

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Koldingbogen

1987

Koldingbogen

1987

Sponsorer for Koldingbogen 1987

Aktivbanken

Andelsbanken A/S

Burcharth's Farve- & Lakfabrik A/S

Dansk Krafterballage A/S

Den Danske Banks Fond

H. Daugaard, Int. Transport & Spedition

H. C. Ervald & Co A/S

Jydsk Betonelementfabrik A/S

Lauridsen Optik A/S

Merrild

Nordisk Solar Compagni A/S

Nykredit

Pasilac Therm A/S

Pind Marketing

Bryggeriet Slotsmøllen Kolding A/S

Sparekassen Koldings Fond

V. Sørensen & Møller Nielsen A/S

B. Aagaard Materialhandel

Jørn Thomsen Offset A/S

Koldingbogens 17. årgang
bringer en ny række
artikler om mennesker,
foreninger, virksomheder m.m.,
der har sat deres præg
på byen og omegnen.
På Kulturudvalgets vegne vil
jeg takke forfatterne
for det store arbejde,
de har udført,
og sponsorerne, fordi de
har villet støtte Koldingbogen.

Marie Tarsesen.

Formand for Kulturudvalget

SIDE	INDHOLD
5	<i>Fotografer i Kolding Inge Ladegaard</i>
17	<i>Stednavne mellem Kolding og Seest Bent Jørgensen</i>
23	<i>Elektrisk Lysstation, Kolding K. G. Astrup</i>
29	<i>Stadsarkivet - en præsentation Birgitte Dedenroth-Schou</i>
36	<i>Koldings sydlige grænse Keld Bøllund</i>
42	<i>Doctrinæ et virtuti Christian Liebing og Knud Moseholm</i>
47	<i>Jens Sørensen og Dyrehausbakken Orla Nielsen</i>
54	<i>Min legegade/Hyrdestræde Valborg Lægteskov-Carlsen</i>
56	<i>Rektorhaven ved Slotssøen Nellemose</i>
64	<i>Sprøjtehuset i Låsbydam Keld Bøllund</i>
66	<i>De Danske Mejeriers Maskinfabrik i 100 år E. Konstantin-Hansen, A. Kernwein, N. Poulsen og J. Agerskov</i>
87	<i>Da Grundtvig mistede sin vadsæk og dronningens gunst Thorkild Hamming</i>
97	<i>Søren Kjær, borgmester og tolder i Kolding Susanne Vogt</i>
101	<i>Klip fra avisen Inge Ladegaard</i>
112	<i>Sponsorer</i>

Koldingbogen

17. årgang

Udgivet af Kulturudvalget i Kolding

Redigeret af Birgitte Dedenroth-Schou

Sats: Kolding Data Sats A/S

Tryk: Jørn Thomsen Offset A/S

Bogbind: Bent Laursen Bogbinderi

ISBN 0901-8077

Forside: Børnebespisningen på Sct. Nicolai Skole ca. 1900

Fotografer i Kolding

Af Inge Ladegaard

I 1985 udkom bogen: *Fotografer i og fra Danmark til og med år 1920*, skrevet af inspektør ved Det kongelige Biblioteks Kort- og Billedsamling, mag.art. Bjørn Ochsner. Gennem denne bog fik jeg interesse for at undersøge, hvad der kunne opspores specielt om fotograferne i Kolding, og jeg valgte tiden fra de omrejsende fotografers tid i årene 1849-63 og op til anden verdenskrigs begyndelse i 1940. Det viste sig da, at der var meget mere stof end først antaget, og det resulterede i, at artiklerne må bringes over flere årgange af Koldingbogen.

I dette arbejde har jeg først og fremmest lagt vægt på det lokale og det biografiske stof og kun meget kort beskæftiget mig med det rent fototekniske. Hensigten er at fortælle om de enkelte fotografer og give prøver på deres kunst, såvidt som det nu har kunnet lade sig gøre, såvel i form af portrætbilleder af koldingensere, som i form af interiører og topografiske billeder fra byen og egnen.

I søgen efter oplysninger om koldingfotograferne har jeg gennemgået Kolding Avis for 1850 og fremefter og Koldings vejvisere i årene fra 1877-1940. Indtil 1920 udgaves disse dog kun med års mellemrum. Desuden er gennemgået en hel del andet stof, som der vil blive redegjort for til sidst. Spændende har det været at gennemse families og venners gamle billeder og fastslå fotografens navn, og ikke bare navnet på den person, der er forevigt.

Følgende bekendtgørelser kunne ses i Kolding Avis den 9. oktober 1857:

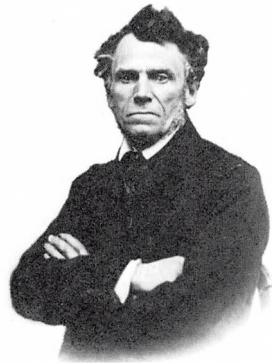
»At jeg i min Gaard på Rendebanen har oprettet et fast Atelier, hvor daglig aftages Portraiter, be- kjendtgøres herved for Byens og Omegnens Be- boere. P. Aagaard.«

Hermed præsenteres læserne for Koldings første fastboende fotograf, *Dines Christian Jochum Pontoppidan Aagaard*.

I Bjørn Ochsners bog, der er omtalt tidligere, be- nævnes han kunstmaler og fotograf, og det oplyses, at

Interiør fra et fotografisk atelier i Kolding omkring 1903. I midten det store atelierkamera, ved siderne møbler, der blev brugt ved forskellige opstillinger.

Bag på nogle af Aagaards visitkortkarter ses over fotografens navn Koldinghus i litograf.

*Fotograf P. Aagaard (1807-1899)
Søn af købmand Jacob Aagaard, Rendebanen.*

han var elev i Kunstakademiets gipsklasse fra 1831-1834. P. Aagaard havde tidligere fotograferet blandt andet i Fredericia og Vejle, men kun med kortere ophold hvert sted. Nu kan man altså i avisen læse, at han har slået sig ned i sin gård på Rendebanen i Kolding. Adressen var dengang Rendebanen 331, senere svarende til nr. 12. I vejviseren for 1877 bringes en annonce fra P. Aagaard. I en omtale af Georg Bruuns bog om Jens Peter Wissing, hvor et af P. Aagaards fotografier pryder forsiden, skriver redaktør P. Eliassen følgende: »Han (fotograf Aagaard) har skyndt sig, thi dengang havde man jo ingen tørre plader, men de våde (kollodium) måtte præpareres umiddelbart forud for eksponeringen. Han var nabo til Wissing«. På billedet sidder Wissing på stentrappen og glarmester Hedegaard står på en stige.

*Rendebanen set fra Helligkorsgade ca. 1865.
Til venstre P. Aagaards fotografiske atelier.*

*Gårdinteriør fra Rendebanen ca. 1865.
Matr.nr. 331.*

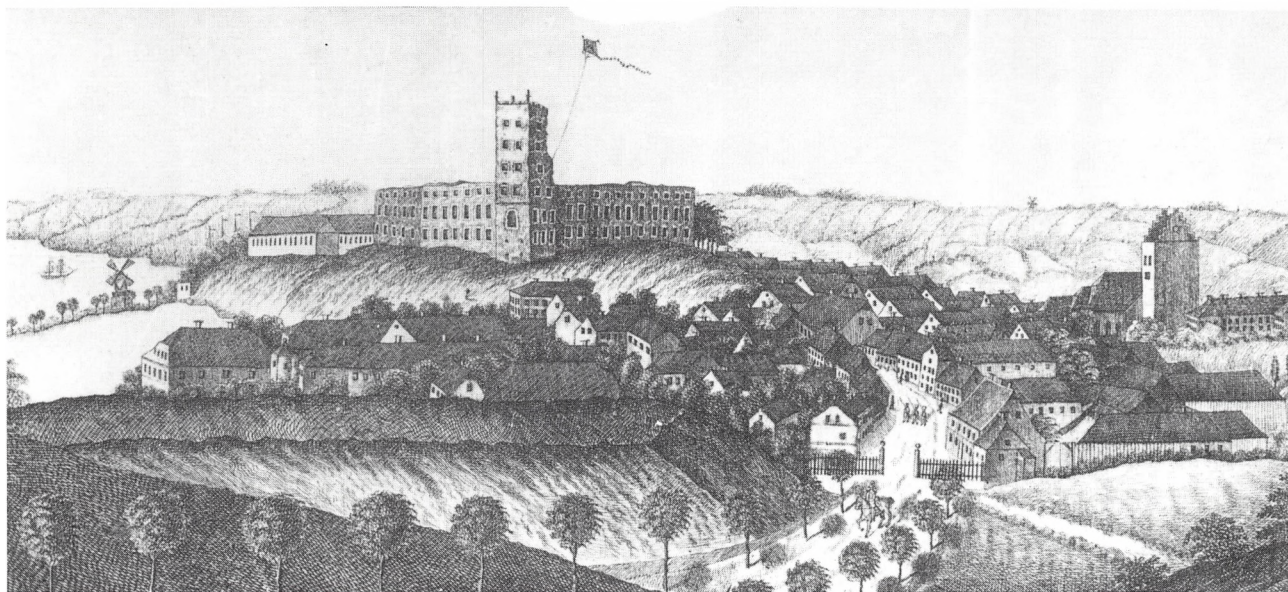
De omrejsende fotografer

Før Aagaards tid betjentes byen af de rejsende fotografer, der sædvanligvis indlogerede sig på en gæstgivergård eller hos private og annoncerede i aviserne. Optagelserne eller »aftagelserne«, fandt som regel sted i fri luft i en have eller i en gård, men det efterfølgende arbejde kunne nok laves inden døre.

Her skal omtales annoncerne fra disse rejsende fotografer, der en kort tid slog sig ned i Kolding og fotograferede på en nærmere angivet adresse.

E. T. Adersen annoncerede i Kolding Avis første gang den 29. juni 1850 og sidste gang den 31. august 1850, at han aftog fotografier i maler Aagaards have. I august måned det følgende år gjorde *P. Høyer* opmærksom på, at han daglig aftog daguerreotyp-port-

trætter. Høyer havde overtaget Adsensens apparat og virksomhed. I juni måned 1852 gæstede *M. L. Neergaard*, tandlæge og daguerreotypist fra Norge, Kolding by for at fotografere, og i samme måned annoncerede *B. Jørgensen* fra København, med bopæl hos Hr. Kjøbmand N. C. Møller, at han aftog portrætter »uden hensyn til Veirligets Beskaffenhed«. Prisen var meget billig. I august 1852 forkyndte *S. Simonsen*, Fotograf, at han aftog portrætter i bager Graus have. Den 16. juli 1853 annoncerede selvstø *Rudolf Striegler* med, at han aftog Daguerreotyp-portrætter. Bopælen var hos overvagtimester Wrigsted på Koldinghus. At der også er tale om en udstilling fremgår af oplysninger om, at »prøver af portrætter er udhængte på Hr. Madsens Gæstgivergaard«. (Helligkorsgade 1). Rudolf Striegler var efter sigende den første danske foto-

Således tog Kolding sig ud på de rejsende fotografers tid. Billedet på brevpapir fra 1850'erne.

graf, der fremstillede visitkortfotos. Han rejste meget rundt, blev en velhavende mand og har altså også en kort tid opholdt sig i Kolding.

Det vigtigste udstyr for disse omrejsende fotografer var naturligvis kameraet, men det var ikke så lidt, der måtte transporteres rundt på rejsen fra sted til sted, og meget besværligt må det have været, men omkring midten af 1860'erne bliver købstæderne mættet med bosiddende fotografer, og de rejsende kunne ikke længere leve af deres arbejde.

Her skal lige indskydes et par ord om selve fotografien — historisk set. Dens fødselsdag regnes til den 19. august 1839, hvor den franske maler Daguerre på et møde i Videnskabernes Selskab i Paris offentliggjorde den opfindelse, som han og andre havde arbejdet længe på og som nu gjorde det praktisk muligt ved lysets hjælp at tilvejebringe og fastholde et billede på en plade. Metoden kaldtes Daguerreotypien og bestod i, at en sølvplade udsattes for joddampe, hvorved der dannedes et lag jodsølv på pladen. Denne belystes en passende tid i et fotografisk kamera, hvorefter billedet fremkaldtes ved hjælp af kviksølvdampe og fikseredes i en nærmere angivet opløsning.

Og så tilbage til fotograferne.

Fotografer i Låsbygade

En af de tidlige fotografer i byen var *Jens Nielsen* i Låsbygade. Han var født i Middelfart den 13. februar 1826 og døde i Varde den 15. januar 1916. Antagelig startede Jens Nielsen som fotograf i Kolding i 1860'erne og fortsatte i byen til 1894. I vejviseren for 1877 står han som boende i sadelmager Andersens gaard i Låsbygade, matr.nr. 99, d.v.s. grund nummer to på venstre side af Låsbygade, set fra Adelgade. I 1878 får fotograf Jens Nielsen skøde på matr.nr. 77 i Låsbygade (svarende til det senere nummer 32, nu 24). Mange koldingensere vil i forældres eller bedsteforældres al-

Fotograf Jens Nielsen, som han så ud i sin Koldingtid.

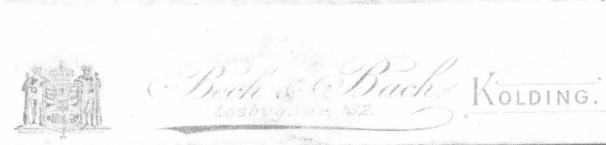
Låsbygade 77 omkring 1878. Længere fremme i billedet farver Boesens forretning.

bums finde billeder med Jens Niensens signatur og adresserne i Låsbygade nr. 99 eller nr. 77. Jens Nielsen købte i 1882 den Schultzske gård på torvet i Varde, hvor hans søn, Th. Nielsen, etablerede sig som fotograf. Jens Nielsen boede selv i Varde fra 1894 og døde her i 1916. Han ligger begravet på Kolding kirkegård, hvor hans hustru blev begravet i 1890.

I 1895 etablerer fotograf *Chr. Bech* sig som fotograf i Låsbygade 32, nu 24, i Jens Niensens tidligere atelier. Chr. Bech var født i Silkeborg i 1871, og her lærte han faget hos fotograf Christensen og søn. Ifølge folketællingen fra 1901 flyttede han fra Assens til Kolding i 1895. Han bor ikke så længe i nummer 32, og i vejviserne for 1902 og 1903 finder man ham på adressen Låsbygade 37. Denne ejendom står i nyere vejvisere som nr. 33, hvilket kan forvirre noget, men i 1902 svarede ejendommene nr. 31 og 33 til Låsbygade 37. Chr. Bech blev medlem af Dansk fotografisk Forening i

Låsbygade 32, matr.nr. 77, ca. 1902.

Børn fra Låsbygade 91 omkring 1896. På karton'en står Bech og Bach, Låsbygade 32.

1899. Han forlod Kolding i 1905 og rejste til København.

På et tidspunkt står der Bach og Bech som fotografnavne på hans billeder, og såvidt jeg kan skønne efter de fotograferede personers alder må det være i tiden lige efter hans ankomst til Kolding, og adressen er da også Låsbygade 32.

Fotograf *Anna Børglum* flyttede derefter ind i nummer 37.

Fotograf *Jens A. Tanggaard-Hansen* (1884-1926), der var både født og død i Kolding, havde forretning i Låsbygade 37 fra ca. 1910 til 1926 og kaldte sit atelier *Moderne*. Han var elev af Kolding-fotografen G. Burcharth.

I vejviseren for 1930-34 står fotograf *Svend Otto Hansen* på denne adresse. Han havde været elev hos Tanggaard-Hansen, der vist var hans onkel. Sv. O. Hansen flyttede omkring 1935 sin forretning til Adelgade 16. Under krigen bosatte han sig i Århus, vist nok hos en søn.

I Låsbygade 6 finder man i vejviseren i tiden 1923-1936 fotograf *Magnus Lind*, der var født i Kolding i 1873 og etablerede sig i Jernbanegade 6 i 1900. Stoffet om ham vil blive behandlet senere under fotografer i Jernbanegade.

I Låsbygade 96 (ved siden af tømrermester Enevoldsens ejendom) boede en tid fotograf *N. Grundahl*. Han flytter omkring 1926 til Søndergade 30, og i tiden 1928-33 har han atelier i Hotel Hvide Hest. Han er antagelig død i 1935.

Det er planen herefter at gennemgå de enkelte atelierer i byen og rækken af fotografer, der gennem årene har arbejdet der. Det gælder adresserne Helligkorsgade 16 og 12, samt Søndergade 13 og det atelier, der i en del år fandtes i Villa »Aurora« i Sønder Bjert. Senere kommer Jernbanegade 4, 6, 11, 15 og 36. De årstal, der står ud for hver fotograf er omtrentlige, især på grund af de manglende vejvisere.

K. V. MONBERG.

AALBORG.

På karton'en står Aalborg, men da det nok var almindeligt at fotografen brugte de gamle karton'er op, kan billedet godt være taget i Kolding (omkring 1898).

Fotografer i Helligkorsgade

Her har Helligkorsgade 16 i en lang årrække været hjemsted for fotografisk virksomhed. Om nogle af disse fotografer har jeg kunnet opspore biografisk stof, om andre kun et enkelt billede med deres signatur eller firmanavn.

K. V. Monberg ca. 1897-1898 i Kolding.

K.V. Monberg var født i 1868 i Horsens og døde 1913 i Esbjerg. Han var fra 1892-1897 fotograf i Aalborg, og var her sammen med andre nordjydske fotografer medunderskriver på en erklæring om, at de ville arbejde på indførelse af lærlingekontrakter inden for fotograffaget. I Aalborgbogen for 1967 læser man følgende: »Et sidste forsøg på at finde oplysninger (om K.V.M.), var en henvendelse til Dansk fotografisk Forenings arkiv, men ved Shell-husets bombning i 1945 faldt også en brandbombe i tagetagen på det nærliggende Teknologisk Institut. To atelierer og Dansk fotografisk Forenings arkiv fra 1879-1945 brændte, og dermed gik også chancen for at finde oplysninger om K.V. Monberg tabt«.

Denne omstændighed må også gælde mangel på oplysninger om flere Koldingfotografer.

Charles Løvstrøm ca. 1899-1901 i Kolding.

Charles Løvstrøm var født i Næstved 1854 og døde i København 1937. Han flyttede i 1899 til Kolding fra Næstved, hvor han havde et atelier. Dette lod han senere drive af en bestyrer, mens han selv passede atelierret i Kolding. Han kaldte sit atelier i Kolding, hvor han var indtil 1901, *Atelier Monberg*. Charles Løvstrøm flyttede i 1901 til København.

N. Andersen ca. 1903 i Kolding.

H. J. Rasmussen ca. 1904 i Kolding.

Otto Hansen (Atelier Central) ca. 1910-1914 i Kolding.

Højholt Jørgensen ca. 1920-1923 i Kolding.

J. A. Schmidt ca. 1924-26 i Kolding.

Deboras Schmidt ca. 1929 i Kolding.

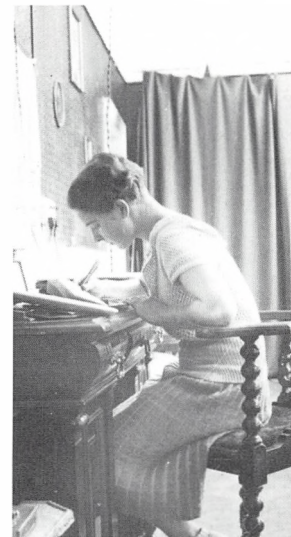
Hulda Deboras Schmidt ca. 1930-1931 i Kolding.

Adolf Schmidt ca. 1932 (Handelskalenderen) i Kolding.

Kæmpen Herkules og guldsmed Kyster i slotsgården.

Foto: Grethe Spindler Christensen.

Fotograf Grethe Spindler Christensen.

Muligvis er nogle af disse Schmidt'er identiske, således at Debora er den samme som Hulda Debora, og muligvis er J.A. Schmidt og Adolf Schmidt den samme person. Kun et enkelt fotografi mærket Adolf Schmidt og efter opgivelse stammende fra ca. 1928 er jeg – trods efterlysning i avisen – truffet på.

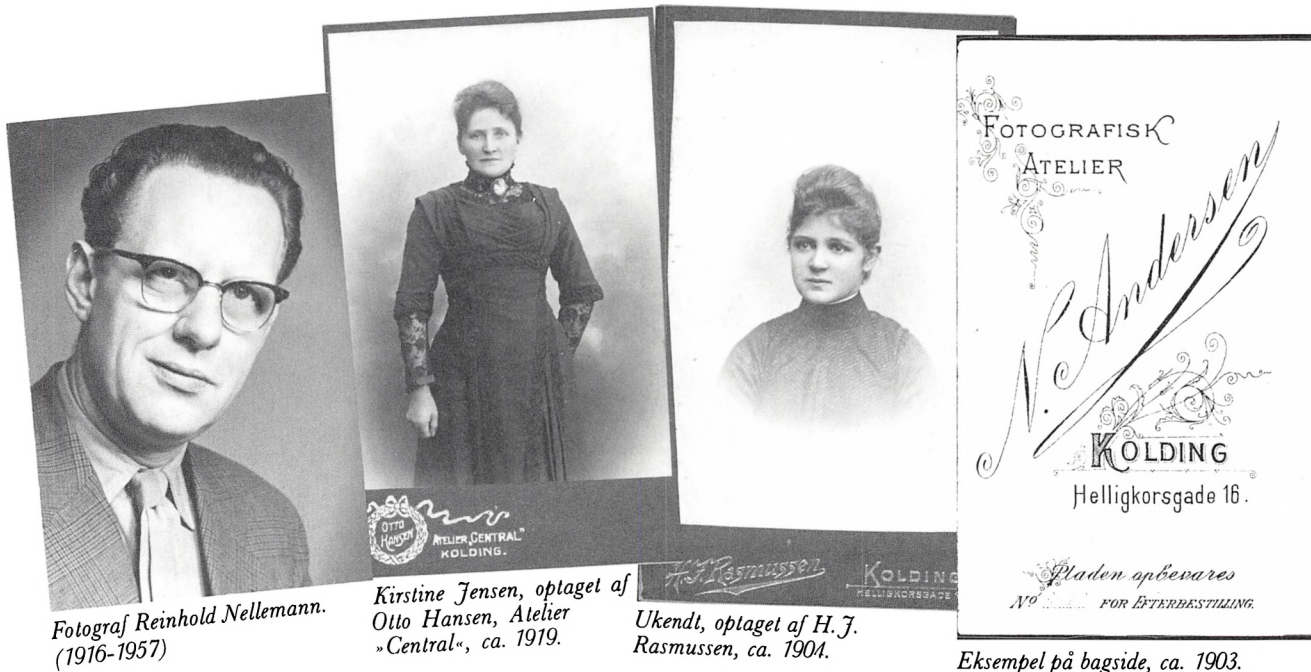
Atelier Spindler, Grethe og Lisbeth Spindler Christensen 1931-1937.

Søstrene Grethe og Lisbeth Spindler Christensen var døtre af fotograf N.C. Christensen, Fredericia. Grethe Spindler Christensen (nu Grethe Schmidt) lærte faget hos fotograf Anne Gram i Fredericia i årene 1927-1930, og var derefter på fotografkursus på Teknologisk Institut i København i ca. 3 måneder, hvor bl.a. fotograf Elfelt underviste i belysning. Da hun i 1931 overtog atelieret i Helligkorsgade 16 i Kolding, var det tomt, og hun lejede det direkte hos boghandler

Ougaard. Hun og søsteren havde atelieret til 1937, hvorefter fotograf Aage Nørgaard overtog det. Grethe Spindler Christensen fotograferede en del i Kolding sammen med journalist Gram fra Jydske Tidende. Bl.a. optog hun billeder fra Slotsgården, da kæmpen Herkules blev taget ned, antagelig i anledning af tårnets genopbygning i 1934.

Aage Nørgaard 1937-1938 Helligkorsgade 16.

Aage Nørgaard kom fra Sønder Bjert. I 1938 oprettede han en forretning for fotografiske artikler i Søndergade i Kolding. Han optog senere mange billeder fra de otte sogne syd for Kolding, fra Hærvejen og fra andre lokaliteter med historisk baggrund. Disse serier dannede grundlag for foredragsvirksomhed i årene efter 1940. Kolding Stadsarkiv har fået overdraget Aage Nørgaards fotoarkiv. Se også s. 16

*Fotograf Reinhold Nellemann.
(1916-1957)*

*Kirstine Jensen, optaget af
Otto Hansen, Atelier
»Central«, ca. 1919.*

*Ukendt, optaget af H. J.
Rasmussen, ca. 1904.*

Eksempel på bagside, ca. 1903.

Reinhold Nellemann 1938 - 1939 i Kolding.

Reinhold Nellemann var uddannet i Odense hos faderen, fotograf J.P. Nellemann-Andersen og flyttede fra eget atelier i Sørslev på Fyn til Kolding, hvor han senere etablerede sig i Helligkorsgade 16. I vejviseren for 1939 og 1940 ses ingen fotografer på denne adresse.

Også i *Helligkorsgade 12* har der været fotografisk atelier.

F.A. Sanberg var i slutningen af 1860'erne fotograf i Kolding. Han var, ifølge Ochsners bog om fotografer i Danmark, i begyndelsen af 1850'erne danselærer, bl.a. i Vejle, indtil han lærte at fotografere hos Rudolf Striegler.

I et referat af J.O. Brandorffs foredrag i Historisk Samfund for Vejle Amt i 1917 læser man følgende: »Mod vest i Helligkorsgade lå Søren Petersens Købmandsgård og ved siden af boede fotograf Sanberg, der har taget adskillige billeder her«. Det er antagelig samme sted, at fotograf J.J. Caprani senere havde sin virksomhed.

Sønderbro set fra syd 1877. Foto: J.J. Caprani.

J.J. Caprani (1836-1878).

F.A. Sanberg (1824-1883).

Deltagere i en frokost på Svenssons hotel i Helligkorsgade, fotografert i atelieret sammesteds af fotograf Sanberg i 1862.

Jens Jacobsen Caprani var oprindelig boghandler, men rejste i 1863 til Flensborg for at lære fotografien. Under krigen i 1864, hvor han havde atelier i Aabenraa, var hans indtægter så store som omkring 5.000 rigsdaler, hovedsagelig på grund af de mange soldaterfotograferinger. Han var fra 1877 og til sin død fotograf i Kolding. Under beskrivelsen af ejendommen Helligkorsgade 12 (tidligere 348) i bogen: *Husene i Helligkorsgade og Rendebanen*, der udkom i 1985, gør forfatteren opmærksom på, at her havde fotograf Caprani sit atelier. Hans far, købmand Caprani, der var indvandret fra Italien, bosatte sig i Kolding i 1832. I vejviseren for 1877 ses en annonce for fotograf Caprani.

Fotografer i Søndergade 13

I ejendommen »Aagaarden«, *Søndergade 13*, havde *Poul Poulsen Skjøth* sit atelier i årene fra 1904-1916. Han var født i Eltang i 1878 og døde i Århus i 1925. I Dansk Fotografisk Forenings Tidsskrift for 1907 gøres op-

Søndergade 13 med fotografisk atelier i tagetagen.

mærksom på, at fotograf P.P. Skjøth, Kolding har taget patent på en metode til farvning af fotografier. Et enkelt portrætbillede, jeg er truffet på, er mærket P. Skjøth, Strandhuse, hvilket kan tyde på, at han har haft atelier der (måske i sit hjem), inden han flyttede til Søndergade.

Peter Nissen lærte faget hos fotograf A. Hoffgaard i Kolding og uddannede sig derefter i Tyskland. I 1909 etablerede han sig i bogtrykker Schæffers ejendom, Jernbanegade 4, og i 1919 flyttede han forretningen til Søndergade 13, hvor tidligere fotograf Skjøth havde sit atelier.

Fotograf Nissens slægt har haft tilknytning til Koldingegnen i flere hundrede år, idet bedstefaderen byggede og ejede Brændkjærgaard.

Hos familien eksisterer et brev, en takkeskrivelse af 18. januar 1910, fra adjutanten hos Prins Valdemar i anledning af et tilsendt fotografi af snestatuen på Kolding Akseltorv forestillende prinsesse Marie, og optaget af Peter Nissen. Fotograf Nissen var æresmedlem af Kolding fotoklub.

Købmand Th. Fischer-Nielsen fotograferet af P. Skjøth ca. 1910.

Interiør fra Peter Nissens atelier.

Fotograf Peter Nissen (1885-1956).

Sønderbros kiosk.

Søndergade med I.P. Jensens forretning. Foto: Peter Nissen.

Fotografer i Sønder Bjert

Rosa Jensen (1894-1960).

Rosa Jensens mor, *Sextine Jensen*, er født i Stenderupskov ved Kolding, og blev fotograf i Rødby på Falster og i Sønder Bjert ved Kolding. Familien flyttede i 1909 til Villa Aurora i Sønder Bjert, hvor Sextine Jensen havde sit atelier, og hos hende fik Rosa Jensen sin uddannelse. Senere overtog hun moderens forretning. De to fotografer havde en tid et lille »lysthus« på Skamlingsbanken, hvor kunderne, om ønsket, kunne

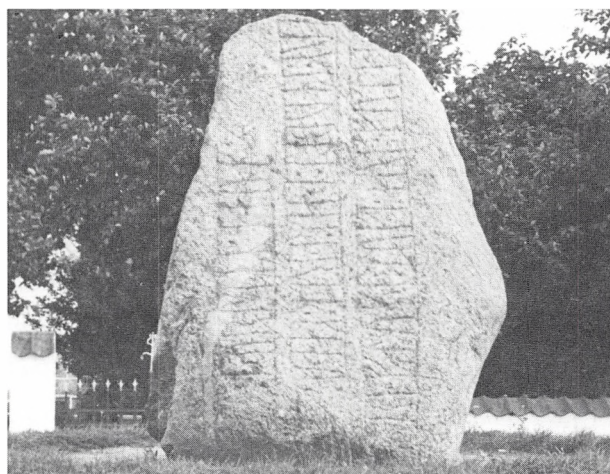
Det fotografiske atelier i villa »Aurora« i Sdr. Bjert.

blive taget af med Skamlingstøtten og pavillonon som baggrund. Baggrunden fremtrylledes nemt med et malet rullegardin, som det ses på fotografiet.

Rosa Jensen blev gift i 1920 og flyttede til Åbenrå, hvor hun åbnede et kunstgalleri. Et arkiv af glasplader og film findes hos familien. Fotograf Aage Nørgaard overtog forretningen efter hende. Se s. 12

Baggrunden er de malede rullegardiner med motiver fra Skamlingsbanken.

Runesten ved Bække kirke. Foto: Aage Nørgaard.

Stednavne mellem Kolding og Seest

Af Bent Jørgensen

I vor daglige brug af stednavne spiller det ingen rolle, om vi forstår, hvad de betyder. Det er fuldt tilstrækkeligt, at vi ved, hvad de dækker over, og at andre, der bruger de samme navne, har den samme opfattelse. Men vil vi bruge de oplysninger, der sprogligt er nedlagt i hvert enkelt navn, er det nødvendigt med en navne- og sproghistorisk laboratorieundersøgelse. Både for at få de gamle former af navnet bragt sammen fra forskellige skriftlige kilder, for at sikre sig mod fejllæsning og fejlidentifikation (d.v.s. at en form vedrørende et navn er ført til et uvedkommende men enslydende navn) og for at få bestemt betydningen af de led, navnet består af.

En sådan nærmere undersøgelse af nogle navne i området mellem det gamle Kolding og Seest kan give et klarere billede af forholdene her for 400-500 år siden.

I Trap Danmark, Ribe amt anføres under Seest sogn *Højrupgård* med den ældste form fra matriklen 1664 »Højrup Marck«, men som allerede Eliassen har gjort opmærksom på, kendes dette navn også i 1540'erne. Navnet spiller da en rolle i forbindelse med problemer vedrørende skellet mellem Seest og Kolding, der bl.a. fastlægges i forhold til »hørup leedt«, som ligger ved den gamle hulvej til Seest bag om Husarmes Toft ¹⁾. Husarmes Toft lå mellem Søndre Landevej og Stejlbjerg, og vi er hermed i nærheden af den senere Højrupgård.

Men det er ikke kun skelstridigheder, der bringer Højrup frem i 1500-tallet. Den 21. april 1529 får An-

ders Døstrup, senere borgmester i Kolding, overladt brugen af en otting jord på »Hørup Mark samt en the-ne gaardt (d.v.s. tejnegård, en ruse til fangst af fisk) i den lille Aa ved Trøllelundt« ²⁾. I slutningen af januar 1548 får hans enke tilstået samme rettighed nemlig »en otting jord paa Hørup Mark i Anst Herred, desligeste en »theme« Gaard i den lille Aa ved Trellelundt« ³⁾.

En rettertingsdom fra 4. juni 1546 ⁴⁾ afgør stridigheder mellem Jørgen Nielsens børn i Seest og Thomas Andersen, borger i Kolding, om bl.a. engjord liggende på Højrup mark. Heri fremlægges et pantebrev og en dom vedrørende engjorden udstedt på Anst herreds ting. Og i nogle desværre udaterede brevreferater i en registratur over Ribe kapitels arkiv 1553 ⁵⁾ omtales Højrup flere gange. Mest udførligt i et stokkenævn »aff 12 mendt och menige herritzmendt, att Tantholt er eth frii enmercke, och Ffruerholt haffuer verett byghistedt oc botofft till thi 2 otting paa Hørup marck oc haffuer weret brucht till Jonsgardt i Seesth, och at Hørup marck och Howesbyll marck liger i Anst herredt och er sworne till samme herredt«. Tantholt og Frueholt er velkendte lokaliteter i Seest sogn, og vi har altså med sikkerhed fat i det Højrup (Hørup), som senere indgår i Højrupgård. Og vi kan også nu slå fast, at dette lå i Anst herred.

Seest sogn ligger i nutiden i sin helhed i Anst herred, men i middelalderen og det meste af 1500-tallet hørte det til Tyrstrup herred og dermed til Sønderjylland (Slesvig), og først i 1584 bestemtes det, at Seest

bønder, der i 1566 havde skiftet ejer fra Hertug Hans til Frederik II og derfor var lagt under Koldinghus, skulle søge Anst herreds ting ⁶⁾. Meningen med sidste del af brevudtoget ovenfor bliver dermed pludselig mere forståelig, for området omkring Højrup må før 1584 have udgjort en enklave af Anst herred uden topografisk kontakt med resten af herredets areal.

Konsekvensen heraf er, som allerede påpeget af Eliassen i 1906, at der er to Højrup'er i Anst herred, men ikke derimod at hele Seest sogn også under hertug Hans og tidligere lå i Anst herred. Det andet Højrup ligger i Lejrskov sogn og kaldes tidligere af og til Erst Højrup — Erst var det gamle navn på sognets hovedby — til adskillelse fra Højrup i Herslev (Brusk herred) og vel også fra Højrup ved Kolding.

Det Højrup, som Anders Døstrup og senere hans enke får livsbrev på en otting jord i, kan formelt lige så godt være Højrup i Lejrskov sogn ⁷⁾.

Et par omstændigheder taler imidlertid afgørende for identifikation med Højrup ved Kolding.

De to (meget beskedne) godsmængder (ottingen og tejnegården) i livsbrevene må uden tvivl betragtes som en topografisk sammenhørende godsmasse. Og det er ikke nogen god ide, at henvføre *Trellelund* eller *Trøllelund* til *Trøllund* i Hejnsvig sogn, der på dette tidspunkt af 1500-tallet lå i Jerlev herred. Sprogligt passer formerne også kun dårligt til *Trøllund* i Hejnsvig sogn. Det hedder 1492 *Thrylundt* og har sikkert et enstavet førsteled ⁸⁾. Derimod er det nærliggende at føre *Trellelund*, *Trøllelund* sammen med navnet *Trillelund*, der kendes fra Koldings søndre bymarker nær Stejlbjerg og dermed nær skellet til Seest, jfr. nærmere nedenfor. Den lille å, som Anders Døstrups tejnegård ligger i, kan næppe være selve Kolding Å, men er snarest den sydligere forgrening, der ledte vand til Munkensdam, og det må også være i den Koldinghus' to tejnegårde ved Hjortmade og Bromade i lensregnskabet (jordebogen) 1610-11 ligger. Afgiften af disse udgår fra Seest sogn, og da der ikke i lensjordebogen under

Anst og Brusk herreder samt Kolding findes andre tejnegårde, er én af disse uden tvivl identisk med den, der overlades Anders Døstrup.

Endvidere er det også sandsynligst, at det gods Anders Døstrup, den senere borgmester, får disposition over, ligger nær Kolding, og de kvinder (Marine Sørens og Karine Mikkels), der i 1529 nævnes i forbindelse med godset, er sandsynligvis borgerenker. Det ville i al fald være påfaldende, hvis der var tale om to bondekoner. Iøvrigt svarer 1500-tallets omtaler af Højrup mark helt til, hvad man finder i lensjordebogen 1610-11, hvor »Jep Bøguad [borger og rådmann] i Colding giffuer aarligen Vdaff en halff otting Jord« meddelt under rubrikken »Aff hørupmarck«.

Endelig taler endnu en omstændighed for Højrup ved Kolding. Takket være brevudtogene i Ribe kapitels arkiv ved vi, at Seest sogn ikke blot rummede Højrup mark men også en jord ved denne, som i det ovenfor citerede brevudtog kaldes »Howesbyll marck«, og som også lå under Anst herred. I denne jord får en anden Koldingborgmester, den kendte Søren Kjær (tillige kaldet Paludan eller Skriver, borgmester 1548-1582), en halv otting jord afgiftsfrit ved brev af 12. januar 1548 ⁹⁾. Jorden omtales her som liggende i »Hog-gisbølle Mark«, og det tilføjes, at hans hustrus moder Johanne tidligere har haft den i værge. Herved falder to ældre stednavneformer på plads. Den 10. juli 1528 omtales, at »Knut Scriffwere, Borger i Koldinge, og hans Hustru Jahanne fik Livsbrev paa en halv Otting Jord paa Heggebøll Mark«, og dette gentages næsten ordret 10. november 1536 ¹⁰⁾. I 1536 bruges der dog kun ét »l« i »Heggebøl Mark«.

At *Heggebøl*, *Hoggesbøl* er samme lokalitet er således klart, og at det ligger i Seest sogn fremgår ikke alene ved kombination med det tidligere nævnte »Howesbyll march« men også af to andre yngre kilder.

I Koldinghus lensregnskabs jordebog fra 1610-11 betaler bonden Søren Hansen i Seest foruden sin almindelige afgift også »Vdaff en halff otting Jord Søf-

i land & vand
 i Strandhuse
 i gaards, made Gunde
 i have & have,
 i 7^e bold
 i land & vand
 i Daler, 10/100,

Peder Jørgensen
 i Gaard & have
 i 11/100
 i 10/100
 i 10/100

Jacob Jørgensen
 i Strandhuse
 i 10/100, 10/100, 10/100
 i 10/100, 10/100, 10/100

Peder Jørgensen
 i have & have
 i Strandhuse
 i 10/100, 10/100,

Det Skatteudvalget
 Jørgen Peder Jørgensen
 Peder Jørgensen
 i Elding & have & have
 og have, 10/100, 10/100

i land & vand
 i Strandhuse
 i 10/100, 10/100, 10/100
 i 10/100, 10/100, 10/100
 i 10/100, 10/100, 10/100

Det Skatteudvalget
 i land & vand
 i 10/100, 10/100, 10/100
 i 10/100, 10/100, 10/100

Det Skatteudvalget
 i land & vand
 i 10/100, 10/100, 10/100

Det Skatteudvalget
 i Daler,

Det Skatteudvalget
 i Daler,

Det Skatteudvalget
 i Daler,

Det Skatteudvalget
 i have & have,
 i have & have,
 i have & have,
 i 7^e bold

Det Skatteudvalget
 i have & have

Side af Koldinghus lens jordebog 1610-11 med bøndernavne og afgifter m.v. fra Seest sogn. Nederst i venstre spalte ses en indføring vedrørende en jord, som Søren Skriver (Kjær), tidligere borgmester i Kolding, havde haft, og for oven i højre spalte er opført de to lejnegaarde ved Bromade og Hjortmade. Gengivet efter original i Rigsarkivet. Kbh.

fren schriffuer for dum Borgermester i Colding haffde quit och frij«. Bonden betaler i afgift en otting smør og et lam, og det var altså den årlige værdi heraf, Søren Kjær og før ham hans svigerforældre i 1528, 1536 og 1548 fik bekræftelse på.

Navnet genfindes i markbogen 1683 for Seest sogn, hvor der blandt Seest bys jorder nævnes »Hosbølle Hoel Fald«, »Hous Bølle« og »Hospel Tofft«. Det kendes ikke i yngre kilder og kan derfor ikke lokaliseres nøjagtigt ¹¹⁾.

Med Højrup går det bedre. Også dette navn findes i markbogen 1683, som »Høytrup Tofft«, i forskellige syns- og taksationsforretninger fra 1800-tallets begyndelse som »Høirup Mark, Høytrup Mark« og indgår endelig senere i 1800-tallet i navnet Højrupgård. Den oprindelige bebyggelse Højrup må have ligget i denne, nu atter nedlagte gårds nærhed.

Gården repræsenterer således nok en ubrudt kontinuitet for navnet men derimod ikke for bebyggelsen. Hovedårsagen til at det er så relativt besværligt at få et fast greb om bebyggelserne Højrup og Hoggesbøl i Seest sogn er nemlig den, at der i alle de ældre kilder, hvori navnene kendes, er tale om forsvundne bebyggelser. Der tales altid om Hoggesbøl mark, Højrup mark, Højrup led, Højrup toft o.s.v., aldrig om Højrup eller Hoggesbøl gård eller by eller mennesker i disse.

Hvornår ødelæggelsen har fundet sted lader sig ikke klarlægge, men der er tale om en velkendt effekt i voksende middelalderkøbstæders nærhed. Den kan studeres i området i endnu et tilfælde, nemlig det *Nyrup* der omtales to gange i 1400-tallet. Dels i Slesvigbispens jordebog ca. 1437 (1462) »Nudorpmarck« dels 25. april 1480 »Nyrup Mark«. Navnet er omtalt i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 9, hvor det hedder, at Nyrup lå syd for Kolding by ved åens udløb. En nærmere lokalisering kan vist nok ikke præsteres, men det må dog bero på et fejlskøn, når Eliassen ¹²⁾ identificerer Nyrup med det ovenomtalte Højrup. Lokaliseringen

af det forsvundne Nyrup grunder sig væsentligst på den ældste omtale, der ligeledes på en særlig måde knytter Nyrup til de to Seest-lokaliteter Højrup og Hoggesbøl. Omtalen i Slesvigbispens jordebog anfører (i oversættelsen fra latin), at »uden for byen Kolding nær vandets udløb havde bispen en gang en gård, og stedet kaldes i dag Tridelunt i Nudorpmarck med marker og geddegård(e), specielt Las Weres. Disse steder har nogle borgere sammesteds indtaget med magt og på dem lavet humlehaver og endog samme sted en fiskedam, som hr. Niels, den førømtalte biskop, overlod gråbrødrene i Kolding til brug, så længe bispen ønsker og tillader det. På Tyrstrup herreds ting er disse lokaliteter tildømt biskoppen i Slesvig ved et beseglet brev, som er blandt de privilegier, der opbevares i Haderslev«.

»Tridelunt« er samme lokalitet, som det *Trellelund*, *Trøllelund*, vi ovenfor mødte ved den lille å med Anders Døstrups tejnegaard. Hans og den anden tejnegaard i Seest sogn har med stor sandsynlighed forbindelse til Slesvigbispens geddegård(e). Samtidig er der, som vi har set, en sammenhæng mellem geddegården(e) og gråbrødrenes fiskedam, uden al tvivl den senere Munkensdam ¹³⁾. Det er endelig en nærliggende mulighed, at der består en forbindelse mellem Slesvigbispens geddegård(e) og den »Der hechts fangk« (geddefangstindretning), der er gengivet som nr. 1 på Rantzaus kort fra midten af 1580'erne over Kolding. Kortets figur har dog ingen lighed med en fiskegård, men minder mest om et badehus ved en bro, og muligvis er referencetallet kun anbragt her, fordi denne lokalitet i Kolding Å lå nærmest den egentlige fiskegård ved Munkensdam. Munkensdam selv ligger lige uden for kortets venstre (vestlige) kant.

Lunden nævnes også i Kolding bys søndre mark i byens ældste markvedtægt fra 1556 ¹⁴⁾, og den er anført i markbogen fra 1683 som »Trillelund, Trillerlund« lige før Husarmes Toft og altså næppe langt fra Stejlbjerg.

På det ældste prospekt af Kolding fra ca. 1580 ses forneden til venstre en indretning, som i den ledsagende tyske tekst kaldes *Der hechts fangk*, hvilket betyder geddefangindretning. Det er vel tvivlsomt, om indretningen er særlig korrekt gengivet – broen over vandet modsvarer måske fangstgærdet –, men den må svare til den geddegård, Slesvigbispen i 1400-tallet havde haft ved Kolding.

Købstadseffekten må også siges at have ramt den oprindelige landsby *Låsby*, selv om der her er tale om omklamring i modsætning til ombringelse. Låsby omtales første gang 22. september 1484 (afskrevet i 18. årh.) som »Luseby« i et bytingsvidne, der vedrører overdragelsen af Sankt Knuds gård til Dines Jensen, sognepræst i Eltang, og dernæst 22. januar 1500 (afskrevet i 18. årh.) som »Lwsby Gade inden Koldingh«. Fra 1600-tallet og fremover almindeligt i sammenhæng med gade og toft om lokaliteten i den nordvestlige del af den gamle by. Navnet er sikkert med rette i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 9 forklaret som sammensat med substantivet *lus*. Der er næppe tvivl om, at det ligesom det helt forsvundne *Lusby* ved Ribe¹⁵⁾ fra begyndelsen har haft nedsættende karakter.

Af de øvrige fire navne, *Hoggesbøl*, *Højrup*, *Nyrup* og *Trillelund*, som har været hovedemnet for denne undersøgelse, er *Højrup* og *Nyrup* uden sproglige problemer. Det første har som førsteled substantivet *høj*, der både kan anvendes om kunstig og naturlig forhøjning, her sikkert det sidste, og det andet har som førsteled adjektivet *ny*. Begge er sammensat med substantivet *torp*, gammeldansk *thorp*, udflytterbebyggelse. Navnet *Nyrup* er som anført behandlet i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 9.

Hoggesbøl er overleveret i meget varierede former: 10/7 1528 *Heggebøll*, 10/11 1536 *Heggebøl*, 12/1 1548 *Hoggisbølle*, udateret *Howesbyll*¹⁶⁾, *Markbogen* 1683 *Hous Bølle*, *Hosbølle*, *Hospel*. Ved tolkningen må man se bort fra de to ældste former, der dels må være fejlagtige dels iøvrigt sikkert er afhængige af hinanden. Formerne fra de tre yngre kilder er så godt overensstemmende og kan ikke mistænkes for indbyrdes afhængighed, at de må lægges til grund. Muligvis er førsteledet substantivet *hugger*, gammeldansk *huggeræ* »tømmer, hugger«, der er et almindeligt tilnavn i bl.a. Nørre Tjørstrup herred syd for Kolding¹⁷⁾. I så fald har førsteledet bortfaldt af -r- foran -s-, der sekundært markerer genitivsammensætningen, hvad

der imidlertid kendes en række eksempler på, når efterleddet som her er substantivet *bøl*, *bølle* »udflyttergård«.

Trillelund kendes foruden i de nævnte former i 5. august 1459 som »Tuillelunt«. Dette brev er dog meget medtaget, og på baggrund af alle de yngre former er det sandsynligt, at »-u-« skal læses »-r-«. Navnet er behandlet i Danmarks Stednavne bd. 8 s. 10, hvor formen med »-u-« lægges til grund, hvad der må betegnes som fejlagtigt.

1462-formen »Tridelunt« kan heller ikke umiddelbart bringes i overensstemmelse med den øvrige overlevering, men her er der snarest glemt et »-l-« foran »-d-«. I al fald synes det rimeligst at sætte forleddet i forbindelse med det ældrenydanske substantiv *trille* »rund skive«, der kendes i en række sønderjyske navne, bl.a. *Trilde*, *Abild sogn*, *Tønder herred* og *amt*. Det antages, sikkert med rette, at angive lokalitetens runde form. Efterleddet er substantivet *lund*, der betyder lille skov.

Hvor stor eller lille denne skov har været unddrager sig vor viden, og vi må her, som i så mange andre tilfælde, være glade for de enkeltvisе dryp af viden, stednavnene afsætter. Uden dem stod vi normalt på helt bar bund.

Noter:

- 1/6 1541. Kolding rådstuearkiv, Landsarkivet i Viborg og 1547 efter Eliassen 1906 s. 194.
- FrIReg. s. 203.
- KancReg 1535-50 s. 396.
- Herredagsdombog. RA.
- ÆDA V 358f.
- Trap Danmark Ribe amt s. 929 og s. 954.
- Som angivet i registrene til FrIReg og KancReg.
- 1584 ÆDA V 685.
- KancReg s. 377.
- FrIReg s. 161. KancReg. s. 27
- Lensregnskabet og markbogen findes på Rigsarkivet.
- Eliassen 1910 s. 236.
- Eliassen 1906 s. 194.
- Eliassen 1906 s. 194 *Trillelund*.
- Trap Danmark Ribe amt s. 671
- Afskrevet 1553, trykt ÆDA V 358.
- Se f.eks. Danmarks Stednavne bd. 3 s. 66.
u. Hoggerhave i Hejls sogn.

Litteratur:

- Danmarks Stednavne bd. I ff. København 1922 ff.; specielt bd. 3 Sønderjyske Stednavne I Nørre-Tyrstrup Hrd. m.m. Kbh. 1942 og bd. 8 Vejle Amts Stednavne. Kbh. 1944.
- P. Eliassen: Bidrag til Kolding Bys ældre Historie, i: Vejle Amts Aarbøger 1905-08. Kbh. 1906 s. 192-245 (Eliassen 1906).
- P. Eliassen: Kolding fra Middelalder til Nutid. Kolding 1910. (Eliassen 1910).
- Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1879. (FrIReg).
- Danske Kancelliregistranter 1535-1550, udg. ved Kr. Erslev og W. Møllerup. Kbh. 1881-82. (KancReg).
- Aug. F. Schmidt: Fra Seest Sogn, i: Fra Ribe amt bd. 12. Kbh. 1948-51 s. 90-102.
- J.P. Trap: Danmark. 5. udg. Vejle amt, Kbh. 1964 og Ribe amt, Kbh. 1965. De ældste danske Archivregistraturer I-V, udg. ved T.A. Becker m.fl. Kbh. 1854-1910. (ÆDA).

Elektrisk Lysstation, Kolding

Af K.G. Astrup

Til behandling i byrådet den 5. september 1895 forelå der 2 henvendelser, der, som det vil fremgå, blev igangsættende for indførelsen af elektricitet i Kolding.

Den første ansøgning dateret den 26. august 1895 er fremsendt af fabrikant G. Løssl og elektriker H.J. Hansen, den anden fra den 31. august er undertegnet S.W. Bruun, I.O. Brandorff, A.L. Johansen, I. Conradsen, B. Müller og K. Konstantin Hansen, alle ansøgere kendte borgere i Kolding og flere af dem medlemmer af byrådet. Der søges i begge tilfælde om koncession til at anlægge og drive et elektrisk lysanlæg i Kolding og anlægge og nedlægge lysledninger i kommunens gader, veje og pladser.

Motiveringen for at etablere et sådant elektricitetsværk er at afhjælpe de mange ulemper, der klæber ved de nu brugelige belysninger, og det anføres, at særligt i butikks- og fabrikslokaler savnes et stærkt lys, der er brandfrit, ikke giver os eller varme, og ved hvilket farven ikke forandrer sig. Der henvises i øvrigt til, at der i flere af landets andre købstæder arbejdes med tilsvarende ideer.

Det kan da her bemærkes, at der var etableret offentlig elektricitetsforsyning fra værker i Køge og Odense i 1891 og i København i 1892 og i årene indtil 1897 i flere andre kommuner.

Baggrunden for etableringen af elværker var Edisons opfindelse af glødelampen i 1879. Så tidligt som 1882 var sådanne lamper installerede i danske industrivirksomheder. Disse glødelamper erstattede bue-lamperne. Glødelampen kunne fungere ved spændin-

ger fra 65 volt til 110 volt, og dette blev bestemmende for elektricitetsværkernes dynamoer.

Ved byrådsmødet den 5. september blev det vedtaget at svare ansøgerne, at byrådet ikke var tilbøjelig til at give private koncession, hvorfor der på det efterfølgende møde blev valgt 5 medlemmer til at undersøge spørgsmålet om elektrisk belysning. Dette udvalgs medlemmer var Edv. Lau, J. Lauridsen, A.L. Johansen, S.W. Bruun og Enevold Sørensen. Til formand valgtes Edv. Lau.

Udvalget besøgte i den følgende tid flere udenbys elværker bl.a. Vejle, hvor man allerede havde haft elværk i et par år. Man søgte oplysninger om selskabsform (privat, kommunalt), drift ved damp eller sugegas (Dowsongas), om antallet af forbrugere, antal lampesteder og antal elektromotorer, om investeringer og økonomi samt det til et sådant anlæg knyttede personale.

Herefter tog man kontakt til firmaet Kemp og Lauritzen i København, der havde stået for udførelsen af flere elværker, og anmodede dem om at foretage opmålinger og beregninger, der kunne indgå som vurderingsmateriale.

De indsamlede oplysninger blev forelagt for udvalgets konsulent hr. Ib Windfeld Hansen, direktør for Københavns elektricitetsværk med anmodning om at supplere materialet og kommentere dette. Windfeld Hansen kommenterede spørgsmålet om, hvorvidt man skulle vælge Dowsongas eller damp som drivmiddel. Han påpegede dampens fordele, og han anbefalede, at værket blev kommunalt.

På grundlag af de foreliggende oplysninger kunne konsulenten anbefale opførelsen af et elektricitetsværk, og det nedsatte udvalg kunne nu forelægge sagen for byrådet ved dettes møde den 17. juni 1897.

I byrådet udspandt der sig en lang diskussion om hvorvidt man skulle etablere elværket nu eller evt. udskyde beslutningen til senere. Der blev givet udtryk for, at elektricitet var en luksus, der krævede en investering på en kvart million kroner. Dette kunne blive til held for byen, men kunne også betyde borgernes undergang. Mange synspunkter blev fremført for og imod, men den overvejende vurdering var positiv og ved den efterfølgende afstemning stemte 10 for og 5 imod, dog med den klausul, at værkets størrelse skulle gøres afhængig af, hvor stor tilslutning, der kunne forventes.

Det nedsatte udvalg måtte altså arbejde videre med undersøgelsesarbejdet, og den 23. juni averterede Edv. Lau om byrådets beslutning, anmoder medborgerne om at tegne sig inden den 12. juli, og lover de pågældende, at de i så fald vil få en gratis stikledning.

Ved 2. behandling i byrådet den 15. juli 1897 vedtages udvalgets indstilling med samme stemmefordeling, 10 for og 5 imod, som ved 1. behandlingen, og udvalget fik overdraget at foretage yderligere forberedende arbejder. Det var blevet oplyst, at værket var beregnet til ca. 2000 lamper, og det kom også frem, at var mødet ikke resulteret i den nu foreliggende beslutning, havde det været nødvendigt at foretage betydelige investeringer i en udvidelse af gasværket.

Nået så vidt måtte materialet sendes til indenrigsministeriet til godkendelse og den 21. januar 1898 meddeler amtet, at indenrigsministeriets samtykke til køb af ejendommen til anlæg af en elektrisk lysstation foreligger. Forinden havde man udpeget nogle egnede steder bl.a. en grund i nærheden af gasværket, men en beregning viste, at denne placering ville medføre en merudgift på 27.000 kr., hvorfor dette forslag gled ud.

Af tekniske årsager var det nødvendigt, at værket blev placeret så centralt i forsyningsområdet som muligt, og man købte derfor en grund ned mod åen beliggende mellem Vestergade og Skolegade bestående af matr.nr. 325 og en parcel af matr.nr. 260 for 22.000 kr. Grundstykket lå således mellem Elmegade (Sct. Jørgensgade) og Rendebanen, idet Sct. Jørgensgade på daværende tidspunkt ikke var ført igennem.

Samtidig med ovenstående aktiviteter var der udpeget en arkitekt, og valget var faldet på Vald. Schmidt i København, der sad inde med erfaring på dette specielle område. Det har da også vist sig, at bygningerne var særdeles vel disponerede såvel med hensyn til det øjeblikkelige behov, som med hensyn til de senere tilkomne udvidelsesmuligheder. Dertil kommer den smukke arkitektoniske udformning af facader og gavle, hvor der er lagt et stort arbejde i at få bygningen til at virke så tiltalende som muligt. Den håndværksmæssige udførelse er af særdeles høj kvalitet, og det samlede resultat er en smuk bygning, der er karakteristisk for sin tid og for sin specielle anvendelse. Man kan da vist godt, uden at virke nostalgisk eller svulstig, sige, at bygningen er af værdi som et udtryk for byens tekniske og kulturelle udvikling. Af korrespondance fremgår det, at forstander for Teknisk skole, arkitekt Heinr. Wandall, må have været konduktør på bygningen.

Det projekt som nu blev realiseret var et jævnstrømsværk med driftsspænding på 2 x 110 volt, der som tidligere nævnt er anvendelig til glødelamper. For at dække så stor en del af byen som muligt, skulle værket placeres i centrum af forsyningsområdet, da spændingsfaldet fra værket til yderpunkterne ellers kunne blive for stort, og man derfor ikke i disse yderpunkter kunne opnå det fulde lysudbytte. Lamperne ville ikke lyse så klart som nærmere ved værket. Ved bundundersøgelser på den indkøbte grund viste det sig, at udvalgets ønske om at lægge værket så nær ved åen som muligt, ikke kunne realiseres. Det var nød-

vendigt at rykke bygningerne nogle alen mod nord, og der piloteredes omhyggeligt og så forudseende, at en senere bygningsudvidelse mod vest var mulig.

Ingeniør Windfeld Hansens anbefaling af at vælge damp som drivkraft blev taget til efterretning, men det skal da bemærkes, at der også har været overvejelser om anvendelse af en på den tid helt ny drivmaskine, idet det af en publikation fra Burmeister og Wain fremgår: »I samme periode (perioden er 1898-99) udarbejdede B&W et dieselprojekt til Kolding Elektricitetsværk. Anlægget var foreløbig tænkt at bestå af en 2-cylindret dieselmotor på 40 HK. koblet til en jævnstrømsdynamo. Denne motor lå i en konstruktion meget nær op ad forsøgsdieselmotoren, som B&W byggede i 1898«. Det vil heraf fremgå, at man har været åben overfor alt det nye på teknikens område både indenfor elektricitet og kraftmaskiner.

Det blev imidlertid dampen, der blev foretrukket. Dampen var et kendt drivmiddel, der var indvundet mange års erfaringer med og allerede i nogle år havde været anvendt i Københavns Elektricitetsværk.

Når man betænker, at der først ved byrådsmødet den 3. februar 1898 foreligger »Skrivelse fra Amtet med Ministeriets Samtykke til Kjøb af en Ejendom til Anlæg af en elektrisk Station«, vil man forstå, at der virkelig har været fart i foretagendet.

5. maj samme år forelå »Indstilling fra Elektricitetsudvalget om ansættelse af en Bestyrer, der tillige er Stads- og Havneingeniør«, og den 2. juni fremgår det, at civilingeniør Stephan Løchte valgtes. Selvfølgelig kunne Løchte ikke køre et sådant anlæg alene, og der foreligger fra udvalget en indstilling om at søge: »1 Værkfører, der skal have Kjendskab saavel til elektrisk Lysanlæg som Maskiner og 1 Fyrbøder, der skal have underkastet sig Kjedelpasserprøven.« Af byrådsmødet den 1. september 1898 ses, at elektriker S. Jacobsen af Kjøbenhavn ansættes som værkfører og Anton Petersen ansættes som fyrbøder.

I mellemtiden var der arbejdet videre med projek-

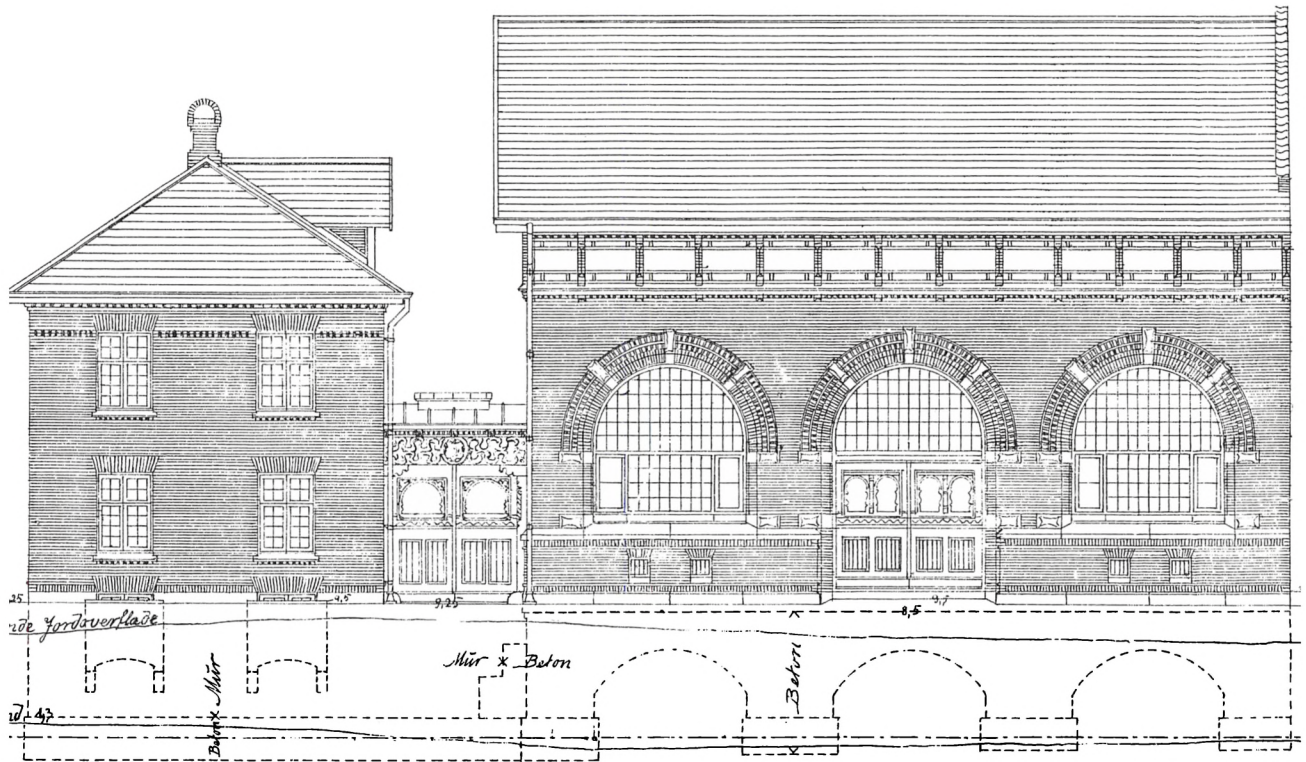

Stephan Løchte, stadsingeniør og bestyrer på elværket indtil 1904.

terne, og af Kolding Avis for 9. april 1898 fremgår det, at der har været holdt licitation på samtlige entrepriser.

Det må erkendes, at der virkelig er taget fat, for allerede den 9. december 1898 foreligger der et brev fra Løchte til driftsbestyrer Hentzen ved Københavns Elektricitetsværk, der på Windfeld Hansens anbefaling har været konsulent på arbejdet, at »i Dag er der

· KOLDING · ELECTRICITETSVÆRK ·

· MOD · ELMEGADES · FORLÆNGELSE ·

Valdemar Schmidts tegning til Kolding Elektricitetsværk marts 1898. Bortset fra, at nogle detaljer blev forenklet, bl. a. portene, blev tegningerne realiseret.

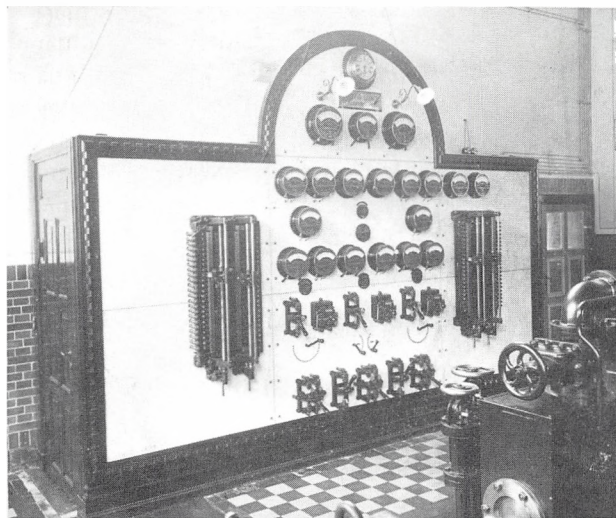
sat Strøm på Bynettet og de første elektriske Lamper brænder i Byen i Aften.«

At dette virkelig har gjort indtryk på journalisten på Kolding Avis fremgår af hans beskrivelse den følgende dag lørdag den 10. december 1898, idet han skriver:

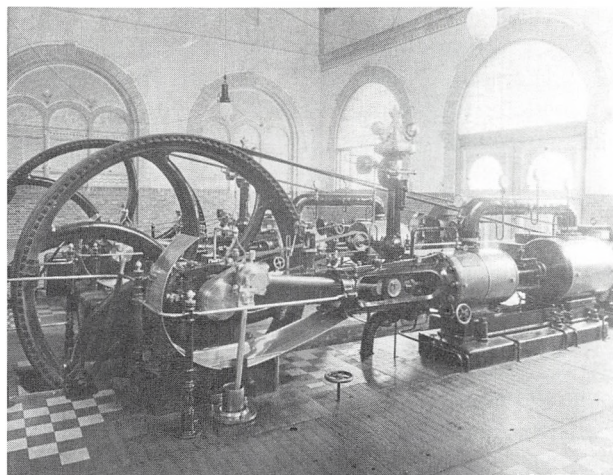
»Den allerhøjeste Oplysning.

I aftes lod Elektricitetsværket den elektriske Strøm løbe ud i Ledningsnettet. Den første Modtager var Skomager Carl Nielsen i Jernbanegade. Udenfor Butikken hang en stor skinnende Lyskugle – den første, der kastede Lys på Koldings Gader, og inde i Butikken var Glødelamperne tændt. I Morgen følger de Herrer A.M. Schmidt, Aug. Christgau og Knudsen & Jensen efter, og successiv vil hele Byen blive oplyst med den elektriske Strøm. Muligvis.«

Ja, begejstret var man og så for sig hele byen illumineret med elektrisk lys, men at det kan være et fata morgana fremgår af tilføjelsen »Muligvis«. Dog tiden har jo vist, at profetien er gået i opfyldelse og vel i en

Værkets første tavleanlæg med instrumenter og afbrydere i midtersejlet. I sidefelterne ses celledskifterne til batteriet.

Elværkets maskiner set fra nordøst. Billedet viser maskinerne, som de så ud efter ombygningen i 1901.

grad ingen dengang i sin vildeste fantasi kunne forestille sig, og det er der vel ikke noget at sige til.

I hele byggefasen har bestyreren haft rigeligt at se til. Der har været utroligt mange problemer at løse, og samarbejdet med det firma, Baltische Electricitäts Gesellschaft, der forestod etableringen af kabel- og stikledninger, har været meget belastende. Løchte måtte gang på gang påtale kvaliteten af det udførte arbejde og tilsvarende referere til firmaets kontraktlige forpligtelser. Den 22. august 1899 er problemerne blevet for mangfoldige, og udvalget for elektricitetsværket meddeler installationsfirmaet, at de fra 1. oktober 1899 ikke mere må installere elektrisk lys i Kolding. — Der er nu 3 autoriserede installatører.

Som nævnt er værket sat i drift den 9. december 1898, men det trækker ud med afleveringsforretningen. Der er problemer med nettets isolationstilstand og vand i akkumulatorkælderens, og der har været vanskeligheder med at overholde det garanterede dampforbrug pr. produceret kilowatttime. Den 15. oktober meddeler Løchte til Hentzen, at dampforbru-

get er gået noget ned, men endnu ikke er tilfredsstillende. Sagen resulterer i et tilbud fra leverandøren om en fuldstændig ombygning af begge dampmaskiner til tandem-compoundmaskiner (det vil sige høj- og lavtrykscylinder i forlængelse af hinanden).

Værkfører Jacobsen får allerede i foråret 1900 en bedre gageret stilling på elektricitetsværket i Århus, og i hans sted tiltræder 1. juli samme år elektriker H. Borck.

Den 1. februar 1901 er der afholdt afleveringsprøve, og nu havde ombygningen medført, at dampforbruget lå ca. 33% under det garanterede forbrug, hvorfor et aftalt beløb på 2.000 kr. var forfaldet til udbetaling, da leverancen nu var afleveret fuldt ud tilfredsstillende.

For at værket kunne levere strøm, måtte der brændsel til, og den 17. marts 1899 accepteres et tilbud fra firmaet C.L. Schmidt på 20.000 pund kul til en pris på 92 øre pr. 100 pund (ca. 18,40 kr. pr. ton) frit leveret på værket.

Elektricitetsprisen pr. kilowatttime var:

For elektricitet til belysning 0,60 kr.

For elektricitet til motorer 0,20 kr.

Det var de priser, anlægget blev etableret på:

Salget i første hele driftsår var for 1899:

Til belysning 29.275 kwh

Til motorer 1.713 kwh

30.988 kwh

og den samlede indtægt var 17.907 kr. og 75 øre.

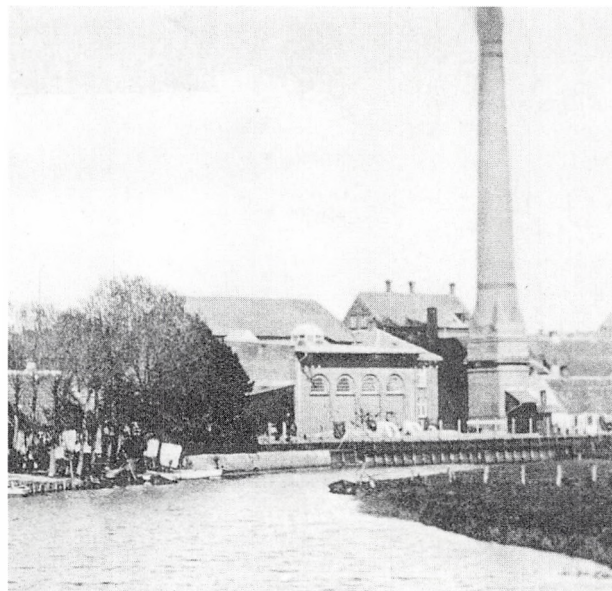
Alle vanskeligheder til trods er der stadig mange, som ønsker elektricitet installeret, men det ses også, at adskillige forbrugere ikke aftager så stor en elektricitetsmængde, som det var forudsat, og som skulle være forudsætningen for den gratis stikledning. Udvalget er derfor nødt til at meddele disse forbrugere, at de må aftage den aftalte mængde eller betale, hvad stikledningen koster.

Der var ved slutningen af 1899 installeret ca. 3000 lamper, endvidere 19 motorer på tilsammen ca. 45

HK. Den samlede investering alt inclusive er for denne første etablering noget over 250.000 kr.

De to dampmaskiner med tilhørende dynamoer kunne ialt præstere 600 ampere eller ialt forsyne 1200 samtidig brændende lamper, og det fremgår, at juleforbruget allerede i 1899 var på 660 amp., så både maskinerne og accumulatorbatteriet var sat ind for at dække behovet.

Frygten for et havari under disse belastningsforhold var latent, og allerede den 27. februar 1900 rettes der henvendelse til bl.a. Burmeister og Wain og 3 tyske firmaer med ønske om oplysninger om priser på en opretstående maskine på ca. 200 å 300 HK, men denne udvidelse, der finder sted i 1904, er som de efterfølgende udvidelser et nyt afsnit af værkets historie.

Billedet, der er fra før 1910 viser i højre side den fritstående skorsten. Karnappen på sydsiden var lokummer. T.v. for skorstenen ses Rendebanen 2, Sichts hus med 3 skorstene. Huset blev nedbrudt i sidste halvdel af 1950'erne, hvor nu gaden over åen, Divelshul, er ført igennem.

Stadsarkivet - en præsentation

Af Birgitte Dedenroth-Schou

Den 1. januar 1987 fik Lokalthistorisk Arkiv på Hovedbiblioteket navneforandring til *Kolding Stadsarkiv*. Det skete samtidig med, at arkivet blev en selvstændig institution, og samtidig med at arkivets arbejdsområde udvidedes til at omfatte ansvaret for Kolding kommunes arkivalier.

Stadsarkivets hovedopgave er at sikre, at et *alsidigt, skriftligt kildemateriale om Kolding kommunes historie* er til rådighed for kommunens borgere og den historiske forskning nu og i fremtiden. Arkivet er således hele *Kolding kommunes fælles hukommelse*, stedet hvor alle skrevne informationer om byens historie er samlet og til rådighed for alle, der ønsker at benytte sig af den viden, der ligger gemt her. Genstande fra byen og egnen opbevares nu som før på Museet på Koldinghus.

Formålet med opbevaringen af de skrevne kilder til Koldings historie er, at de skal bruges både nu og i fremtiden, så mange får viden om og forståelse for, hvordan byen og omegnen har udviklet sig, og hvordan livet har formet sig for mennesker, der har levet på dette sted før i tiden, og hvorfor udviklingen er sket på netop denne måde. Først med denne viden opnås forståelse for, hvorfor mennesker tænker og handler, som de gør i dag.

Arbejdet på Kolding Stadsarkiv kan inddeles i fire hovedområder:

- indsamling og modtagelse af arkivalier, fotografier, film, kort, tegninger m.m.
- registrering.
- sikker opbevaring.
- videregivelse af den viden, der ligger i materialet,

dels ved at vejlede i benyttelse af det på arkivets læsesal, dels ved at skrive bøger, holde foredrag og besvare forespørgsler på grundlag af arkivets samlinger.

Foreningsarkiver

En lang række foreninger i Kolding kommune har fundet ud af, at det er praktisk for dem, at de afleverer deres gamle forhandlingsprotokoller, kassebøger, medlemslister, scrapbøger, m.m. til Stadsarkivet, der så påtager sig at opbevare foreningsarkivet for eftertiden. Foreningens medlemmer kan til enhver tid komme og studere foreningens historie, og samtidig kan også andre have glæde af de informationer, der ligger gemt i foreningsarkivet.

Foreningerne har haft afgørende betydning for byens og egnens udvikling. I deres arkiver finder vi oplysningerne om tidligere tiders græsrodsbevægelser i referaterne fra f.eks. andelsmejeriets, sygekassens og partiforeningens generalforsamling. Foreningslivet afspejler ofte mere end noget andet tidens strømninger, og de holdningsændringer, der er så vigtige for at forstå samfundsudviklingen.

I 1983 gjorde Kolding Stadsarkiv, dengang Lokalthistorisk Samling, en særlig indsats for at indsamle lokale foreningsarkiver, ved at rette en direkte henvendelse til alle kendte foreninger i kommunen. En lang række foreninger benyttede sig af tilbuddet og i dag opbevarer Kolding Stadsarkiv ca. 300 forskellige foreningsarkiver. I Stadsarkivet er der imidlertid endnu

mange »huller«, som vi håber med tiden at kunne udfylde. Det er vigtigt, at så vidt muligt alle aspekter af foreningslivet og andre græsrodsbevægelser inden for vores kommune er dokumenteret i arkivets samlinger.

Virksomhedsarkiver

Også i virksomhedsarkiverne er der meget vigtigt stof at hente om byens og omegnens historie. Det gælder, hvad enten virksomheden er en fabrik, en købmandsforretning eller en håndværksmester. Derfor er Stadsarkivet også interesseret i at modtage arkivalier herfra. Så betydelige Koldingvirksomheder som Kolding Hørfabrik, FDB's Fabrikker og Konrad Jørgensens Bogtrykkeri er allerede repræsenteret i arkivets samlinger, men der er meget mere, der bør bevares for eftertiden. Ikke således at forstå, at hver enkelt købmandsforretnings kassebøger skal bevares, men det er arkivets mål at sikre dokumentation af et repræsentativt udsnit af det koldingensiske erhvervsliv.

Personarkiver og erindringsindsamlinger

Hvert eneste menneske har et arkiv bestående af personlige papirer (dåbsattest, soldaterpapirer, ansættelsespapir m.v.) og normalt også breve fra familie og venner, scrapbøger, muligvis også dagbøger. Kolding Stadsarkiv har en række af sådanne privatarkiver, der tegner det enkelte menneskes syn på det omgivende samfund, og som derved supplerer det øvrige arkivmateriale.

Mange af de mennesker, der har væsentlige ting at fortælle om udviklingen i vores lokalsamfund gennem tiderne, er imidlertid ofte så optagne af andre ting, at de ikke giver sig tid til at nedskrive, hvad de mener om udviklingen. Disse mennesker søger Stadsarkivet at

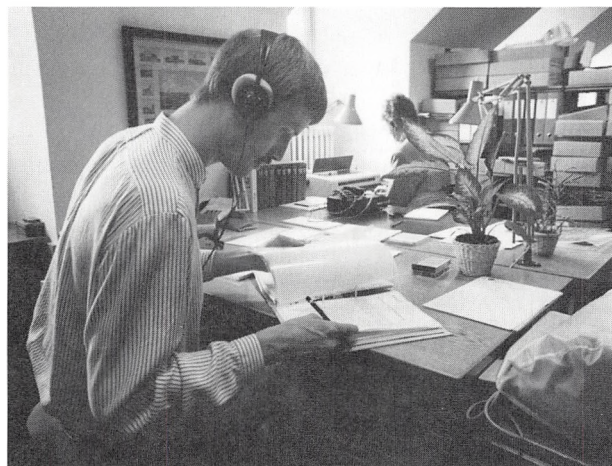
interviewe. Tidligere gymnasielærer Gudrun Heckmann interviewede i midten af 1970'erne en lang række koldingensere, der på den ene eller den anden måde har været aktivt engagerede i lokalsamfundet.

For tiden har Stadsarkivet et projekt i gang med det formål at indsamle interviews med tidligere sognerådsmedlemmer i de sogne, der i 1969-70 blev sammenlagt med Kolding kommune. Hermed håber vi, at få omegnens nyere historie bedre belyst.

Bogsamling og avisregistrering

Kolding Stadsarkiv gør sit bedste for at skaffe sig et eksemplar af alle de bøger og tryksager, der vedrører Kolding kommune i fortid og nutid, så de besøgende kan være sikre på, her at finde al relevant Koldinglitteratur.

I Kolding Stadsarkivs regi foregår nu en løbende registrering af de vigtigste artikler i lokalaviserne om for-

Projektleder Steen Østergaard (l. v.) interviewet tidligere sognerådsmedlemmer og Aase Hvidtfeldt Jacobsen til højre udskriver interviewene på maskine (Foto: Ludvig Dittmann).

Alfred Graversen har i de sidste mange år hjulpet arkivet ved at lave register til de ældre Koldingaviser. Her er han i gang med Kolding Social-Demokrat fra 1915 (Foto: Birgitte Heiberg).

hold i Kolding kommune. Denne registrering er særdeles nyttig i mange forskellige sammenhænge, og supplerer de avisudklipssamlinger, vi har fra ældre tid, bl.a. kæmner J.O. Brandorffs. Lokalaviserne er meget vigtige kilder til den nyere historie.

Fotografier og film

Byen og landskabet forandrer sig til stadighed og dette kan blandt andet ses på fotografier. Stadsarkivets samling af mindst 50.000 fotografier går tilbage til 1860'erne og suppleres stadig ved arkivets egne fotografier, gaver fra privatpersoner og foreninger og afleveringer fra Kolding kommunes forvaltninger. Mange husker sikkert »Billedstormen« i 1976, hvor der blev gjort en særlig indsats for at indsamle eller af fotografere fotos i privateje.

Fotosamlingen omfatter både topografiske billeder og en lang række billeder af navngivne personer.

Arkivet råder over ca. 30 koldingfilm fra 1912 og frem til i dag, der gengiver situationer fra offentlige institutioner, erhvervsliv, forlystelsliv m.m. gennem tiderne. En del af disse film er ved at blive kopieret til video, så de kan udlånes til interesserede, idet de gamle originalfilm ikke tåler fremvisning.

Kommunearkiv

Fra 1. januar 1987 er Kolding Stadsarkiv centralarkiv for Kolding kommune, således at de ældre dele af Kolding kommunes arkiv efterhånden vil blive afleveret til Stadsarkivet. Arkivalierne fra de tidligere sognekommuner, der i 1969-1970 blev sammenlagt med Kolding kommune, er allerede afleveret. Det gælder

Stadsarkivar Birgitte Dedenroth-Schou (Foto: Ludvig Dittmann).

også ældre kort og tegninger fra Kolding kommunes tekniske forvaltning, ældre byggesager m.m.

Af hensyn til privatlivets fred er alle offentlige arkivalier ikke tilgængelige før 50 år efter deres oprindelsestidspunkt. For særligt følsomme oplysninger gælder det, at arkivalierne skal være 80 år gamle, før de er tilgængelige for udenforstående.

Det er Stadsarkivets opgave at vejlede forvaltningerne i arkivspørgsmål og at gøre de ansatte i Kolding kommune »arkivbevidste«, d.v.s. at de i det daglige arbejde tænker på, at en del af det skriftlige materiale, de har mellem hænderne, er noget, der skal bevares. Indenrigsministeriet har udsendt nogle generelle retningslinier for, hvad der skal bevares, og hvad der kan kasseres i kommunearkiver, men disse regler er i mange tilfælde vanskelige at tolke, og derfor vil stadsarkivaren i samarbejde med journalførere og sagsbehandlere i Kolding kommune finde frem til mere klare retningslinier for, hvad der skal bevares i Kolding kommune, så det, der virkelig er vigtigt for administration og forskning bevares for eftertiden, mens de store mængder af rutinesager, regnskabsbilag m.m. kan kasseres, når der ikke længere er brug for det i administrationen.

Registrering

Der ligger et meget stort og tidskrævende arbejde i at ordne og registrere alt det materiale, der kommer ind i Stadsarkivet således, at det kan genbruges i forskningsøjemed. Der udarbejdes fortegnelser over indholdet i de enkelte arkiver, så de besøgende har mulighed for at finde frem til det ønskede arkivmateriale.

Det ordnings- og registreringsprincip, der anvendes på Kolding Stadsarkiv, er det såkaldte hjemmehørsprincip, som også benyttes af det statslige arkivvæsen. Dette princip består i, at et arkiv holdes samlet som den enhed, det udgjorde hos arkivskaberen, hvad en-

ten denne er en kommunal forvaltning, en forening, en erhvervsvirksomhed eller en privatperson. Når arkivets oprindelige orden opretholdes, er det fordi det ville være urimeligt at ændre et fremfindingsystem, der har været brugbart for arkivskaberen. Desuden ville man ved at omordne sagerne, ødelægge billedet af, hvordan man arbejdede i virksomheden, kommunen, foreningen o.s.v. På grund af det meget omfattende registreringsarbejde er det et stort ønske for Stadsarkivet at kunne komme i gang med en edb-registrering af samlingerne. Det vil betyde en væsentlig tidsbesparelse ved registreringen og en bedre service over for brugerne.

Opbevaring

Opbevaringen af materialet er et stort problem for arkivet. Stadsarkivet har kontorer på Hovedbibliotekets

Jytte Crüger er arkivets sekretær og står for regnskab, skrivearbejde m.m. (Foto: Birgitte Heiberg).

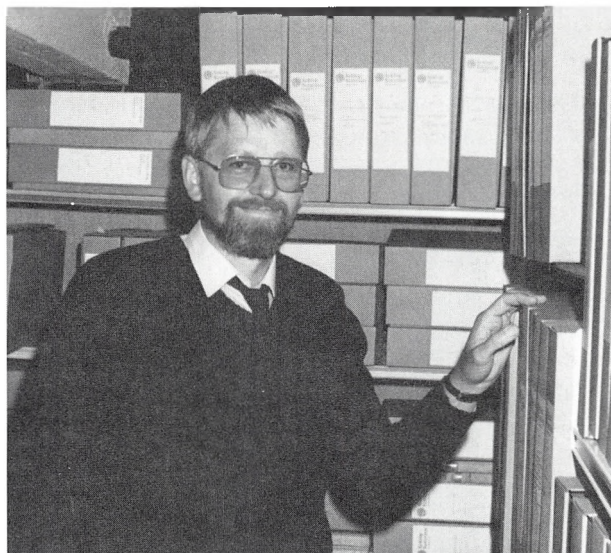
6. etage, men der er her kun plads til en lille del af arkivets samlinger. Stadsarkivet har magasiner dels i Hovedbibliotekets kælder, dels i Klostergårdens kælder og dels i Økonomisk Forvaltnings kælder i Bredgade. Bortset fra det upraktiske og tidskrævende i at skulle hente arkivalierne så langt borte, når publikum på arkivets læsesal skal bruge dem, er ikke alle disse kældre egnede til opbevaring af kulturværdier, der skal opbevares for eftertiden. Nogle af dem er fugtige, og dermed en årsag til langsom nedbrydning af papir- og filmmaterialet, som arkivet skulle opbevare til glæde også for vores efterkommere. Arkivets håb for fremtiden er derfor nye kontor- og magasinlokaler samlet på ét sted, og udstyret på en sådan måde, at indeklimaet ikke skader arkivalierne.

Konservering

Der er mulighed for at genoprette nogle af de skader, der er påført arkivalierne, men det er som oftest en meget tidskrævende proces.

Nogle af de kort, som Stadsarkivet har modtaget fra Kolding kommunes tekniske forvaltning er så gamle og nedslidte, at de er ved at falde fra hinanden, men i sommeren 1987 har det været muligt at lønne en studerende fra Konservatorskolen under Kunstakademiet i København til at behandle nogle af kortene og beskrive hele kortsamlingens tilstand.

Et meget stort problem, såvel i kortsamlingen som i mange andre af Stadsarkivets papirer, er den omfattende brug af tape, der er så syreholdig, at den efterhånden gennemtærer det papir, den er i forbindelse med. Skal man gøre denne skade god igen, kræver det meget kraftige opløsningsmidler og et effektivt udsugningsanlæg. Dette forefindes på Vejle Amts Konserveringsværksted, som velvilligt har stillet plads til rådighed til konserveringen af arkivets kort.

Arkiibetjent Mogens Bonnichsen sørger bl.a. for, at arkivalier m.m. er opstillet forsvarligt (Foto: Birgitte Heiberg).

Læsesal og vejledning af publikum

Stadsarkivet har sin egen læsesal med 8 pladser til besøgende. Læsesalen er åben 19 timer om ugen, mandag, tirsdag, onsdag og fredag kl. 12-16, torsdag kl. 16-19. Her kan alle, der har lyst, komme, hvad enten de har et bestemt emne, de vil undersøge, eller de blot ønsker at orientere sig i arkivets samlinger. Arkivets personale vejleder de besøgende i brugen af arkivets materialer, der, som det vil fremgå af ovenstående, er mangfoldige og derfor kan være vanskelige at overskue. Et ønske fra en besøgende om at se, hvad arkivet har om f.eks. en fabrik i byen, vil typisk medføre, at forskellige oplysninger herom kan hentes i bøger og aviser, på fotografier, i virksomhedens arkiv, i det kommunale arkiv m.m.

Kopier af arkivalier fra Rigsarkivet og landsarkiverne

Koldings arkivmateriale går for det kommunale arkivs vedkommende tilbage til 1842 med oprettelsen af sogneforstanderskaberne i omegnskommunerne. Fra Kolding købstadskommune dækker arkivet perioden fra købstadskommunalloven i 1869 og fremefter. Forenings- og virksomhedsarkiver går tilbage til midten af 1800-tallet. Kilder til Koldings historie før dette tidspunkt skal findes i Rigsarkivet i København og landsarkiverne i Viborg og Åbenrå.

Til landsarkiverne skal alle lokale statsembeder, også i dag, aflevere deres arkiver — det gælder sognepræster, dommere, politimestre, distriktstoldkamre m.v. I Rigsarkivet opbevares alle lokale arkiver før 1559 samt centraladministrationens arkiver, heriblandt de reviderede regnskaber for lokale embedsmænd.

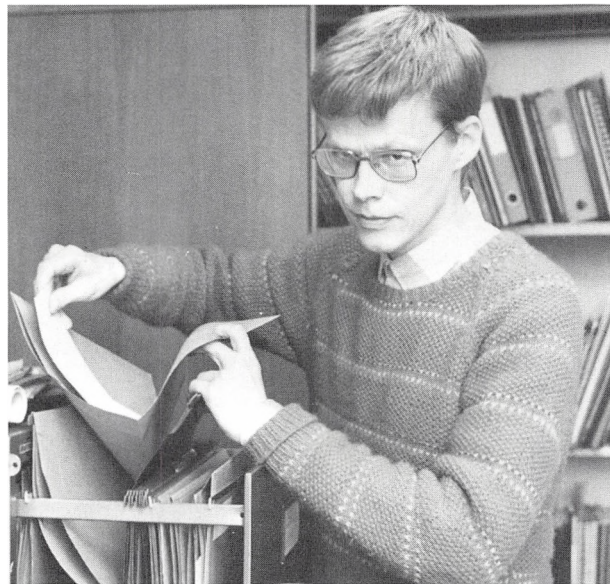
For at kunne hjælpe de besøgende, der ønsker viden om Koldingområdet historie før midten af 1800-tallet, samt slægtshistorikere, hvis familie har tilknytning til Kolding kommunes område, er kopier af de mest benyttede arkivalier indkøbt, bl.a. folketælinger, kirkebøger, brandtaksationer, skøde- og panteprotokoller og tingbøger. Kopier købes dels i form af fotokopier, dels som mikrofilm til læsning i mikrofilmlæseapparater.

Forskning og formidling

Det er et af Stadsarkivets mål selv at bidrage til skabelsen af ny viden om byens og egnens historie ved at foretage undersøgelser af dens udvikling. Denne forskning er også helt nødvendig for at give arkivets medarbejdere den indsigt, der er nødvendig for at kunne yde de besøgende en kvalificeret vejledning i brugen af arkivets samlinger.

Den ny erhvervede viden bliver så vidt muligt publiceret som artikler og bøger og bliver også udbredt gennem foredrag i oplysningsforbundene, lokale foreninger og historiefaglige foreninger. Stadsarkivet har ikke, på grund af manglende ressourcer, haft mulighed for at opsætte større udstillinger, men vi håber at kunne lave en udstilling om landboreformerne i forbindelse med Stavnsbåndsjubilæet i 1988.

Stadsarkivet fungerer som redaktion for Kolding-bogen, som udgives årligt af Kolding kommunes kulturudvalg. Stadsarkivet har desuden inden for de to sidste år udgivet 4 bøger: Koldings bebyggelsehistorie siden 1761/Arkitektur i Kolding af Keld Bøllund og Hanne-Mette Pedersen. Husene i Helligkorsgade og Rendebanen, Husene i Østergade og Husene i Søndergade af Hanne-Mette Pedersen. Disse bøger er

Bibliotekar Søren Flo Sørensen i gang med at finde svar på en forespørgsel (Foto: Birgitte Heiberg).

Fru Eli Fischer-Nielsens hovedopgave er at registrere Stadsarkivets store billedsamling (Foto: Birgitte Heiberg).

resultatet af et jobskabelsesprojekt, som Stadsarkivet stod for i 1983-1986. Kilderne til ejendoms historien for de enkelte huse i Koldings bykerne blev gennemgået af en historiker og en arkitekt, således at arkivet nu relativt hurtigt kan besvare forespørgsler om de enkelte huses alder, beboere, udseende før i tiden m.v.

Medarbejdere

Stadsarkivets faste personale består af stadsarkivaren (universitetsuddannet historiker), en bibliotekar, en sekretær og en arkivbetjent, de tre sidste på halv tid. Hertil kommer 1/4 medhjælperstilling, som deles af de to ældre medarbejdere, der startede ved Lokalhistorisk Samling i 1973 som frivillig arbejdskraft, og som nu får en beskeden erkendtlighed for deres arbejde.

Arkivet har desuden siden 1983 stået for forskellige beskæftigelsesprojekter, der er finansieret uden for arkivets budget.

Kontaktudvalg

Samtidig med oprettelsen af Stadsarkivet den 1. januar 1988 fik arkivet mulighed for at få tilknyttet et kontaktudvalg, nedsat af Kolding kommunes kulturudvalg, der dels skal være inspirator for arkivets videre arbejde ved at foreslå nye aktiviteter i arkivet eller ændring af de igangværende, dels være Stadsarkivets ambassadører i de foreninger, på de skoler og i de lokalområder, som de repræsenterer. Det er arkivets håb, at man i kontaktudvalget får en god diskussion om lokalhistorien i kommunen og i det hele en øget lokalhistorisk aktivitet, således at kendskabet til Kolding kommunes historie bliver udbredt.

Interessen for lokalhistorien har været stærkt stigende i de senere år. Midt i en hastig ændring af samfundet er der mange, der ønsker at vide mere om forudsætningerne for nutidens Kolding. Hvordan har udviklingen formet sig i Koldingområdet sammenlignet med udviklingen andre steder, og hvorfor er udviklingen gået netop sådan? Hvad er det for mennesker og bevægelser, der har været årsag til forandringerne? Menneskers handlinger i dag er afgørende præget af deres egen og lokalsamfundets historie. Vil man som tilflytter forstå det lokalsamfund, man er kommet til, må man vide noget om dets historie, dets identitet. Først da kommer man til at føle sig hjemme. Stadsarkivet, der er åbent for alle, giver den enkelte mulighed for at undersøge disse forhold og samtidig få den oplevelse, det er, at blive bevidst om nogle sammenhænge i tilværelsen.

Koldings sydlige grænse

Af Keld Bøllund

Kolding ligger godt beskyttet ved udløbet af åen i bunden af fjorden. Byen er anlagt på et antal faste morænebanker, der er adskilt fra hinanden af vandløb og lave engarealer, på det sted, hvor vejene fra nord og øst føres sydpå over Kolding å, der fra middelalderen og helt op til 1864 dannede grænsen mellem hertugdømmerne og kongeriget (Nørrejylland). Grænsen var imidlertid ikke klart defineret. Da kongemagten i løbet af middelalderen gav sine tro koldingborgere privilegier på markjordene syd for åen (der altså lå i hertugdømmet Slesvig), opstod der strid om, hvorvidt skatterne skulle tilgå Koldinghus eller Haderslevhus.

Spørgsmålet gik på, hvor byens sydgrænse egentlig var – ved åen eller ved det såkaldte «*led sønden Kolding på bjergene*». Ved dette led, der lå omtrent ved Skovhøj, var der tradition for officielt at modtage og tage afsked med fremmede fyrster og statsmænd og dermed markere grænsen, og ved en åstedsforretning i 1576 var det afgjort, at grænsen var her. Men da den kongelige statholder i hertugdømmerne, Henrik Rantzau, den 13. august 1596 »aftakkede« de lüneburgske fyrster *ved Kolding Bro* foranledigede det et åbent brev af 8. september fra Christian IV, som indskærpede, at officielle modtagelser fandt sted ved leddet, for at »rigens højhed« – som det hed – fortsat skulle kunne respekteres, og den 12. oktober tog den kongelige lensmand på Koldinghus Caspar Markdanner spørgsmålet op på et møde på Kolding Rådhus. Her fastsloges byens *privilegerede og hævdvundne* ret på området syd for åen og på et sydligt grænseforløb.

Diplomatisk var Rantzaus skridt en bombe – han

søgte som statholder og holstener at hævde hertugdømmernes selvstændige stilling – naturligvis indenfor loyalitetens grænser. Men indlemmelsen af markjordene i kongeriget var en provokation, og det måtte støde på modstand, der dog ikke kunne hævde sig over for en stærk kongemagt.

Da man efter enevældens indførelse i 1660 oprettede amterne, kom Koldinghus amt (fra 1796 benævnt Vejle amt) til at bestå af Elbo, Brusk, Holmans, Jerlev, Tørrild, Nørvang, Slaugs og Andst herreder. Koldings bygrænse mod syd blev tillige amtsgrænse. Først i 1866-67 flyttedes amtsgrænsen mod syd, idet amtet udvidedes med De otte Sogne og de ikke afstaaede dele af Frøstrup Sogn.

I kraft af sin beliggenhed har Kolding altså siden middelalderen været et bindeled mellem kongeriget og hertugdømmerne. Fra Nørrejylland måtte den kørende trafik sluses gennem hovedfærdselsåren Søndergade og over grænsen ved Kolding Bro, der helt op til Nybros opførelse i 1908 var den eneste vej over åen. Den gamle træbro, der med jævne mellemrum blev revet bort af is eller højvande, blev i 1808 afløst af en stenbro af samme type som Sønderbro i Vejle og Køge.

Ved Sønderbro lå også skibsbroen. Her foregik lastningen og losningen af skibene indtil tilsandingen af åmundingen og inderfjorden o. 1700 medførte, at varerne måtte omlades ved Drejens eller Strandhuse og på pramme fragtes til eller fra byen.

De tyske forlæggere Braunius og Hogenbergs Koldingprospekt er det ældste kendte bykort og afspejler

Braunius og Hogenbergs Koldingprospekt ca. 1586. Om den sparsomme bebyggelse, der ses syd for åen, hedder det i korrespondancen til Bysbogen 1596, at den bestod af gårde og lader.

så nogenlunde den middelalderlige byplan. Det dateres til ca. 1586 og findes i værket *Theatrum urbium præcipuarum mundi* («Skuet af verdens fremragende byer»). Det kaldes ofte Rantzaus kort, idet den tidligere omtalte Henrik Rantzau (1528-98) i løbet af sin statholderperiode fra 1556-98 fremskaffede og bekostede

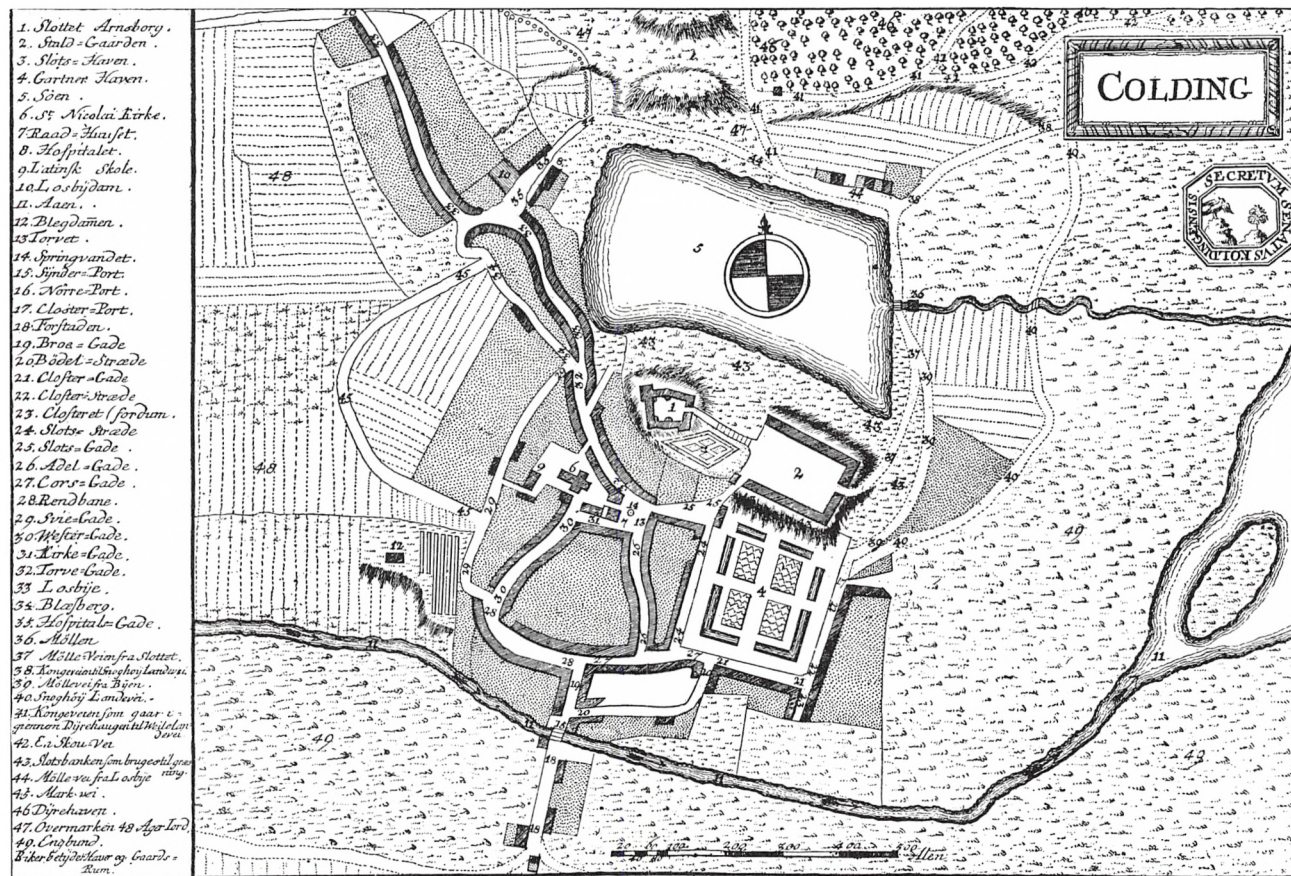
materialet til beskrivelserne og billederne af de nordiske byer. Kortet, der altså må anses for forholdsvis pålideligt, viser bl.a., at Søndergades nordlige del på daværende tidspunkt var fuldt udbygget. I sig selv kan det næppe undre, da Søndergade jo var en middelalderlig hovedfærdselsåre — og først vore dages trafik-

støj har gjort det almindeligt at flygte fra bymidten. Selv for beboelsejendommens vedkommende kunne man så sent som 1950 i kreditforeningernes vurderingsrapporter støde på vendinger af typen »Ejendommen er beliggende ud til et hovedstrøg og må antages altid at kunne finde lejere«.

Søndergade kaldtes også Brogade eller Portgade – og på kortet ses Sønderport (Y) på tværs af gaden, lige

nord for broen. Det var her tolden erlagdes. Med hensyn til den sparsomme bebyggelse syd for åen er det vanskeligt at sige noget præcist om forholdene på dette tidspunkt. Det er kendt, at munkene fra 1476 drev teglværk sydøst for broen, men det vides ikke, hvornår og til hvem de fem til syv huse, man ser på kortet, er bygget.

I Pontoppidans *Danske Atlas* findes et kort, der viser

Pontoppidan 1768: Bygningerne mærket nr. 18 udgør forstaden, medens den omgivende engbund er afsat som nr. 49.

Billedet af Koldings trommeslager på sin vej rundt med bekendtgørelser er velkendt. Det er fra 1870 og viser desuden bebyggelsen langs byens sydlige udfaldsvej — set fra nord. Hjelm's mølle ses på bakken i baggrunden. Desuden skimtes hovedbygningen på Skovhøj.

Koldings omfang i 1768. Her betegnes bebyggelsen syd for åen, der tilsyneladende kun var vokset ganske lidt siden 1580'erne, som *forstaden*. tidligere havde man også anvendt navnet *nystaden*. Arealerne på begge sider af vejen anføres i øvrigt som *engbund*. Nu kan det ikke undre, at bebyggelsen syd for åen ikke var vokset synderligt i det tidsrum, der lå mellem de to korts udarbejdelse. For med svenskekrigene i det 17. århundrede og pestepidemiene, der fulgte i deres kølvand, var det forbi med Koldings velstand. Befolkningstallet faldt drastisk. En taksationsforretning oplyser, at 71 gårde/huse stod tomme i 1662. 10 år senere, i 1672 opgives indbyggertallet til 1094, medens det godt hundrede år tidligere havde ligget på omkring 1600. Folketællingen 1769 siger 1406, men den er ikke alt for pålidelig. En kortvarig højkonjunktur i 1790'erne resulterede i en modernisering af den bestående boligmasse, men ikke i flere huse, og mange huse, også såkaldte lejehuse, stod tomme langt op i 1820'erne. Først fra midten af 1850'erne kom der alvor gang i byggeriet af såvel boliger som erhvervsjendomme, da befolkningstallet nu var i stærk vækst.

Men den økonomiske vækst og et ændret produktionsmønster betød ændringer i husenes og kvarterernes karakter. For Søndergade spillede også de politiske forhold en direkte rolle. I 1851 ophævedes konsumtionen, der var indført efter 1660, og boderne solgtes til nedrivning til den kendte byggematador og senere svensk-norske vicekonsul Hans Henrik Grau (1816-86). Efter 3-årskrigen flyttedes toldgrænsen til Ejderen, og selv om Slesvig gik til Tyskland i 1864, fik Kolding ved den omtalte inddragelse af De otte Sogne i kongeriget et sydligt opland, hvor man ikke mærkede konkurrencen fra de slesvigske byer. For Kolding betød de slesvigske krige derfor kun midlertidige afbræk i den fortsatte vækst; for Søndergade betød det, at der ikke længere gik en grænse på tværs af gaden,

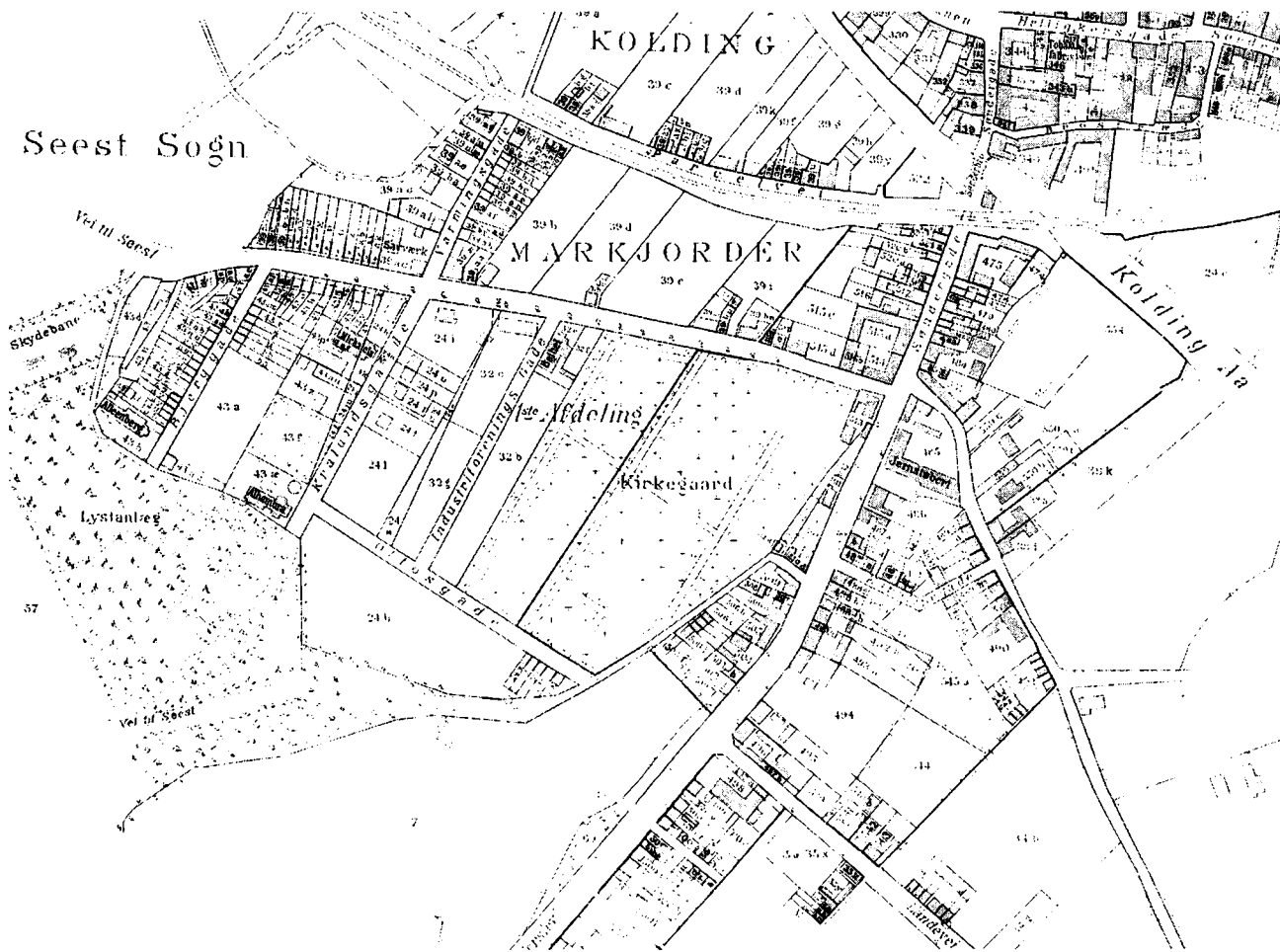

Omkring 1870 var bebyggelsen langs Sønder Landevej øjensynligt nært til Hjelm's møllebakke, der anes i forgrunden til højre.

den kunne nu frit udvikle sig som udfaldsvej i sydlig retning.

Nu kunne byggeriet syd for åen for alvor begynde. Omkring 1870 opførte konsul Grau de første huse i det arbejderkvarter, der i tiden op til ca. 1915 opstod i området mellem Søndergade syd og Vesterbrogades sydlige del, dengang Warmingsgade. Nogle af ejen-

dommene forsvandt igen med etableringen af Bredgade 70 år senere. Som det ses af kortet fra 1891 var der i begyndelsen kun bebyggelse langs Søndergade og Warmingsgade. Østergårdsvej og Rosendalsgade (nu Rosengade) optræder i vejviseren 1902, Vejrupsgade i 1904. I løbet af 1880'erne opstod der nye kvarterer længere mod syd (ved Dalbyvej, Agtrupvej og Hader-

Landinspektør H. H. Müllers kort fra 1891

En model af Søndergades underføring under jernbanen fra slutningen af 1930'erne. Det blev ikke tilladt at føre biler igennem.

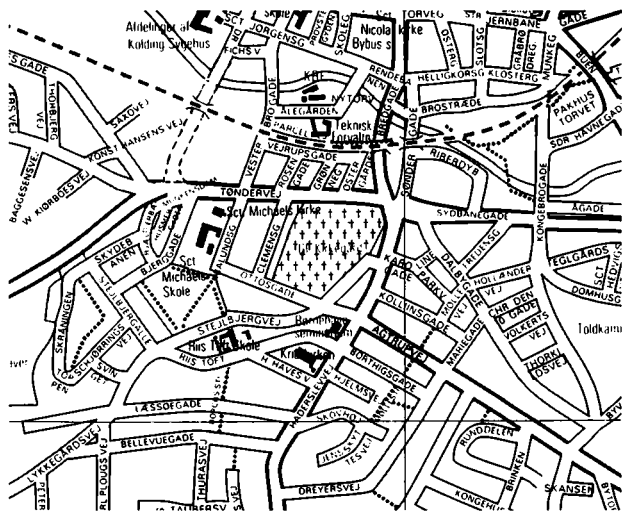
slevvej), og i begyndelsen af vort århundrede fulgte så industrikvarterer øst for Søndergade. Her anlagdes også Sydbanegården som endestation for Sydbanen, der anlagdes 1909-11. Det var syd for åen, byen udviklede sig i denne periode, og med indlemmelsen af de bymæssigt bebyggede dele af Seest, Vonsild og Dalby kommuner, flyttedes bygrænsen længere mod syd i 1930.

På dette tidspunkt var den nord-sydgående trafik ikke længere udelukkende henvist til Søndergade. I 1908 var – som nævnt – Nybro (nu Kongebro) kommet til, og i 1924 fulgte så Vesterbro og Østerbro. Da Bredgade var færdig i 1943, var Søndergade heller ikke længere hovedvej, og siden da har Søndergade fuldstændig ændret karakter. Gaden er nu en strøggade, fra 1977 sivegade, i et af den centrale bykernes moderne forretningskvarterer. Da Søndergade ca. 1940 førtes under banen, var det et symbol på gadenes inte-

gration i den indre by. Siden 1866 havde den bevogtede jernbaneoverskæring dannet det synlige og besværlige skel mellem den nordlige og den sydlige del, mellem den gamle bebyggelse og den senere tilkomne.

Litteraturliste

- Bøllund, K.: »Koldings Bebyggelseshistorie« i Bøllund, Keld og Hanne-Mette Pedersen: *Koldings Bebyggelseshistorie; Arkitektur i Kolding*, Lokalhistorisk Arkiv, Kolding, 1986 s. 2-22.
- Dedenroth-Schou, B. og P.: *Kolding før og nu – en by i billeder*, Silkeborg, 1986.
- Eliassen, P.: *Kolding fra Middelalder til Nutid*, Kolding 1910.
- Jacobsen, Niels: »Kolding Købstads Sydgrænse« i *Byraadsbogen 1943-44*, Kolding 1944, s. 5-15.
- Jacobsen, Niels: »Koldings ældste Byrådsprotokol« i *Byraadsbogen 1946-47*, Kolding 1947, s. 5-19.
- Nielsen, P. Fischer: »Porten mod syd« i *Koldingbogen 1970* (upag.), Kolding 1970.
- Nielsen, P. Fischer: »Porten mod syd« i *Koldingbogen 1971*, s. 41-46, Kolding 1971.
- Trap, J.P.: *Danmark, Vejle Amt VIII*, 3. 5. udgave, 1964, bd. 21.
- Worsøe, Hans H.: *Landsarkivet for Nørrejylland og hjælpemidlerne til dets benyttelse*, bd. 1, Viborg 1980.

På udsnittet af det moderne bykort fra 1979 ses den omskridte grænse ved Bellevuegade skære Haderslevvej og fortsætte i området umiddelbart syd for Skovhøj.

Doctrinæ et virtuti For lærdom og dyd – eller for hvad?

Af Christian Liebing og Knud Moseholm

I mere end fire hundrede år blev der holdt skole på samme sted i Koldings centrum umiddelbart vest for Skt. Nikolaj kirke, ganske vist under skiftende navne (først og længst Kolding Skole eller Schola Coldingensis, så Kolding lærde Skole, Vejle Amts højere Realskole i Kolding, Kolding Latin- og Realskole, Kolding højere Almenskole, fra 1948 Kolding Gymnasium) og i stadig større og bedre bygninger, mest velproportioneret utvivlsomt N.S. Nebelongs fornemme senklassicistiske arbejde fra 1845.

Over denne bygnings hovedindgang i østfløjens midte over for kirken var der anbragt en latinsk inskription: DOCTRINÆ ET VIRTUTI, der ved ombygningen i 1938 blev flyttet til den nye indgang i portfløjen mod Torvegade, hvor dens omrids endnu skimtes.

Da den kommunale social- og sundhedsforvaltning i 1975 overtog Nebelongs stærkt udvidede (og noget skamferede) bygning, havde indskriften ikke længere nogen erkendelig funktion på dette sted. Metalbogstaverne blev taget ned og ført med til Kolding Gymnasiums nye hus på Nørremarken.

Ved det 19. århundredes midte trivedes gymnasieskolens latinundervisning endnu i allerbedste velgående; at give den lærde skole et latinsk motto for dens hele virke var derfor en nærliggende tanke, så meget mere som latinens særlige sproglige struktur muliggør en tæthed i formuleringen, som er umulig i moderne europæiske sprog. Som Kolding lærde Skole fik de to nabogymnasier i Fredericia og Haderslev ligeledes på deres facade latinske fyndord; og stod provins-

studenten omsider på Frue Plads i København, læste han på Metropolitanskolens mur en sentens, der ubeskedent forkyndte, at først gennem skolens undervisning kommer den medfødte begavelse til fuld udfoldelse – ja, over selve det genopbyggede universitets portal sås en ørn »med blikket løftet mod det himmelske lys«, som det hed – altsammen på latin, selvfølgelig.

Før 1975 var de tre latinske ord over denne artikel kendt af mange koldingensere, og tusinder af elever havde i årenes løb haft dem for øje på deres vej ind i skolen; i latintimerne blev de analyseret og en oversættelse forsøgt. Men til hvad? Og hvor gammel var i øvrigt denne indskrift – og hvor stammede den fra? Svarene på de to sidste spørgsmål var efterhånden gået i glemmebogen; men nu kan de igen gives, takket være bevaret, men hidtil overset kildemateriale.

Den 5. august 1845 skrev Kolding lærde Skoles rektor, magister Christian Frederik Ingerslev (se s. 60) således til Directionen for Universitetet og de lærde Skoler:

»I Anledning af et Forslag fra Architect Nebelong undlader jeg ikke at spørge den kongelige Direction, om det har Directionens Bifald, at der i Frontispicen over Hoveddøren paa den nye Skolebygning anbringes en kort Indskrift i Forbindelse med H.M. Kongens Navnechiffer og Aarstal, og om Directionen finder det passende, at hiin bestaar i Ordene Schola Coldingensis – eller om Directionen vil bestemme en anden. For at Saadant kunde være fuldført og anbragt inden H.M. muligen paa

Tilbageisen fra Føhr maatte komme her, vilde det være ønskeligt at erholde Directionens Resolution snarest muligt.«*

Direktionen besvarede rektor Ingerslevs forespørgsel den 16. august — hurtigt efter den tids forhold.

»I Anledning af hvad af Hr. Rectoren i Skrivelse af 5te d.M. er andraget, bifalder Directionen, at der i Frontispicen over Hovedindgangen til den nye Skolebygning i Kolding anbringes en kort Indskrift i Forbindelse med Hans Majestæt Kongens Navnechiffer og Aarstal, hvorhos Directionen finder det passende, at der istedetfor den af Dem foreslaaede Indskrift hertil vælges de latinske Ord: »Doctrinæ et virtutis«.

Hvilket tjenstligen meldes Hr. Rectoren til fornøden Efterretning og Bekjendtgjørelse for Architect Nebelong.

Den kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler.

Den 16. August 1845.

J. Hansen Kolderup-Rosenvinge«

Den første af underskriverne er juristen Jens Olaus Hansen (1795-1854), der havde sin styrke i det administrative og senere blev departementschef; den anden er unægtelig mere kendt — det er retshistorikeren professor Janus Lauritz Andreas Kolderup-Rosenvinge (1792-1850), en usædvanlig alsidigt begavet kulturpersonlighed, beundret og berømmet i samtiden; hans livsværk bestod dels i banebrydende videnskabelig forskning, dels i offentlige aktiviteter på talrige felter; han havde omfattende kundskaber i moderne sprog og desuden fra sin tidlige ungdom en dyb fortrolighed med og kærlighed til oldtidens litteratur, som aldrig forlod ham. Der kan næppe være tvivl om, at den latinske indskrift må føres tilbage til ham; man kan så

*Det skal her bemærkes at af helbredsgrunde foretog Christian VIII hver sommer i årene 1842-1847 en baderejse til Føhr.

I Besvarelse af hvad af Hr. Rectoren i Skrivelse af 5te d.M. er andraget, bifalder Directionen, at der i Frontispicen over Hovedindgangen til den nye Skolebygning i Kolding anbringes en kort Indskrift i Forbindelse med Hans Majestæt Kongens Navnechiffer og Aarstal, hvorhos Directionen finder det passende, at der istedetfor den af Dem foreslaaede Indskrift hertil vælges de latinske Ord: »Doctrinæ et virtutis«.

Hilfled af Architecten sendt til Rectoren til fornøden Efterretning og Bekjendtgjørelse for Architect Nebelong.

Den kongelige Direction for Universitetet og de lærde Skoler den 16te August 1845

J. Hansen Kolderup-Rosenvinge

*V
II
for Hr. O. Lauritz Hansen*

Direktionens svar til rektor Ingerslev

spørge, om han selv har formuleret den eller taget den andetsteds fra; med hans kulturelle baggrund tør man roligt gætte på det første.

Christian VIII nåede ikke til Kolding i 1845; han kom først i 1847 og fik da stillet en række værelser i den nyopførte skolebygnings herskabelige rektorbolig til rådighed. Han har kunnet konstatere, at frontispicen var forsynet med indskrift og årstal; men hvad med navnechifferet? I en skrivelse til skoleforstanderskabet fra december 1845 havde arkitekt Nebelong lovet, at det skulle blive sat op, når vinteren var ovre.

Kolding Latin- og Realskole. Fotografi 1902.

Men var det sket? Vi ved det ikke; det omtales kun i de tre ovenfor citerede skrivelser. Haderslev lærde Skole, opført 1853, fik sit kongelige monogram over hovedindgangen; og på arkitekttegningerne til latinskolerne i Horsens og Randers, bygget i 1857-58, er det anbragt tilsvarende. Måske har da også Kolding lærde skole haft sit kongelige navnechiffer, men i så fald antagelig kun fra 1846 til 1856, da skolen ophørte med at være statsejendom.

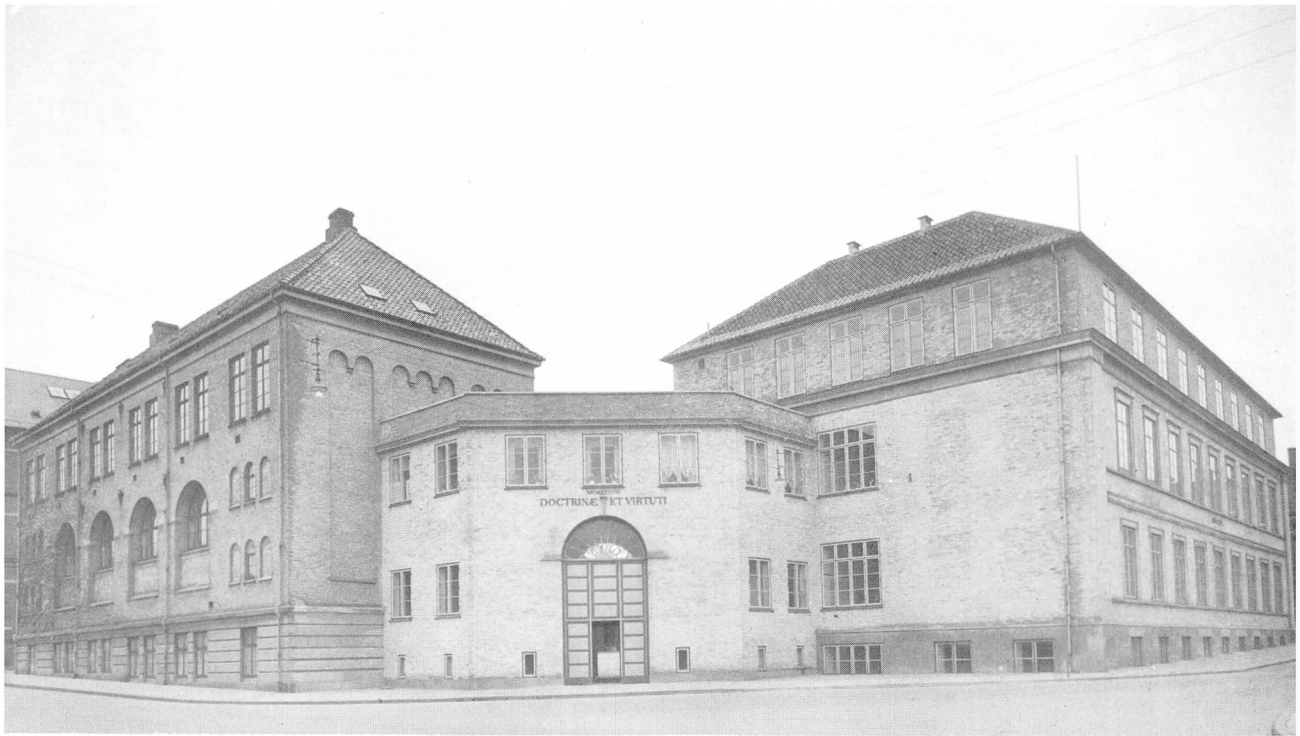
Og nu tilbage til overskriftens fine, men dunkle latinske ord:

Hvad betyder DOCTRINÆ ET VIRTUTI?

Umiddelbart synes ordet *et* ikke at kunne volde

større vanskeligheder — det plejer i al fredsommelighed at betyde *og*. Men når man oftest har gengivet helheden med ordene *For lærdom og dyd*, er det en tvivlsom og især for det sidste ords vedkommende forældet, let komisk oversættelse, der fører tanken i retning af jomfruelighed o.lign., hvad der umuligt kan have været forfatterens hensigt. Selv en undertiden forsøgt præcisering via glosen *borgerdyd* er uheldig: Ordet, der i øvrigt aldrig har været almindelig brugt, minder for ensidigt om sidste halvdel af det 18. århundrede.

Der er her tale om to latinske ord: *doctrina* og *virtus*, begge i dativ som hensynsled i en ufuldstændig sætning, hvis fulde ordlyd let lader sig rekonstruere som:

Kolding Gymnasium 1949 med inskription og årstallet 1938.

Haec schola doctrinae et virtuti facta est: Denne skole er bygget for *doctrina* og *virtus*. Går man ud fra, at indskriftens forfatter har behersket den klassiske oldtids latin og udtrykt sig deri uden besvær, kan der ikke være tvivl om, at han forstod *doctrina* som *undervisning* og de derved erhvervede *kundskaber*; et ord som *lærdom* antyder noget alt for omfattende, mens det mere moderne *videnskab* lægger niveauet for højt.

Virtus er straks vanskeligere, fordi det allerede i oldtiden havde et stort anvendelsesområde og mange betydningsnuancer. Det er dannet af *vir* (mand) og betyder derfor i første omgang *mandighed*, *styrke*, *mod*, også *civilcourage*; derefter *moralsk adfærd* og heraf igen *dyder*,

gode egenskaber og endelig *indbegrebet af alle ædle egenskaber*. På denne baggrund lyder *borgerdyd* afgjort for snævert. Snarest må ordet forstås som *åndelig styrke*, *karakterfasthed*, der må blive frugten af *doctrina*. Som støtte for denne opfattelse kan anføres, at når rektor E.G. Tauber i sine »Breve fra Kolding«, 1822 skal oversætte sin forgænger Thuras skolehistoriske tekst på den store indvielsestavle fra 1732 (nu anbragt på Kolding Gymnasium), gengiver han *scientia* (viden) ved *de forædlende videnskaber*.

Altså: *Skolen er til for at give sine elever kundskaber og derigennem udvikle og styrke deres karakter.*

Fortidens lærde yndede at vise deres sikkerhed i la-

J.L.A. Kolderup-Rosenvinge.

tinens gennem dristige kontrasteringer, vittige — omend anstrengte — ordspil og andre sproglige gags; det ville derfor være i tidens ånd at vove en gengivelse af tilsvarende art og prægnante korthed:

FOR KARAKTERER OG KARAKTER

Utrykte kilder

Breve til Forstanderskabet 1844-1849

Breve til Rector, 1844-1856

Korrespondanceprotokol for Rector. Udgaede Breve, 1844-1846

Alle i: Kolding Latinskoles arkiv. Landsarkivet for Nørrejylland.

Trykte kilder

Architectonisk Album, samlet og udgivet af Chr. M. Tegner: 2den Aargang no. 7, 1854; 4de Aargang No. 5 og No. 12, 1856

Georg Bruun: Seks Rektorer, 1927, s. 35 ff.

P. Eliassen: Det gamle og nyere Kolding, 1910. Fotografisk genoptryk, 1975, s. 435, 461 f.

M. Favrholt: Haderslev Latinskoles historie 1567-1967, 1966, s. 199, 296

Jens Jørgen Fyhn: Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, 1848, s. 155-156

Kolding højere Almenskoles Aarsskrift, 1942

C. Molbech: Mindeord over J.L.A. Kolderup-Rosenvinge, i: Historisk-biografiske Samlinger I, s. 466-476

Parmo C. Tang Petersen: Kolding lærde Skoles Historie, 1914, s. 156 f.

E.G. Tauber: Breve fra Kolding. En topographisk Skizze, 1822, s. 30 f.

J.O. Hansen, Chr.F. Ingerslev, J.L.A. Kolderup-Rosenvinge og N.S. Nebelong er biograferet i de tre udgaver af Dansk biografisk Leksikon; N.S. Nebelong tillige i de tre udgaver af Weilbachs Kunstnerleksikon

Christian VIII's monogram.

Jens Sørensen og Dyrehavsbakken

Af Orla Nielsen

I hus nummer 11 i den senere sløjfede Vestergade i Kolding fødtes 28. september 1887 en dreng, der fik navnet Jens. Faderen var skomager Jørgen August Sørensen, som drev eget værksted efter at have fået næringsbrev den 7. april to år tidligere.

Familien flyttede 1894 til Kirketorvet 6, og i 1902 forlod faderen sin læst og blev opsynsmand for Kolding Håndværker- og Industriforening. Seks år efter tog Jens, nu 21 år, afsked med forældrene og rejste til København, hvor han kom til at arbejde som billedskærer og samtidig sled med at skabe sig en tilværelse som maler.

Jens Sørensen havde tegnet og malet mere end de fleste i sin barndomsby, både portrætter og landskabsbilleder, og det fortsatte han af og til med under hjemlige besøg. Var han i Kolding, kunne bekendte have held til at træffe ham på Rutebilcafeen, hvor den daværende ejer gerne modtog billeder som betaling for spise- og drikkevarer.

Ved sin død 29. september 1953, dagen efter at være fyldt 66 år, havde Jens Sørensen i længere tid været patient på Sct. Hans Hospital, nervesvækket, fattig og ensom. Den sidste halve snes år havde udviklet sig til en tragedie for den engang fejrede Dyrehavsbakke-maler.

I efteråret passerede vi 100 års dagen for Jens Sørensens fødsel i Kolding. Her voksede han op i skomagerfamilien, gik i skole og kom i lære som billedskærer i firmaet A.L. Johansen, der dengang havde møbelfabrik og kunstsnedkeri i Havnegade, grundlagt med ganske få svende og stærkt udvidet gennem årene.

Store opgaver blev løst, bl.a. under 1. verdenskrig hele det fornemme mahogni-inventar, som slotsarkitekt Thorvald Jørgensen tegnede til Christiansborgs taffelsal.

A.L. Johansen var før 1900 blevet et attraktivt lærested, der ikke blot søgtes af unge, der ville være snedkere, men også af unge med kunstneriske lyster og talenter og blandt dem Jens Sørensens jævnaldrende fra Ødis, den senere billedhugger og akademidirektør Johannes C. Bjerg (1886-1955).

Billedskæreriet bestod mest af bundne opgaver, og unge Jens havde stigende trang til at forme sine egne udtryk linier og farver, ønskede at komme på Kunstakademiet og løsrev sig så efter kort tid som svend. I København kom han — ligesom i Kolding — på Teknisk Skole og forberedte sig til optagelse.

Det lykkedes at komme ind til tegneundervisning hos professor Tuxen og dennes assistent, Glob, men efter to semestre i 1910 syntes Jens Sørensen, da 23 år, at det gav ham for lidt. Han havde ungdommens mod og tro på sig selv og ville arbejde videre på egne fornemmelser af maleriets krav og muligheder.

Året efter debuterede han på Kunstnernes Efterårsudstilling med en opstilling, som imidlertid ikke skulle blive adgangsnøglen til hastigt fremfærd på kunstens vej. Han måtte fortsat tjene til bolig og daglig mad som billedskærer, sælge et maleri af og til og styre sin tålmodighed i hele syv år, før han atter slap gennem censureringen til KE.

Fra 1918 til 1929 var der altid billeder af Jens Sørensen at finde på KE, de fleste af årene 1923-28 tillige på

Charlottenborgs Efterårsudstilling samt det meste af 1930erne på Den Frie.

Nær ved en snes år havde han en produktiv periode med en motivkreds, han mellem ganske få havde særlige evner til at skildre på lærredet.

1932, han er da 45 år, må kunsthistorisk betragtes som bemærkelsesværdig, fordi han tildeltes Eckersberg-medaljen for et portræt i helfigur af maleren Gitz Johansen, men efter midten af 30erne gik det tilbage for maleren fra Kolding.

Inden der fremdrages træk fra Jens Sørensens sidste livsafsnit, vender vi tilbage til perioden fra 1918, hvor han efter syv års afslag igen fik adgang til Kunstnernes Efterårsudstilling.

Som nævnt var det en opstilling, der i 1911 anbragte ham blandt debutanterne, men snart viste det sig, at han ikke beskæftigede sig meget med mulighederne i den genre.

Ligesom andre yngre talenter var han 1919-22 optaget af bibelske motiver og skabte bl.a. billederne »Kristus på Havet«, »Kristus i Emaus« og »Nedtagelsen fra Korset«. Sikre oplysninger om Jens Sørensens religiøse sindelag foreligger ikke, men et er sikkert: Det bibelske maleri optrådte kun som en mellemstation, og det var heller ikke på det felt, han kom til at vise styrke og originalitet.

Han forlod det religiøse maleri i begyndelsen af 20erne og var en overgang fascineret af den franske maler Eugene Delacroix (1798-1863), der havde været en banebrydende kolorist og med sit vilde, bevægende maleri en førende skikkelse i fransk romantik.

År senere betegnede Jens Sørensen sig over for en journalist som »den sidste romantiker«. Om det var sagt seriøst eller spøgefuldt — han kunne være spøgefuldt og derved give underholdning til aviserne — får stå hen.

Han fandt inspiration hos Delacroix, og en af dennes skitser menes at have givet grundlag til maleriet

»Dantons Død«, som skabte opmærksomhed om Jens Sørensen i 1923, hvilket regnes for hans gennembrudsår. Maleriet er voldsomt, ekspressionistisk, og dets figurlige elementer domineres af en hvid hest. Dyret symboliserer revolutionen og træder Danton ihjel.

Hidtil havde Jens Sørensen været meget svingende i valg af motiver — han malede også på Skagen, nogle af billederne hører til de bedste i hans produktion — og en blivende motivkreds opstod først, da han blev indfanget af livet og farverne på Dyrehavsbakken og det særlige miljø i tidens cirkustelte.

Gøglerne, folkemylderet, udråberne, de blafrende flag, ballonerne, den kulørte belysning, karrusellerne, ja, hele den brogede atmosfære bredte sig på hans lærreder, og på få år blev han den kendte Dyrehavsbakke-maler med placering i dansk kunsthistorie.

Eksempelvis har kunsthistorikeren Niels Th. Mortensen skrevet:

»Tiden mellem de to verdenskrige gik mange kunstnere på nerverne; man søgte ud i naturen eller ned i erindringens dunkle halvbevidsthed — eller man gøglede som Jens Sørensen og skjulte sin angst og uro bag en munter maske. Jens Sørensen søgte sine motiver på Dyrehavsbakken, hvor han malede det skrigende, hektiske liv med glitrende farver, helst efter mørkets frembrud, eller den hvidkalkede Pjerrot med det stivnede smil midt i den larmende morskab. Jens Sørensens billeder var ofte gjort med sand virtuositet og var næsten altid udtryk for hans eget sindst smertefulde disharmonier; de var derfor aldrig ligeegyldige.«

Som før nævnt deltog Jens Sørensen det meste af 20erne og 30erne i de store censurede udstillinger i hovedstaden. Her kunne publikum altid se de nye varianter af farverige skildringer fra Bakken og dens myldrende liv — et sted med trængsel af mennesker, som var ude at more sig på fridage og efter fyraften.

Nogle kritikere kaldte ham »Danmarks eneste

trængsels-maler«, og det var han nok en smule stolt over. Årsagen til at søge Bakken røbede han i et Chr. Houmark-interview (maj 1936):

»Den første gang, jo, da tog jeg herud fordi jeg trængte til at se farver, rigtig levende farver og rigtig levende menneskeliv og det fandt jeg, og derfor blev jeg derude og delte natten med gøglerne i deres små stuer eller under Vorherres rummelige hvælving, nu tager jeg derud fra morgen og hjem om natten med det sidste bakketog, det er altid morsomt, vi fortæller hinanden dagens og aftenens begivenheder.«

Otte måneder senere sagde Jens Sørensen i et interview med Carl Henrik Clemmensen:

»Jeg er meget rimelig med mine priser, holder en fast og lille pris, derfor har jeg ikke som mange af mine kolleger billeder liggende i stabler under sengen. Jeg samler ikke. Jeg er på den ene side bohème, men på den anden side spidsborger. Folk tager som regel helt fejl af mig. Man siger også om van Gogh, at han var bohème. Gu' var han ej. Læs hans breve ... de er så fornuftige, så fornuftige. Nej, de, der kun er bohemer, de går helt ned, de klarer sig ikke. Jeg selv er nærmest som helhed borger.«

Jens Sørensen havde på dette tidspunkt atelier i Wesselsgade i København og kunne afsætte alt, hvad han maalede. Han var en kendt skikkelse i staden og en let genkendelig person i et bestemt kvarter, når han kom med et ildrødt, skotskternet halstørklæde og det blonde hår strøget bort fra sin høje pande. Dette bestemte kvarter indeholdt restauranter og værtshuse som adskillige år tidligere var blevet hans tilflugtssteder, det københavnske »minefelt«, også kaldet »Montmartre«, der omfattede ydmyge steder som »Parnas«, »Nick« og Lauritz Betjent«. Jens Sørensen søgte ind i disse miljøer, dels for at træffe andre af tidens malere og digtere, Erik Hoppe, Jens August Schade, Wille Bille, Mogens Vantore og Søren Hjorth Nielsen, og dels – i høj grad – for at få stimulanser i

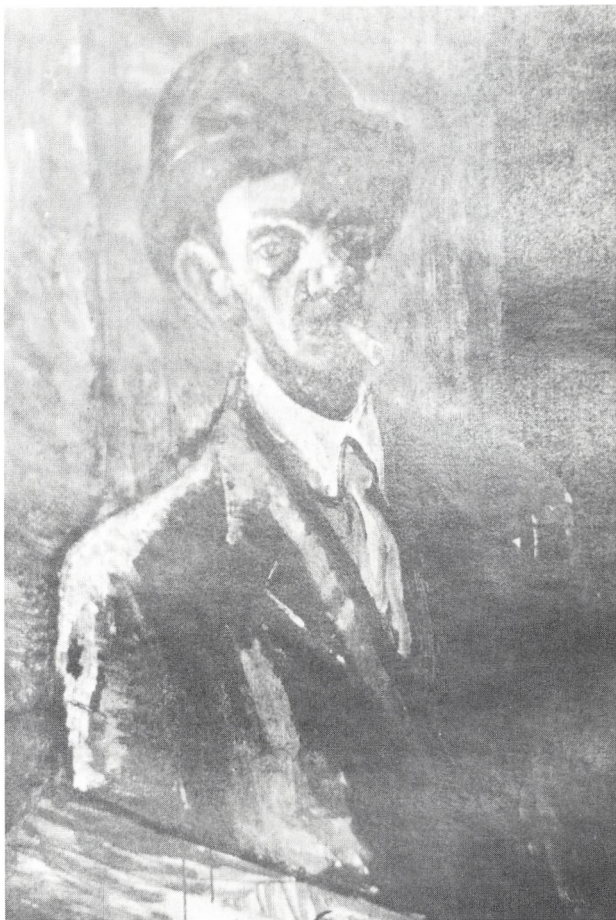

»Ottekanten med dame i lilla, Dyrehavsbakken«. Maleri i privateje, format 38 x 52 cm.

form af øl og snaps eller vin, når han havde penge til de ædlere druer. Drikkeriet blev – skulle det senere vise sig – hans tragedie, men i den første årrække, da han kunne styre sin trang, opdannede spiritussen ham og fremelskede hans underholdende egenskaber. Han deklamerede vers og foretog vises fra sit bord eller ved klaveret i værtshuset, mens den stedlige pianist satte understøttende toner til.

De fleste malere bruger af mangel på modeller eller af andre væsentlige personlige årsager sig selv som model, altså laver selvportrætter, og på dette billedkunstneriske område var Jens Sørensen blandt de fremmeste.

Hjemme i Kolding havde han allerede som 16-årig malt sit første selvportræt, og gennem årene blev denne genre så væsentlig en del af hans produktion, at den alene var nok til at vække opmærksomhed. Han evnede at beskrive varierede sindstilstande og blotlægge karakteregenskaber på et sådant niveau, at pro-

Blandt Jens Sørensens mange selvportrætter er dette det mest kendte. Det stammer fra 1927, er privatejet og har format 50 x 110 cm.

fessor Wilhelm Wanscher i begejstring sidst i 20'erne skrev:

»Disse portrætter er næsten lige så gode som Rembrandts, ja, egentlig er de malet bedre end mange af den gamle hollænders, fordi deres stil er lidenskabelig.«

Disse ord var en anerkendelse af format, som mange andre kunstnere ville kunne tage til sig som et uvurderligt rygstød og forsøge at leve sig op til. Jens Sørensen kunne ikke. Ham blev anerkendelsen en byrde. Han var ugift, forblev ungkarl og havde ingen familiemæssig støtte, ingen meget nærtstående ven at støtte sig til.

I dag kan vi se, at professoren overgearedede i sin vurdering og var medskaber af Jens Sørensens tragedie. Malerkolleger og bekendte kaldte ham Jens Geni, tænk sig, at blive sammenlignet med Rembrandt.

I begyndelsen anvendtes tilnavnet nærmest ironisk med henblik på professorens anmeldelse, der blev betragtet som alt for fyldt med begejstring. Da det senere gik ned ad bakke for maleren, fik tilnavnet »en træt klang«, og i de seneste år af hans liv hørtes på værtshusene udtrykket »Der sidder Jens Geni« — man kunne observere ham ved et bord i et hjørne, alene, med hovedet støttet i den ene hånd, med en cigarstump i munden og med øl på bordet.

Og der blev han opsøgt af boulevardpressens sensationshungrende journalister, som ikke havde mere fornuftigt at tage sig til. De kunne jævnlige lave »en god historie« på Jens Sørensen. De vidste, han kunne lokkes med en øl og en snaps og var let at få til at snakke om sig selv og kunsten, antagelig fik de også dengang — som i dag — spalterne proppet med bemærkninger, ofret ikke havde sagt eller sagt i en sammenhæng, der var udeladt.

Jens Sørensen toppede i sin kunst gennem første halvdel af 30'erne. Han var kendt og værdsat som Dyrehavsbakke-maleren og sine talrige selvportrætter, og et af beviserne herfor kan være interessen hos Statsradiofonien (nu Danmarks Radio), som transmitterede fejringen af hans 50 års fødselsdag i 1937. Statsradiofonien havde ikke tidligere afsat en hel time til udsendelse om en kunstner, som holdt fødselsdag.

Begivenheden fandt sted i kunsthandelen »Den

Gamle Smedie« på Gammel Mønt, og ved mikrofonen var den navnkundige Aksel Dahlerup, der løbende orienterede om aftenens vigtigste punkter. Maleren blev hyldet af digteren og maleren Josef Petersen, maleren Madsen-Wiesneck, den norske digter Hans

Henrik Holm, digteren Sigfred Pedersen, forfatteren Peter Tutein m.fl., et par damer reciterede vers, andre sang, og alle råbte gentagne gange hurra.

Udsendelsen nåede at indvi lytterne i, at Jens Sørensen blev hædret med en Rembrandt-hue og en

Jens Sørensen kunne ofte ses på københavnske værtshuse i færd med at male nye billeder, og medbragte særdige malerier dannede en tilfældig udstilling på væggen. Foto fra ca. 1930.

Kolding-kunstneren med sin uundværlige cigar. Han var — her i en moden alder — tynget af tanker og personlige sorger.

krans af bøgeløv, som han lagde om bag sin stol, men radioen fik ikke med, at ungdomsvennen professor Kræsten Iversen — hen på aftenen — holdt den bedste tale, der efter sigende er lavet om Jens Sørensen.

I 40'erne prægede sygdom mere og mere den fysiske svækkede maler. Han havde jævnligt hospitalsop-

hold, og med maleriet gik det sløjt, billederne manglede ofte den umiddelbarhed og koloristiske nerve, der tidligere gennemstrømmede hans bedste lærreder.

Og under besættelsen var der hajer parat til at snappe enhver luns, de kunne mætte sig med. Jens Sørensens billeder var ret eftertragtede, og nogle fildus-malere havde fundet ud af, at denne boheme på »Parnas« var let at lokke til at pensle en signatur på et maleri, de selv fabrikerede, bare de betalte for lidt drikkevarer.

Dermed startede en af de større kunstforfalskninger her i landet, og den 9. oktober 1947 afslørede kunsthändler Børge Birch i et avisinterview, at der var masser af falske Jens Sørensen-billeder i omløb. Birch oplyste, at kunstneren var indlagt på hospitalet og af og til fik besøg af agenten fra en maleri-fabrikant medbringende endnu våde lærreder, som skulle signeres. Agenten havde ingen besværlighed med at overbevise den syge om, at denne tidligere havde lovet nogle signaturer.

Det blev antydnet, at omkring 100 falske billeder var på markedet, men samtidig ansås det formildende, at Jens Sørensen kunne signere »næsten risikoløst, fordi efterligningerne er så dårlige, at de ret let kan udskilles som uægte.«

Slet så let er det ikke gået. Selv her i 80'erne dukker der falske billeder op og sælges på danske kunstauktioner.

Meget er gennem årene skrevet i aviser og tidsskrifter om Jens Sørensen, hvis maleriske produktion havde svingende kvalitet. Rosende var bl.a. Daniel Hvidts anmeldelse i »Samleren« af forårsudstillingen på Den Frie 1932:

»Blandt dem, man i år lægger mærke til, er det Jens Sørensen, der er den mest fremtrædende. Ikke alene er hans billeder de største, men de træder også frem ved deres værdifulde egenskaber ... Midtpunktet i hans ophængning dannes af en stor

komposition med nøgne figurer i et mørkt skovlandskab. Formodentlig er det stemningen i Dyrehaven omkring Bakken, der har inspireret ham, og måske ser han selv noget heroisk i det; men for os andre tager det sig mere dionysisk og kaotisk ud ... Til venstre herfor hænger to cirkusbilleder – måske noget af det bedste, Jens Sørensen har malet. De har i deres grå, mættede tone en overordentlig fylde, og han har her formået at sammentrænge noget af det fascinerende spil og liv, der findes i og omkring et cirkus.«

Efter Jens Sørensens død i 1953 var det også seriøse skribenter, som rykkede ind i avisspalterne. I Politiken betegnede Pierre Lübecker ham som »et af sin tids største talenter«, og i forbindelse med en mindeudstilling i 1954 hos Kunstforeningen i København, arrangeret med bistand af maleren Søren Hjorth Nielsen og forfatteren Leo Tonti, kom gennemarbejdede eftermæler i dagbladene, eksempelvis skrev Kai Flor:

»Ikke et øjeblik svigter maleren i ham. Dette stærke farvetalent i forbindelse med temperamentet kunne måske have gjort hans kunst kendt uden for Dyrehavsbakken og Skagen, der også klinger i hans symfoni. Men selvom han har liv og skæbne, der – som Leo Tonti skriver i forordet til kataloget – kan bringe mindelser om en Lautrec eller en van Gogh, så havde han ikke deres kunstneriske selvdisciplin.«

Om Jens Sørensens malerier fra Dyrehavsbakken anvendte Flemming Madsen disse ord:

»Der er farve og liv over dem, men der er også i de bedste af dem en trang til at stikke dybere. Han vidste meget om dette liv, havde studeret mennesker og gøglere, lyttet til dem og musikken, spektaklet omkring dem, hvinene fra Pariserhjulet og rutchebanen. Det er ganske tydeligt, at han ikke ville nøjes med at give en spraglet overfladeskiltring af dette liv, men forsøgte at få mennesket til at leve i dem.«

Jens Sørensen var en årrække tæt på gøglere og artister på Bakken og i varieteer. Her har han menneskeliggjort Pjerrot som avislæser. Maleriet er udateret og i privateje.

Litteratur:

- Leo Tonti: »Jens Sørensen« 1937
- Niels Th. Mortensen: »Dansk Billedkunst« 1964
- Weilbachs Kunstnerleksikon
- Dansk Biografisk Leksikon
- «Kolding i det 20. århundrede», udg. af Vejle Amts I Historiske Samfund
- Diverse dagblade
- Tidsskriftet »Samleren«
- Kolding Stadsarkiv

Min Legegade/Hyrdestræde

Af Valborg Lægteskov-Carlson

Jeg boede hele min barndom Adelgade 16,2. ovenover isenkræmmer Lumbye. Mit pigenavn er West-Nielsen og jeg er født i 1920.

Hyrdestræde gik fra hjørnet af Adelgade/Låsbygade til Slotshaven. Det var et ret smalt stræde med grus. Ejendommen Adelgade 16 hed »Fønix« og bestod af 4 gode store lejligheder og to forretninger. Schachner handlede med værktøj, søm og skruer, Ejnar Lumbye med porcelæn. Der, hvor Odd Fellow bygningen nu ligger, var der en stor plads, der hed »Fønix-pladsen«, så her var god plads til boldspil og leg.

På den anden side af Hyrdestræde lå der 5 ejendomme, der havde facader ud mod Låsbygade. Deres baghaver/baggårde vendte ud til Hyrdestræde. Her var mange børn, som vi legede med.

For enden af Hyrdestræde lå præstegården med have, og længere nede lå tømrermester Hans Ludvig Hansens hus. Her var også en legekammerat. Dertil kom så børn, der boede i nærheden, på Låsbyhus og i Blæsbjerggade.

Vi havde mange forskellige lege. Til tider fik vi kasser fra Lumbye. Disse satte vi på højkant og boede i, med gardiner, blomster og postkasse. Så gik vi på besøg hos hinanden, og skrev breve til hinanden. Vi sjjippede, hinkede i »mand« og spillede marmorkugler.

Boldspil var vi alle med til, det var enten rundbold, langbold eller »dæk«. Til dæk var man delt i to hold, to mursten blev placeret med ca. 8 m afstand fra hinanden. Spillet bestod så i, at man skulle trille en bold fra den ene sten til den anden, og holdet, hvis sten man trillede imod, skulle hindre bolden i at ramme deres sten, samtidig med, at de skulle forsøge, at slå

bolden så langt væk som muligt. I mellemtiden løb man så fra den ene sten til den anden, fik points for hver tur, men skulle sørge for, at være »hjemme«, inden modparten fik fat i bolden. Man kunne også efter slaget blive »grebet« ud. Hvis bolden ramte stenen, var man ude, og det andet hold inde. De små var også med, de begyndte som bagstoppere, men avancerede med alderen, efterhånden som de blev dygtigere og endte til sidst med boldtræet ved stenen. Dette spil må vel nærmest betegnes som en art »mini-cricket«.

Før april 1926 var præstegården et kedeligt sted, set med et 6 års barns øjne. Der var kun et ældre gråhåret par. Det var pastor Kjørboe og hans husbestyrerinde. Når bolden røg ind i haven, turde vi næsten ikke hente den.

Men så en dag i april 1926 var den hvide låge lukket op, og der var en rar mand. Det var pastor Nordentoft, med en sjov bil og flere børn på vores alder, der spurgte, hvad vi hed. Vi blev budt inden for. Hvor var det en lykke for os alle, at vi nu måtte lege inde i præstegårdshaven. Der var et grønt lysthus, der kunne drejes efter vinden, så vi altid havde læ til vores leg. Der var altid mange børn rundt om bordet hos familien til ikke for stærk og ikke for varm cacao og boller. Der var 11 børn i præstegården, så der var altid store eller små, vi kunne få med ud i Hyrdestræde til leg.

Senere blev frk. Corfitzens have på den anden side vejen indlemmet. Her var skønne æbler m.m. og et rundt lysthus. Her kunne vi klæde os ud og spille komedie.

Om vinteren kælkede vi på slæde ned af bakken, der gik fra Hyrdestræde ned mod søen, og var isen på

Hyrdestræde 1935.

søen sikker, ja, så stod den jo på skøjteløb. Skøjterne var af den gammeldags slags, der skulle spændes på ved hjælp af en skøjtenøgle, både for og bag, og for at styrke hælen havde man en rem over vristen. Jeg for mit vedkommende var i et par støvler med vat i næsen, jeg skulle altid arve mine ældre søskendes støvler.

Udover de tidligere nævnte lege, legede vi også

skjul, vi kaldte det »prikput«. »Røvere og soldater« legede vi i slotshaven.

Kammeratskabet var skønt, vi legede, fik frisk luft og lærte at være »sociale« og komme hinanden ved. Nogle kammeratskaber har holdt sig lige siden, altså i mere end 60 år.

Rektorhaven ved Slotssøen

Af Nellemose

I denne artikel vil der forekomme ord, udtryk og navne, som muligvis er ukendte for mange læsere, derfor til indledning nedenstående oplysninger:

Den høje Direktion (d.h.D.) er Den kongelige Direktion for Universitetet og de lærde Skoler, som blev oprettet i 1805 og sorterede direkte under kongen. Den omfattede tre medlemmer og havde overledelsen af det lærde skolevæsen. Under direktionen stod i hvert stift et *eforat*, der bestod af biskop og stiftamtmand. Den enkelte skoles forhold varetoges under eforatets tilsyn af et *skoleforstanderskab*, d.v.s. et medlem af magistraten (i reglen borgmesteren), sognepræsten og rektor med skolens daglige ledelse hos rektor.

Skolens jord og rektorboligen. Først 1821 blev Koldings nørreremark udskiftet af fællesskabet. Udskiftningen skete efter den grundskat, der var lagt på ejendommene i byen ved matriklen af 1682. Grundtaksten sattes i grundskilling, udtrykket skillingsjord stammer herfra. De mindste grundejere (under 1 grundskilling) skulle have deres lodder nærmest byen, så de kunne anvende dem til f.eks. havebrug. Den jordlod, der i 1821 blev tilkendt rektoratet (1 grundskilling, 10.424 3/4 kvadratalen) lå ret langt fra byen. Den blev ved embedet, da den meget brøstfældige rektorbolig, den såkaldte rektorresidens, i 1822 blev solgt — for 1.000 rbd.

Kirkeværge Hansen (1755-1851) er den klædesvæver Halvor Bergmann Hansen (borgerskab 1809), der ejede nuværende nr. 3 i Låsbygade (grundtakst 3/4 grundskilling). Han fik ved udskiftningen (1821) til-delt den jordlod (7.898 kvadratalen = 3.112 m²) på Slotssøens nordre bred, som han 1836 mageskiftede

med rektoratet. Den blev til rektorhave, matrikelnummer 228 af Kolding markjorder, 2. afdeling, nuværende numre på Slotssøvejen 1, 3, 5, 7, 9, i Søgade nr. 40. Det jordstykke kan ses på kortet på side 57. Det er et udsnit af landinspektør H.H. Müllers kort fra 1891.

I 1833 fik Kolding lærde Skole en ny rektor, den 50-årige overlærer (lektor) fra Vordingborg Skole Johannes Grønlund. Sin uddannelse havde han fra det idealistiske pædagogiske seminarium, der — uden eksaminer — virkede i hans studietid i begyndelsen af århundredet. Han var selv idealist, et følelsesmenneske, en mand af god vilje over for elever, kolleger og forældre, men uden format til at hævde sig og sætte sine ideer igennem. Dertil kom, at hans økonomiske forhold var rent ud fortvivlede. Denne mand var det, der lagde ud til det, der skulle blive til rektorhaven. Det skete i en skrivelse af 5. september 1835 til etatsråd Hansen (se side 43), der var medlem af Den kongelige Direktion for Universitetet og de lærde Skoler. Rektor Grønlund slutter denne skrivelse, der i øvrigt handler om helt andre ting, således:

»En Ansøgning, som jeg i næste Uge tillader mig at indsende, om et Mageskifte af Skolens Jord, anbefaler jeg ret meget til Etatzraadens gunstige Stemme. Det vilde forskaffe mig en Have, hvorfor jeg altid har sværmet, teml. nær ved Byen, og sandsynligviis give Anledn. til Anlæggelsen af flere Haver langs med Kolding Sø, og saaledes vilde der bidrages til Omegnens Forskjønnelse, ligesom ved Veile. Denne Mand vil kun have 30 Specier [60

ling

rigsdaler] til Bytte; en anden Mand for et ligesaa stort Stykke Jord, som jeg rigtigt nok langt hellere ønsker, formedelst dets endnu fortrinligere Beliggenhed 80 Specier [160 rigsdaler]«. (Underskrevet Deres underdanige Grønlund).

Selve ansøgningen til direktionen fulgte fire dage senere (den 9. september 1835). Den lyder således: »Da Skolen eier et lille Stykke Jord paa Byens Mark, der egentlig hørte til den gamle Rektorbolig, men blev ved dennes Salg forbeholdt Skolen; men dette Stykke Jord ligger en god Fjerdingvei borte fra Byen, op ad høie Banker, og er af ringe Bonitet, og da der just tilbyder sig en Leilighed til at faae dette ombyttet for bestandigt med et Stykke, vel knap saa stort, men af langt bedre Bonitet og nærmere ved Byen, og som tillige ligger saa smukt ved Kolding Sø, og er fortrinlig skikket til Anlæg af en Have: saa tager jeg mig herved underdanigst den Frihed at ansøge d.h.D. om at bevilge dette Mageskifte, der da af Forstanderne skal blive lovformeligt foranstaltet. Men da Manden, hvem Jordlodden tilhører, Kirkeværge Hansen, forlanger 60 Rbd. til Bytte, en Sum, som Alle finder meget billig, eller, om hver beholder sine Skatter, endogsaa kun 50 Rbd., hvilket dog ikke vilde være saa godt, saa tillader jeg mig tillige, da mine Omstændigheder ikke taale saa stor en Udgift paa een gang, at ansøge d.h.D., hvis den maatte finde det urigtigt, at Skolekassen betalte Jorden, om at Udlæget dog måtte gjøres af Skolens Kasse og tilbagebetales, da de tilkommende Rektorer ville have større Fordel deraf end jeg, i en Tid af 10 à 12 Aar med 5 à 6 Rbd. aarlig. Indhegningen af Anlægget vil dog komme til at gaae paa min Regning«. (Underskrevet Underdanigst Grønlund).

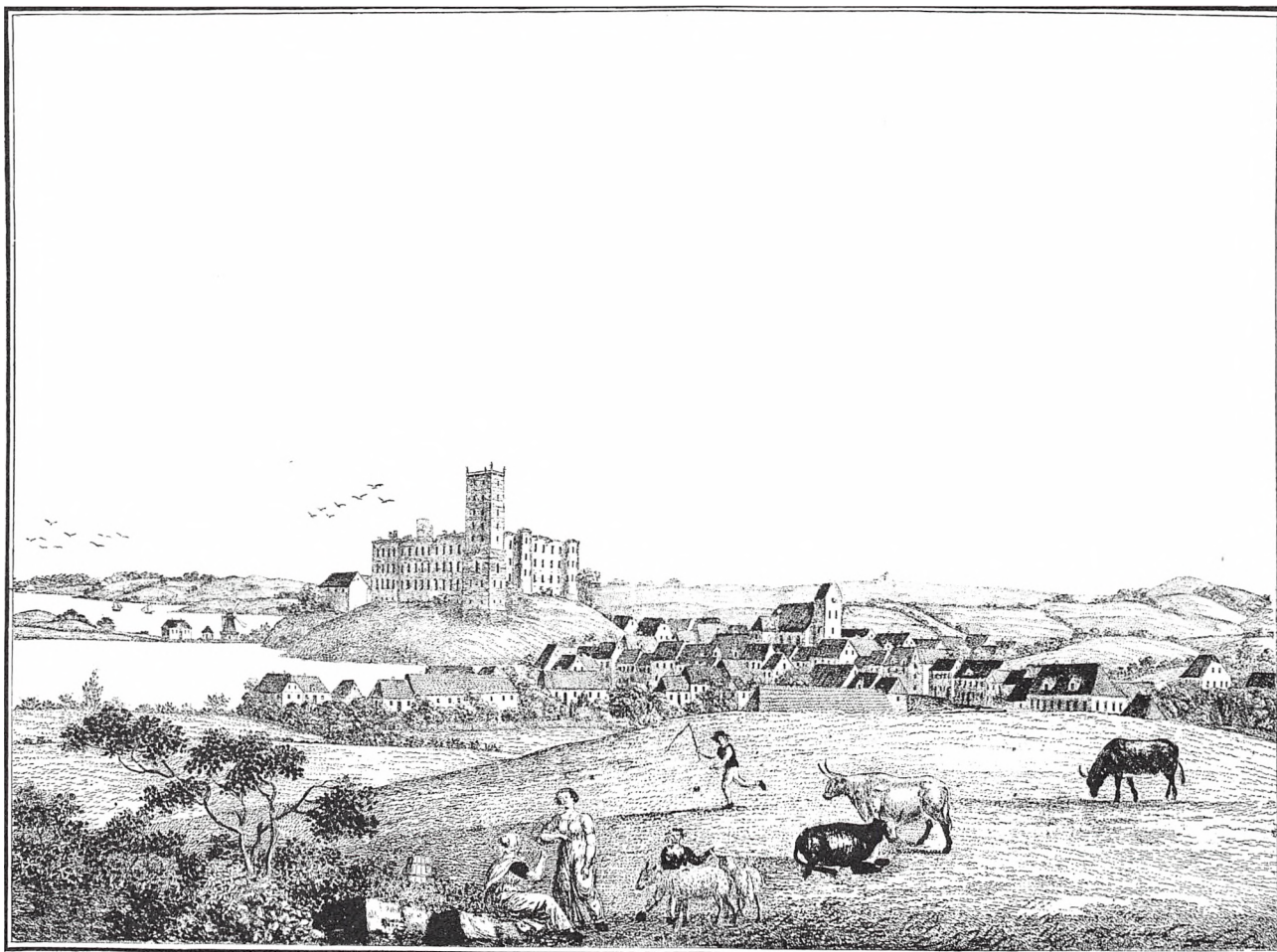
Sagen kører. I efteråret 1835 beder direktionen eforatet afgive betænkning vedrørende rektor Grønlunds ansøgning, og eforatet indhenter i forskellige skrivel-

ser de nødvendige oplysninger hos skoleforstanderskabet. Som rektor Grønlund havde skrevet personlig til etatsråd Hansen, skriver han nu også i november 1835 personligt til eforerne, idet han tager sig den frihed at anbefale denne for ham så vigtige sag til det høje eforats gunstige betænkning. I øvrigt giver han — i noget stærkere udtryk — de samme oplysninger som i den officielle ansøgning til direktionen. Skrivelsen slutter: »... og beder jeg derfor underdanigst de høie Herrer Ephorer at undersøtte dette for mig saa kjære Ønske, der vil lægge Aar til mine Dage, med en gunstig Erklæring« — til direktionen.

Ansøgningen nyder fremme, ved kgl. resolution af 18. februar 1836 bliver der givet tilladelse til mageskiftet, og eforatet kan i marts samme år meddele skoleforstanderskabet, »at Rectors Jordlods Magelæg med den Klædevæver Hansen tilhørende Jordlod er bevilget til Iværksættelse af Forstanderne, og at til betinget Bytte 60 Rbd. Sølv forskudsvis kan udbetales af Kassen [skolekassen] imod at refunderes med 5 Rbd. aarlig af Rectors Gage«.

Så skal de juridiske formaliteter bringes i orden, de gensidige mageskiftebreve blev udformet og tinglyst, udgifterne fordeltes med halvdelen til hver. Kirkeværge Hansen fik sine 60 rbd. udbetalt i juli måned 1836 — og rektor Grønlund havde fået sit »saa kjære Ønske« opfyldt.

Ved mageskiftet fik kirkeværge rektoratets jordlod på 10.424 $\frac{3}{4}$ kvadratalen til en anslået værdi af 40 rbd. overdraget og oveni de 60 rbd. kontant, d.v.s., at den tilbyttede jordlod på de 7.898 kvadratalen i første omgang kom til at stå rektoratet i en værdi af 100 rbd., men også kun i første omgang, for langs hen ad vejen skulle rektor afdrage 5 rbd. om året — dem fik han ikke igen — og i løbet af 12 år ville skolekassens udlæg være betalt. Man må nok sige, at det for rektoratet var et nok så fordelagtigt magelæg. Hvad var det mon, der fik den økonomisk hårdt trængte rektor Grønlund, som i forvejen havde rådighed over den have, der lå

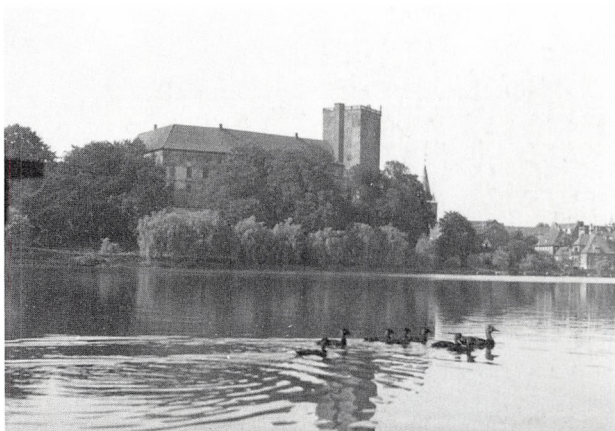
S.L. Lange. Kolding, 1823.

COLDING

ved skolebygningen, til så ivrigt at »attrå« jordlodden på den anden side af Slotssøen? — herom senere.

1836 var et godt år for rektor Grønlund: han kunne gå i gang med at anlægge sin have, på skolen gik det rimelig godt, og i august fik skolen besøg af tronfølger-

parret, prins Christian Frederik (senere Christian VIII) og prinsesse Caroline Amalie, rektor Grønlund blev inviteret til taffel, og prinsen forsikrede, »at han stedse skulde have Kolding Skole i behagelig Erindring«. Rektor Grønlunds sidste 4-5 embedsår blev tra-

Udblik fra rektorhaven, 1987. Foto: Poul Moseholm.

giske. Han svækkedes af sygdom, og de vanskeligheder, han fik med kolleger og elever, kunne han ikke klare, skolens anseelse faldt, dertil kom hans overhåndtagende økonomiske problemer. 1844 blev katastrofeåret for ham, i februar måtte han mod sin vilje tage sin afsked og gå på pension. Direktionen fandt ham uegnet som leder af den skole, der sammen med Metropolitanskolen og Odense Katedralskole var udsat til at være forsøgsskole for den reform af de lærde skoler, som var under udvikling. Den rette mand til at løse den opgave havde direktionen sikret sig allerede inden rektor Grønlunds afskedigelse, det var rektor Ingerslev, der lod sig forflytte fra Viborg Katedralskole til Kolding lærde Skole. Han blev arkitekten på den lærdeskolereform, som blev gennemført i 1850, den, der flyttede studentereksamen fra universitetet til skolerne.

Christian Frederik Ingerslev var 40 år, da han overtog rektoratet i Kolding. Han havde gennemgået en meget omfattende akademisk uddannelse: cand.theol., cand.philol., magister var han også, universitetets

guldmedalje havde han fået, professortitel fik han. Han var en højt anset pædagog, en myndig og fremragende dygtig skoleleder med en særlig evne til at få sine ønsker og krav gennemført. Mellem så forskellige personligheder som disse to rektorer måtte det komme til sammenstød, det skete bl.a. om rektorhaven. Noget af det første, rektor Grønlund foretog sig efter afskedigelsen, var at søge direktionen om at måtte beholde rektorhaven på samme betingelser som hidtil. Rektor Ingerslev, der også var haveinteresseret, blev, inden han endnu var flyttet til Kolding, af eforatet afkrævet en erklæring om sagen; lang og omstændelig blev den og mandede ud i, at han ikke kunne give afkald på haven, men han foreslog, at afgørelsen om den blev udsat, og at rektor Grønlund fik den overladt »for indeværende Aar« (1844). Det blev foreløbig resultatet, men i februar 1845 meddelte rektor Ingerslev direktionen, at han »fra nu af« selv ønskede at overtage brugen af haven. Han forklarer meget udførligt hvorfor. Direktionen svarede (marts 1845), at den »intet finder at erindre imod, at Benyttelsen af bemeldte Have nu overlades ham paa samme Vilkaar som hidtil rektor Grønlund«.

Imidlertid havde rektor Grønlund, også i februar 1845, »anholdt om fremdeles at maatte beholde Halvdelen af den ommeldte Have«. Direktionen kunne ikke »imod Rector Ingerslevs Ønske« imødekomme ansøgningen, »da Haven som et Emolument er henlagt til Rectoratet«, d.v.s., den skulle indgå, som det vi i dag kalder et frynsegode, i den til enhver tid værende rektors aflønning.

Hvad der videre skete i havesagen fremgår af en redegørelse, som rektor Ingerslev i december 1855 indsendte til ministeriet for kirke- og undervisningsvæsenet. Rektor Ingerslev oplyser, at han i 1845 privat overlod rektor Grønlund 1/3 af haven,

»hvilken han nu uden Udgift har haft i 11 Aar; det har stedse været mig en Fornøjelse at berede Rector Grønlund en Glæde, som han har sat Priis

Rektor C.F. Ingerslev. Foto på Kolding Gymnasium.

Kammerråd Th. F. Thomsen. Foto i Bikuben, Kolding.

paa, og for hvilken han ofte hjerteligen har takket mig; ligesom jeg, hvor jeg har kunnet, har bestræbt mig for at gjøre den gamle, i sin Tid i Livets Besvær noksom prøvede Mand, hans Livs Aften saa blid som muligt, saaledes kunde det glæde mig, om han kunde faa dette sit Ønske opfyldt for de faa Aar, han efter Rimelighed har tilbage at leve i«.

Med »dette sit Ønske« hentyder rektor Ingerslev til, at rektor Grønlund, da det efter lov af 10. april 1855 stod fast, at Kolding lærde Skole skulle nedlægges i 1856, havde ansøgt ministeriet om at måtte beholde for sin levetid enten hele haven eller dog den del deraf, hvor der lå et lysthus. Ministeriets afgørelse synes ikke at være truffet inden lærderskolens nedlæggelse, og ved den overgik rektorhaven til Kolding kommune. Det ses ikke, om rektor Grønlund fik lov til at beholde haven helt eller delvis i sin levetid — han døde i 1859.

Vi ved ikke, hvordan rektorhaven så ud — kun det lige nævnte, at der var et lysthus i den, som det hørte sig til i tiden. Rektor Ingerslev har nok holdt sin del af haven i lige så mønstergyldig orden som sin skole — han gjorde allerede i Viborg meget ud af haven dér — men han synes i højere grad end rektor Grønlund at have vurderet haven som nyttehave. Det kan vel næppe være en sådan, rektor Grønlund havde i tankerne, da han skrev til etatsråd Hansen om »en Have, hvorfor jeg altid har sværmet«. Det er nok snarere en naturhave, en romantisk have, det var den slags haver, man »sværmede« for i rektor Grønlunds tid. Havemand i den forstand, at han gik op i at holde sine haver i orden, var han ikke, tværtimod sagde folk om ham, at han ikke passede sine haver, hverken den ved skolen eller den på den anden side af søen, og rektor Ingerslev gentog det, men der kan ikke være tvivl om, at i hvert fald haven ved Slotssøen har betydet meget for ham, hans haveglæde virker ægte nok. Den have med udsigten over søen til Koldinghus må have talt stærkt

til hans følsomme sind. Måske har denne udsigt for ham været havens største aktiv.

Efter overtagelsen i 1856 lejede kommunen haven ud i en årrække, indtil den i 1876 blev solgt til proprietær, kammerråd Thomsen, Eltanggaard, for 2.650 kr. Thomas Flensburg Thomsen var købmandssøn fra Fredericia. Som ung var han et årstid på veterinærskolen i København. Han overtog Eltanggaard i 1832, blev i 1841 indvalgt i sogneforstanderskabet for Eltang-Vilstrup og var 1851-1867 dets formand. I 1855 kom han ved et suppleringsvalg i landstinget (nationalliberal), men blev ikke genvalgt i 1859. Han havde mange tillidshverv, bl.a. var han tiendekommissær. I 1856 var han medstifter af Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn, 1880-1885 dens administrerende direktør, derefter til sin død formand for bestyrelsen. I 1867 blev han kammerråd, i 1897 ridder af dannebrogordenen. Han flyttede til Kolding og byggede sig (1876) et hus, det første i den tidligere rektorhave — det kaldtes den stadig. Huset ligger der endnu, det har nr. 9 på Slotssøvejen.

Huset Slotssøvejen 9, som kammerråd Thomas Flensburg Thomsen lod opføre i 1876. Foto fra ca. 1930.

Udparcelleringen af matrikel nr. 228 af Kolding markjorder, 2. afdeling skete først efter kammerrådens død (1900) og kom successivt til at omfatte de til at begynde med nævnte ejendomme på Slotssøvejen og i Søgade.

Da mageskiftet mellem kirkeværge Hansen og rektoratet fandt sted i 1836, ansattes værdien af matrikel nr. 228, som vi har set, til 100 rbd., i 1855 anslog rektor Ingerslev i en skrivelse til ministeriet værdien til 1.000 à 2.000 rbd., og kammerråd Thomsen købte den for 2.650 kr. i 1876. Ved ejendomsvurderingen ca. 100 år senere i 1970 blev den samlede grundværdi af matriklen sat til 251.900 kr., i 1986 var den steget til 1.385.000 kr., men så ligger alle ejendommene også »så smukt ved Kolding Sø«.

Slotssøvejen nr. 1 (med bil parkeret foran), nr. 3, nr. 5 og nr. 7, ca. 1980.

Utrykte kilder

Dokumenter vedrørende udskiftningen af Nørremarken i Kolding rådstuearkiv,
Korrespondanceprotokoller for rektor (udgåede breve) 1818-1836, 1844-1846 og 1853-1856,
Journal over breve til rektor og forstanderskabet 1810-1846 og
Breve til forstanderskabet 1844-1849 og 1850-1856 i Kolding Latinskoles arkiv — alt i Landsarkivet for Nørrejylland.

Trykte kilder

Rektorerne J. Grønlund og C.F. Ingerslev er omtalt i bøgerne:

Parmo C. Tang Petersen: Kolding lærde Skoles Historie (1914).

Georg Bruun: Seks Rektorer (1927).

Kirkeværge Hansen er omtalt i bogen:

Skt. Nikolaj Kirke Kolding (1987), side 74-75.

Kammerråd T.F. Thomsen er omtalt i følgende publikationer:

Einar Cohn: Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn 1856-1931 (1931).

M. Søgaard-Pedersen og Svend Aage Hansen: Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn 1856-1956 (1956).

H.P. Berthelsen: Eltang, N. Bjært og S. Vilstrup Sogne (1955), side 140-141.

Victor Elberling: Rigsdagens Medlemmer gennem hundrede Aar 1848-1948, bind II (1949), side 238.

Barfod: Dansk Rigsdagskalender (1856).

Grundværdier 1970 og 1986 findes i henholdsvis

Kolding Vejviser 1970-1971 og Mostrup Vejviseren 1987 Kolding Kommune.

Sprøjtehuset i Låsbydam

Af Keld Bøllund

I forbindelse med undersøgelser omkring det tidligere *Landmandshotellet* nu *City-Bar* i Låsbygade er jeg stødt på bemærkninger om, at brandmændene ofte samlede her efter endt øvelse eller anden tjeneste.

Dette kunne nok give grund til undring, det var dog immervæk et stykke vej fra den ældst kendte brandstation i Markdannersgade — og Kolding var just ikke fattig på værtshuse.

Ved en gennemgang af Kolding Bygningskommissionens efterladte papirer fandtes imidlertid i forhandlingsprotokollen, under 15. juni 1868, pkt. 3, en notits om, at brandkaptajn (d.v.s. brandinspektør), købmand P. Brandorff fik tilladelse til at opføre et »opbevaringshus for vandvogne« på de kommunale arealer i Låsbydam og Riberdyb. Det færdige byggeri afsyndes den 7. september s.å. Som adresse var Låsbydam og Riberdyb åbenbart tilstrækkeligt; alle vidste jo, hvor det var — i modsætning til i dag, hvor i hvert fald begrebet Låsbydam synes temmelig svævende.

Ved at sammenholde oplysninger fra bygningsafgiftsprotokollen, skøde- og panteregisteret og købstadsmatriklen af 1863 viste det sig, at sprøjtehuset i Låsbydam havde brandtaksationsnummer 553, svarende til matrikelnummer 52 af Kolding købstads bygrunde.

Størstedelen af huset lå altså på det nuværende gadenummer 42, en mindre del (på 0 album) på nr. 44. Men da det allerede af 1863-matriklen fremgår, at ejendommen anvendtes som »sprøjtehus«, og intet tyder på en senere tilføjelse, kan der i 1868 evt. have været tale om en fornyelse af huset. Det blev nedrevet i

oktober 1887, og den 14. juli 1888 udstykkedes ejendommen (på 0 1/4 album), således at den mindre del mod NV (på 0 album) solgtes til vognfabrikanterne og malermestrene Jens og Carl Jensen, medens hovedparten sammenlagdes med ejendommen på hjørnet af Hospitalsgade (nr. 42, matr.nr. 53), hvor der var bagerforretning til omkr. 1960.

Allerede i 1879 havde brødrene Jens og Carl Jensen overtaget købmand J.F. Oxholms gård (nr. 44); men både denne og naboejendommene mod NV overto-

På billedet af hjørneejendommen fra 1886 skimtes til venstre en gavlreklame, sandsynligvis for Kolding Vognfabrik, sprøjtehusets nabo mod NV.

ges i 1919 af maskinhandler Hans Sørensen, senere — i 1942 — af smedemester Jens Sørensen.

Hjørneejendommen (nr. 42) huser i dag Materialisten samt Grafisk Produktion, ApS., medens nr. 44 er beboelseslejligheder, udlejet af AAB, og bygget i forbindelse med Koldings byfornyelsesplan. Det ses altså, at brandmandskabet blot har skullet ulejlige sig over Låsbygade for at slukke tørsten efter veludført dåd.

Vanskeligere er det at angive den nøjagtige beliggenhed af sprøjtehuset i Ribberdyb. Det lå på den meget store ejendom matr.nr. 59 af Kolding markjorders 1. Afd., som *bl.a.* omfattede det senere matr.nr. 554 af bygrundene, hvor f.eks. Det Offentlige Slagtehus lå. Den nøjagtige placering har det ikke været muligt at fastslå.

1901. Hjørneejendommens facade mod Låsbygade, set mod vognfabrikkens gavl.

Note:

Album af albus, latinsk betegnelse for mønten 1 hvid = 4 penninge el. 1/3 skilling. Betegnelsen overførtes som 1/3 af 1 fjerdingkar til beregningen af en ejendoms *hartkorn*, d.v.s. et mål for det enkelte areals ydeevne, som brugtes til at udregne ejendomsskatten. 1 tønde hartkorn kunne variere fra 2 til 20 tønder land (å 14.000 alen²). Ejendomme under 1/4 album var skattefri. Endelig anvendtes betegnelsen album ved opgørelsen af ejendommens areal. Her var 1 album = 1/12 skæppe land = 57,5 m², idet 1 skæppe svarede til 4 fjerdingkar.

De Danske Mejeriers Maskinfabrik i 100 år

Af E. Konstantin-Hansen, A. Kernwein, N. Poulsen og J. Agerskov

Grundlaget for beskrivelsen af firmaet Konstantin-Hansen & Schrøders start i 1888 er en redegørelse, som min morbror, ingeniør Aage Schrøder i 1953 udsendte til efterkommere af dette firmas to stiftere.

Ingeniør Aage Schrøder er bror til den ene af stifterne, Jens Schrøder, og kom kort efter firmaets start i lære som maskinarbejder hos K-H & S. Han fortsatte sin uddannelse på Københavns Maskinteknikum og dimitterede herfra 1896. Han var senere i mange år ingeniør hos F.L. Smith & Co.

Den 1. januar 1888 åbnede to svogre, den 27-årige Karl Konstantin-Hansen og den 23-årige Jens Schrøder et maskinværksted i Kolding. Værkstedet blev indrettet i lejede lokaler i en lokalitet kaldet »Maler Jensens Gård« i Låsbygade.

Firmaets navn var *Konstantin-Hansen & Schrøder* (K-H & S), og startkapitalen havde de unge mænd rejst ved lån fra slægt og venner.

Værkstedets maskinpark bestod ved starten af: En engelsk drejebænk, en shapingmaskine, en kraftig boremaskine samt en slibemaskine (smergelsten) og en 2 HK gasmotor samt de nødvendige transmissioner. Derudover fandtes filebænke med håndværktøj og skruestikker til 5 mand.

Stifterne af firmaet K-H & S har sikkert tænkt sig at begynde med fremstilling af landbrugsmaskiner som f.eks. kagebrækkere o.l. Der blev da også i starten fremstillet meget af den slags, dels for opfindsomme landmænd fra omegnen, ligesom de var indstillet på at udføre forefaldent lønarbejde.

Få år før K-H & S åbnede værkstedet i Låsbygade

var en nærmest eksplosionsagtig udvikling begyndt inden for dansk mejeribrug. Grundlaget herfor var den af L.C. Nielsen i 1878 opfundne kontinuerlige centrifuge, som gjorde det attraktivt at oprette andelsmejerier.

En af Koldingegnens førende landmænd, proprietær Rasmussen, Højrupgård ved Ejstrup, havde taget initiativet til oprettelsen af et andelsmejeri. Maskinerne skulle leveres af Rasmussens svoger, som ejede Bornholms Maskinfabrik. Man fandt det imidlertid hensigtsmæssigt at have forbindelse med et lokalt maskinværksted af hensyn til eventuelle rettelser og reparationer og på den måde fik K-H & S del i arbejdet på Højrup Mejeri, som blev monteret i løbet af 1888.

Allerede i 1889 fik K-H & S ordre på levering af fire andelsmejerier og så var firmaet kommet ind i en bane, som det skulle følge op til 1977.

Firmaet K-H & S havde det held at komme med fra begyndelsen, da mejeribrug i Danmark blev industrialiseret. De første anlæg blev naturligvis monteret med indkøbte maskiner og anden udrustning, men firmaet kom hurtigt i gang med at fremstille egne apparater.

16 måneder efter virksomhedens start beskæftigedes en stab af medarbejdere på 4 svende og 3 lærlinge og lokalerne i »Maler Jensens Gård« blev hurtigt for små. Derfor erhvervedes ejendommen Låsbygade 32 i 1892 og her opførtes nye værkstedsbygninger og en administrationsbygning.

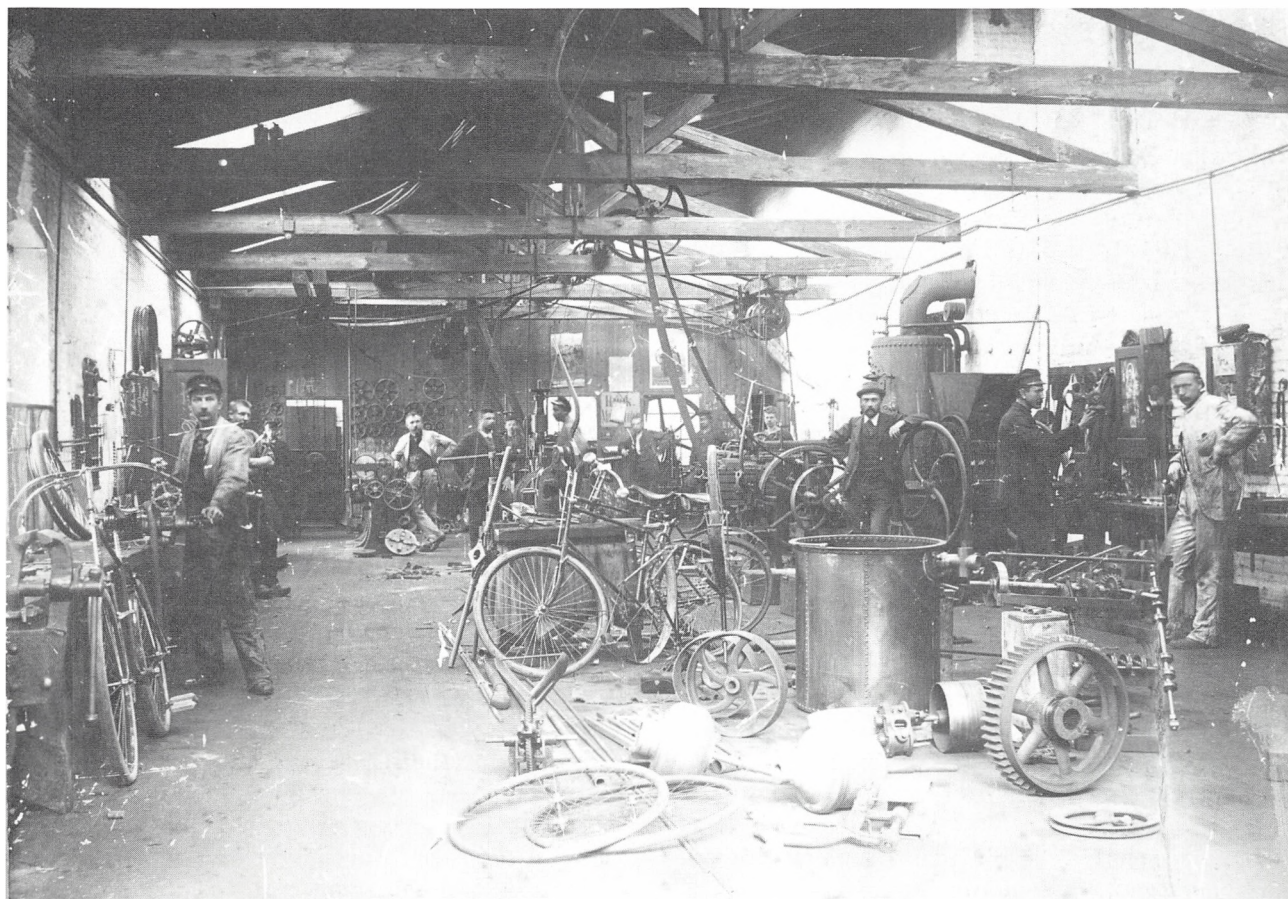
Den hurtige ekspansion af firmaet medførte imidlertid, at virksomhedens kapitalgrundlag var for ringe

og efter tilskyndelse fra købmand Conradsen (Crome & Goldschmidt i Kolding) dannedes A/S Konstantin-Hansen & Schrøder i 1896.

I tilslutning hertil blev fabrikken udvidet med støberi, modellsnedkeri og kedelsmedie. Fortløbende blev firmaets sortiment af egne produkter udvidet til at omfatte alt maskinelt udstyr til mejerier bortset fra centrifuger, kølekompressorer og transmissioner.

De væsentligste data for firmaets videre udvikling blev følgende:

1905 A/S Konstantin-Hansen & Schrøder overtages af De Danske Mejeriers Fællesindkøb og Maskinfabrik og videreføres med de samme direktører under navnet De Danske Mejeriers Maskinfabrik A.m.b.A. (DDMM).

Konstantin-Hansen og Schrøders Maskinfabrik i Låsbygade.

- 1907 Støberiet flyttes til Munkensdam (Olaf Ryesgade) på en i 1906 erhvervet grund.
- 1920 Kedelsmedien flyttes til Munkensdam
- 1931 Resten af fabrikken med administration flyttes til Munkensdam, så DDMM er samlet i Olaf Ryesgade.
- 1956 Støberiet nedlægges, idet DDMM og Brdr. Gram i Vojens i fællesskab opretter A/S Støberiet Kongeå i Vamdrup.
- 1967 Proprietærgården »Brogård« i Harte (52 ha) købes med henblik på en flytning af DDMM hertil.
- 1970 DDMMs aktier i A/S Støberiet Kongeå sælges til Brdr. Gram.
- 1970 Maskinfabrikken »Rannie«, som fremstiller homogenisatorer, overtages.
- 1974 Bestyrelsen vedtager at bygge en varmevekslerfabrik på en del af Brogårds arealer.
- 1975 Andelselskabet DDMM omdannes til Aktieselskabet DDMM med De Danske Mejeriers Fællesindkøb og De Danske Sukkerfabrikker som ejere, og der indledes samarbejde med PSM, Silkeborg, med gensidig overtagelse af aktieposter.
- 1976 Varmevekslerfabrikken tages i brug.
- 1977 A/S Pasilac bliver dannet ved sammenlægning af firmaerne DDMM, Kolding og PSM, Silkeborg, med De Danske Sukkerfabrikker som hovedaktionær.
- 1980 A/S Pasilac Therm bliver oprettet med A/S Pasilac som ejer.
- 1986 Alle aktiviteter i Olaf Ryesgade ophører og A/S Pasilac Therms nye fabrik på Platinvej »Brogård« indvies officielt.
- 1987 Det engelske firma APV-Baker overtager Pasilac-Danish Turnkey Dairies og hermed Pasilac Therm.

Efter foranstående redegørelse for firmaets start og udviklingen gennem de 100 år vil man måske spørge: Er det berettiget at betragte Pasilac Therm A/S som

en efterkommer af Konstantin-Hansen & Schrøder?

Det mener jeg, det er, da varmebehandlingen af mælken i forvarmer, pasteuriseringsapparat og flødepasteur var og er en vigtig proces i mejeriet, og disse apparater er alle *varmevekslere*, en videreudvikling af docent N.J. Fjords dampgryde.

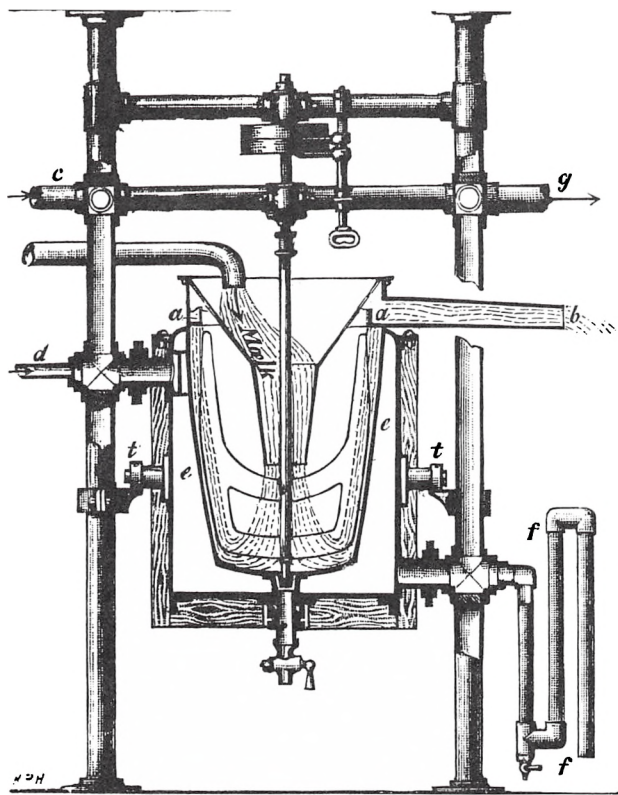
Docent Fjords dampgryde var en cylindrisk stående blikbeholder med dampkappe, hvor den kolde, rå mælk blev pumpet ind ved bunden og den varme, pasteuriserede mælk forlod gryden gennem et overløbsrør. Apparatet var desuden forsynet med et røreværk bestående af et roterende rør på en lodret aksel, som holdt mælken i gryden i bevægelse for at forhindre mælken i at brænde på hedepladen.

Fjords gryde blev forbedret på forskellig vis, f.eks. blev overløbsrøret anbragt tangentielt i det cylindriske svøb samtidig med, at gryden blev forsynet med et dæksel, som sluttede tæt langs det cylindriske svøb. Herved kom apparatet til at fungere som både pasteur og centrifugalpumpe, som kunne pumpe mælken op i mejeriets udvejningskar eller i fordelingsrenden til en overrislingskøler.

Når en væskemasse roterer, vil væskens overflade suges ned på grund af centrifugalkraften og danne en tragtformet omdrejningsflade omkring væskens rotationsakse, og »tragtens« dybde og form er afhængig af væskens rotationshastighed.

K-H & S fandt ud af, at dette forhold kunne udnyttes på den måde, at pasteuriseringsapparatets gryde blev formet således, at den svarede til den nedsugede »tragts« overflade. Herved ville mælken under passagen gennem apparatet bevæge sig i et tyndt lag over varmefloden, så man sikrede sig en ensartet og skånsom varmebehandling.

K-H & S havde i familien en dygtig fysiker, højskolelærer Jacob Appel (senere forstander på Askov Højskole og minister), svoger til Jens Schrøder, og han bistod dem ved beregningen af den paraboloidformede pasteurgryde.

Skummetmælkspasteuriseringsapparat med paraboloidformet varmeflade.

Desværre har min far ikke dateret sine tegninger, og paraboloidberegningerne er heller ikke forsynet med dato; men i Bernhard Bøggild »Mejeribrugene i Danmark« 2. udgave 1896 viser fig. 89, side 194 en grydepasteur med paraboloidformet varmeflade, fabrikat K-H & S, så pasteur har altså været markedsført og kendt i 1895 eller tidligere, når den er omtalt og illustreret i bogen.

Med den litteratur og de arkivalier, der har været tilgængelige for mig, har det ikke været muligt at tilføje »paraboloiden« eller fastslå »ophavsretten«. Det

kan muligvis gøres ved nærmere studium af f.eks. »Ugeskrift for Landmænd« og »Tidsskrift for Landøkonomi« fra den første halvdel af 90-erne.

Den kombinerede varmeveksler-centrifugalpumpe var et dominerende apparat inden for dansk mejeribrug, hvor skummesalens udstyr som regel bestod af en forvarmer, som opvarmede sødmælken til centrifugeringsstemperatur (50-60°C), en skummetmælkspasteur og en flødepasteur.

Grydepasteuren blev naturligvis med tiden forbedret på forskellig vis, bl.a. blev den udstyret med et »løftekammer« ved udløbet til forøgelse af pumpeeffekten. Desuden blev transmissionen til røreværket forbedret.

Tre-apparat-systemet bevarede sin store udbredelse på andelsmejerierne op i 1930-erne og fandtes endnu enkelte steder efter anden verdenskrig.

Varmøkonomisk var tre-apparat-systemet ikke tilfredsstillende, men andelsmejerierne bestod gennemgående af små enheder, da al transport mellem leverandører og mejeri skete med hestevogn. Alternative arrangementer ville af sanitære grunde kræve ekstra kølere og udstyr til vask og skoldning af transportspande. Forrentning af dette udstyr ville belaste mejeriets omkostninger for meget.

Der blev dog udført apparater og arrangementer, hvor man opnåede varmebesparelse gennem regenerativ virkning, idet den kolde sødmælk blev forvarmet ved hjælp af den varme pasteuriserede mælk, som altså samtidig blev nedkølet, så sødmælken blev opvarmet eller afkølet til skummetemperatur, alt efter om sødmælken blev pasteuriseret før skumningen eller skummetmælken blev pasteuriseret efter centrifugen.

De første arrangementer var en kombination af en pasteur og en overringskøler. Senere under første verdenskrig kom regenerativpasteuren »Cimbria«, katalog 1922, og i slutningen af 1920-erne »Dania«, katalog 1929, hvor pasteur- og regenerativafdeling var samlet i et apparat. I disse apparater blev mælken til-

bagekølet fra 90 til 60°C, idet den kolde mælk blev opvarmet tilsvarende og der opnåedes en besparelse på ca. 40%.

I 1930-erne begyndte en ny æra for mejeribrugnet. Mejerierne blev elektrificerede og dampmaskinen forsvandt og dermed spilddampen, som blev udnyttet i pasteuriseringsapparaterne. Rustfrit stål og alumi-

um erstattede kobber og hvidblik. Dermed var første generation af mejerivarmervekslere, den paraboliske grydepasteur, hvis ophav var K-H & S, på vej ud. Samtidig var imidlertid en ny efterkommer undfanget, pladevarmerveksleren (den gang kaldt pladepasteuren), som i de følgende år skulle fødes og udvikle sig til et livskraftigt barn af familien.

Direktør K. Konstantin-Hansen, 1929.

Direktør Jens Schrøder gik af som direktør af helbredsmæssige grunde i 1927 og døde den 5. januar 1931.

Direktør K. Konstantin-Hansen gik af som direktør i 1933 og døde den 28. juli 1934.

Firmaet havde således nydt godt af en stabil ledelse i 45 år. Desværre blev Konstantin-Hansens endelige afsked med firmaet en pinlig affære. Han havde sagt sin stilling op til fratrædelse den 1. oktober og modtog 6 uger før et brev fra bestyrelsen (anbragt på hans skrivebord), hvor man bad ham fratræde øjeblikkelig og ikke vise sig mere på fabrikken. Det var sårende og klodset adfærd fra bestyrelsens side. Der var uenighed mellem K-Hs meddirektør, ingeniør Edvard Hansen, og bestyrelsen om linierne for firmaets fremtid, hvorfor han blev afskediget. Hvis man havde forelagt dette for K-H, havde han uden tvivl bedt om at fratræde straks og en personlig henvendelse fra bestyrelsen havde været mere passende og værdigt for denne.

Ved stifternes afgang havde firmaet den fulde bredde med hensyn til fabriktionsprogram, og dette blev opretholdt op til 1956, da først støberi og snedkerværksted og senere kedelsmedien blev afviklet. Man koncentrerede sig mere om produkter af rustfrit stål til mejeribrug og levnedsmiddelindustri. Som en naturlig følge heraf blev fortinneriet nedlagt.

Firmaets grundlæggere lagde fra starten vægt på at skabe et godt arbejdsklima for de ansatte. Fra begyndelsen af 1890-erne var det således skik, at alle fabrikkens arbejdere med koner en gang hver måned var til aftenskafe skiftevis hos K-H og Schrøder. Aftenerne gik med underholdning af forskellig art.

I 1896 var antallet af ansatte blevet for stort til at det kunne fortsætte. I stedet arrangerede firmaet hvert år en fabriksudflugt til et udflugtssted, idet firmaet betalte befordring med fjorddamper eller tog og musik til underholdning og dans. De ansatte med koner og børn måtte så selv medbringe madkurve. Denne skik blev opretholdt indtil 1948.

Direktør Jens Schrøder.

I tidens løb forlod en del af de ansatte firmaet og fik anden beskæftigelse i Kolding. En del af de tidligere medarbejdere, som havde arbejdet i værkstedet hos A/S K-H & S eller DDMM før 1911, da A/S K-H & S blev endelig afviklet, blev enige om at starte en klub, K-H & S-klubben, som på møder mindedes »de gode gamle dage« og sendte hilsener eller gaver til de gamle direktører på runde fødselsdage.

Det er også bemærkelsesværdigt, at firmaet i 1897 medvirkede til oprettelsen af en firmasygekasse og gav økonomisk støtte hertil. I forbindelse hermed blev der truffet aftale med en af byens læger om et ugentligt besøg på fabrikken, så de ansatte kunne konsultere lægen uden at tage fri og gå glip af nogle timers løn.

De gamle direktører var også aktive i det offentlige liv.

Schrøder var medlem af Kolding Landsogns sogneråd fra 1917 til 1922 og var aktiv inden for De Danske Skytteforeninger, hvor han var medlem af overbesty-

relsen fra 1904-1926 og formand for Vejle Amts Skytteforening fra 1901-1926.

Konstantin-Hansen var medlem af Kolding Byråd fra 1903 til 1913 og fra 1917 til 1921 og han var overligningskommisær fra 1916.

I forbindelse med den sidste periode i byrådet deltog han i arbejdet med oprettelsen af Trolldhedebanen og havde sammen med Johannes Lauritsen fra Vejen koncession på oprettelse og drift af denne jernbane, og han var formand for banens bestyrelse indtil 1929.

Fra 1913 var han medlem af repræsentantskabet for

Medarbejdere ved K-H & S, 1906.

Kolding Låne- og Diskontokasse og fra 1919 formand for kontrolkomiteen for Kreditforeningen for Industriel Ejendom.

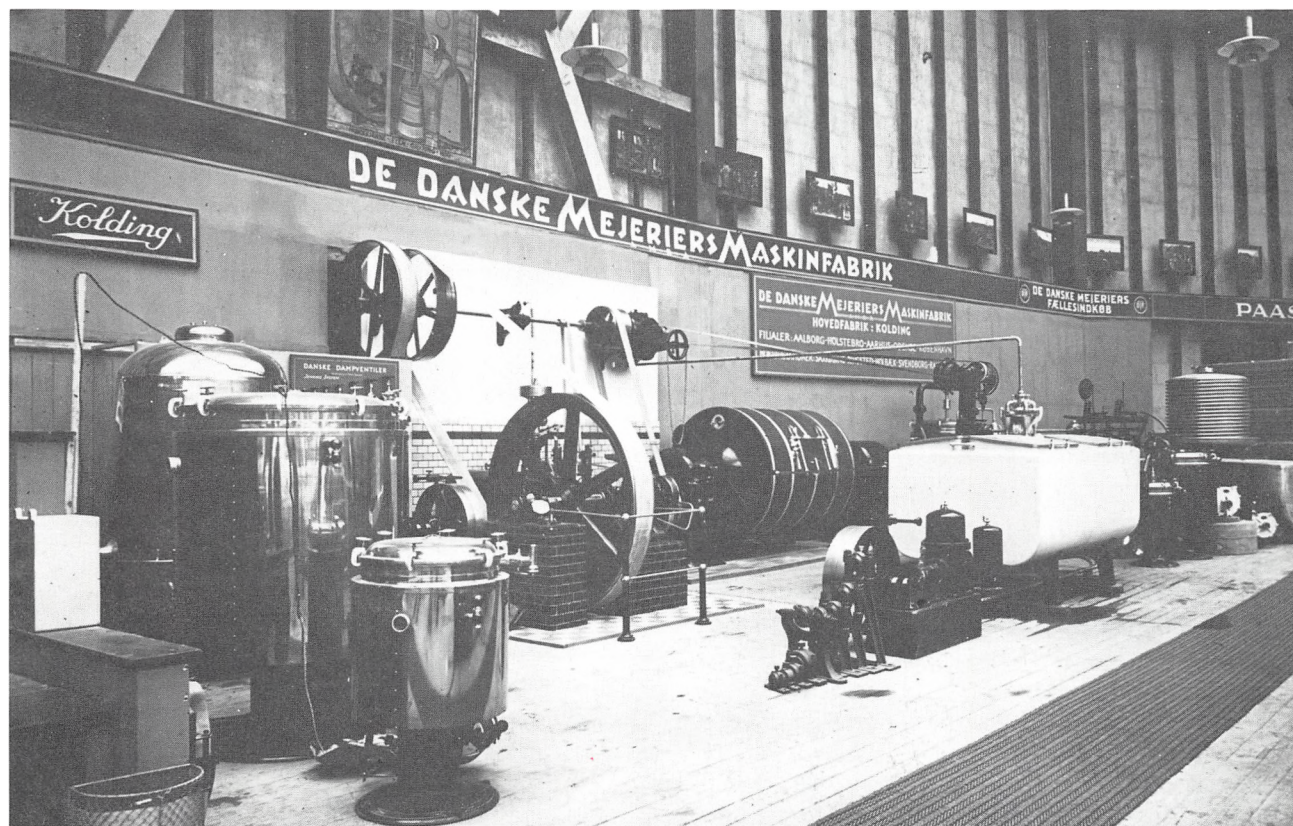
Den tekniske udvikling efter 1930

Den stærke udvikling i mejeribrug de første årtier af dette århundrede medførte stadig øgede krav til varmebehandling af mælken og til bedre driftsøkonomi.

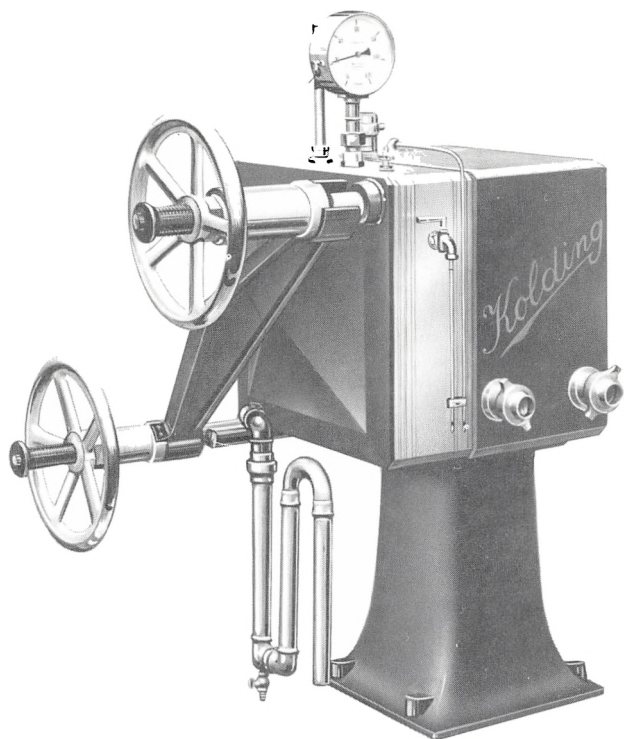
Begge krav opfyldes af pladevarmeveksleren. Som

de første fremstillet af APV, England i sidste halvdel af tyverne. Pladepasteur eller pladeapparat var fra starten de almindeligste betegnelser for pladevarmevekslere. For De Danske Mejeriers Maskinfabrik var fremstillingen af pladevarmevekslere tidligt under udvikling og lige i begyndelsen af trediverne kunne det første »Kolding« pladeapparat leveres.

De første pladevarmevekslere blev fremstillet af for-tinnede messingplader, der blev sammenspændt i et stativ af støbejern. Gennemstrømningskanalerne blev fremstillet som fræsedede spor i en ca. 12 mm tyk, glat

Udstilling fra DDMM i Forum sidst i 1920'erne.

Pladeapparater type 2Bkd og 5 Bkd. Begge typer kunne leveres med vandvarmer indbygget i den støbte konsol.

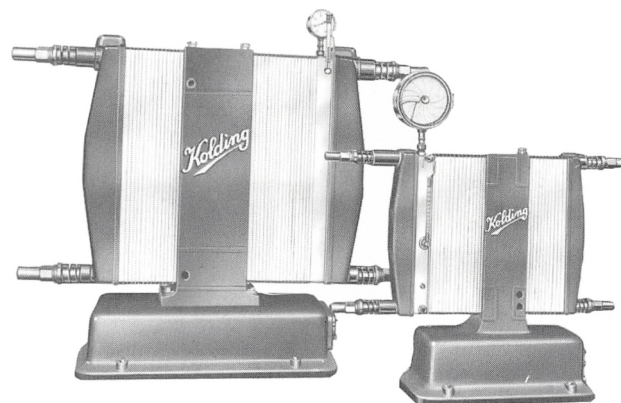
plade. Pladen blev fræset fra begge sider dels med strømningskanaler og dels med spor til pakningssnor. Mellem de fræsedede plader blev der indsat ca. 2 mm tykke, glatte plader. Gennemstrømningskanalerne, som blev dannet herved, gav sammenlignet med grydepasteuren mange store fordele, bl.a. tynde, ensartede væskelag og dermed højere hastighed og forbedret varmetransmission. Hertil kom muligheden for ren modstrøm. Samtidig blev det muligt at foretage hele mælkeblandingen i et apparat. Sideløbende med det dominerende »tre-apparat-system«, som ikke mu-

liggjorde en forbedret driftsøkonomi gennem regenerativvirkning, anvendtes fra slutningen af 1. verdenskrig en type regenerativpasteur (DDMM Cimbrria og Dania), hvor man i et apparat pasteuriserede sødmælk og kølede den pasteuriserede mælk fra 90°C til skummetemperatur ca. 60°C ved hjælp af den kolde rå mælk, der så opvarmedes, man opnåede en varmegenvinding på ca. 40%.

Pladeapparatet var derfor et enormt fremskridt for mejeribrugnet. Regenerativvirkningen kunne endvidere forbedres væsentlig. Typisk for de første apparater til mellem 60-70%. Herved opnåedes en halvering af dampforbruget sammenlignet med de bedst fungerende regenerativpasteurer.

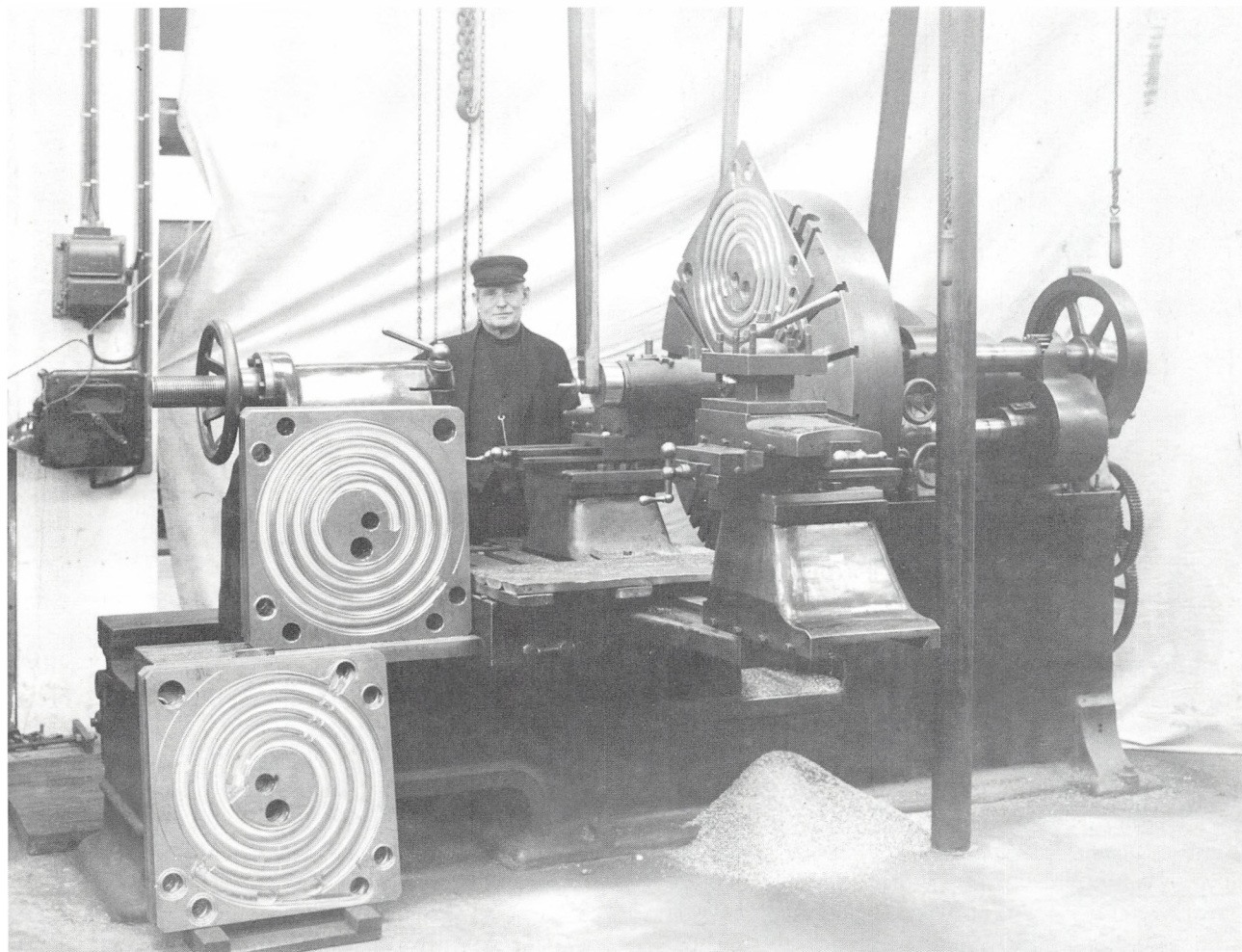
De første plader blev typisk fremstillet af metalplader, kobber eller messing. Mælk og fløde må ikke varmebehandles i direkte kontakt med kobber eller legeringer med kobber. Derfor blev alle plader, som skulle i berøring med mælk eller fløde, fortinnet.

Selv om tendensen til påbrænding var reduceret væsentlig sammenlignet med grydepasteurisering, kunne belægning med mælkesten ikke undgås. Pladepasteuren skulle derfor hyppigt åbnes og rengøres

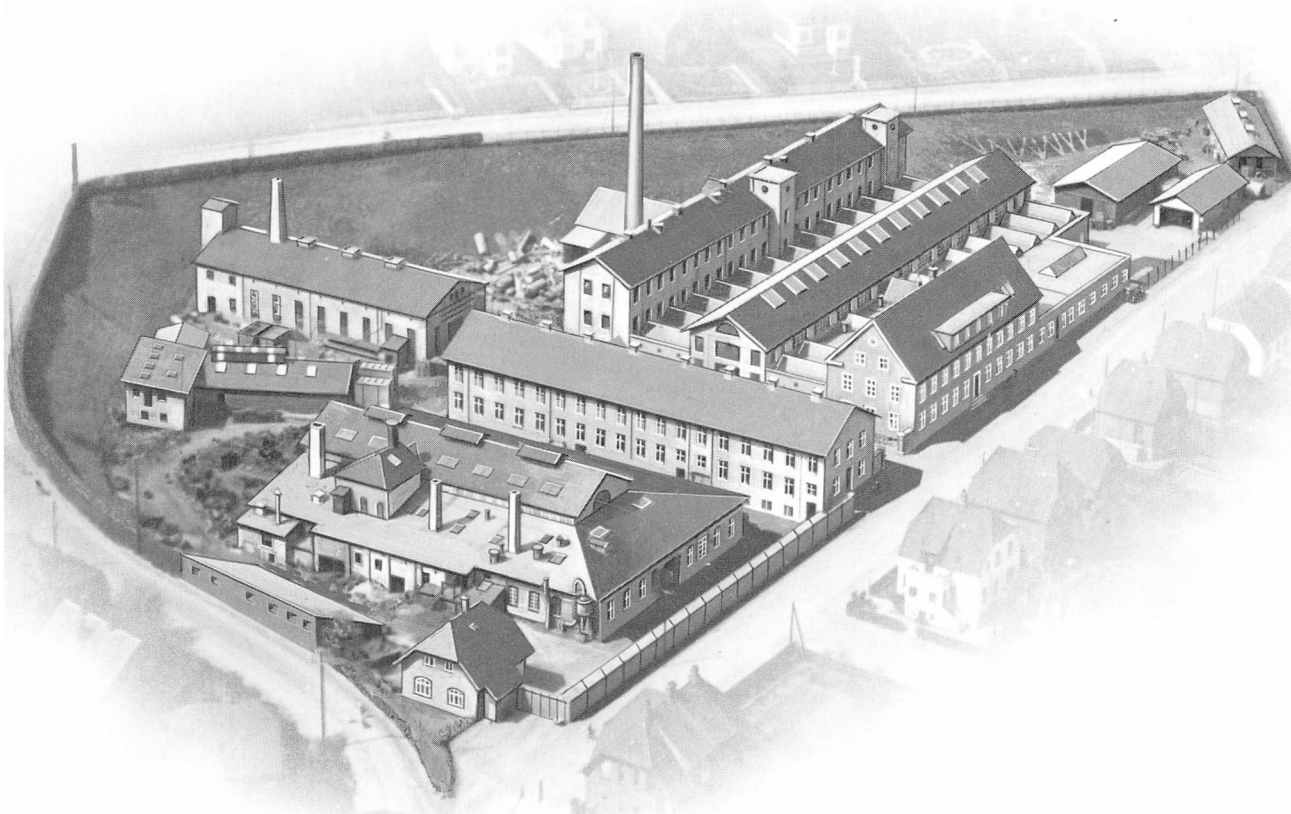

med skrabning og håndskuring. For at skåne fortin-
ningen blev afskrabningen udført med specielle skraba-
bere, der var udført af kobber. Men sammenlignet
med rengøring af grydepasteurer og »tre-apparater«
var pladepasteuren en betydelig lettelse for mejeristerne
i det daglige arbejde.

Hidtil havde det typiske mejeri været udrustet med
en dampmaskine som drivkraft. Spilddampen fra
dampmaskinen kunne så bruges til mælkepasteurise-
ring, inden dampen som kondensat returnerede til
kedlen. Med den forbedrede driftsøkonomi forsvandt
der en væsentlig del af muligheden for udnyttelse af

Fremstilling af plader, type PK. Ved maskinen, maskinarbejder Valdemar Hansen. Begyndelsen af 1930'rne.

DDMM i 1941. Foto: N. Laugesen.

spilddampen. Pladeapparatet gav derfor et vældigt skub til tendensen til at opgive dampmaskinen til fordel for eldrevne mejerimaskiner. Den karakteristiske hovedaksel og de mange remtræk kunne herved overflødiggøres.

I 1930 blev rustfrit stål fremstillet industrielt, så det kunne bruges til pladeapparater og andre mejerimaskiner. De fræsedede, forfinede metalplader blev nu erstattet af fræsedede, rustfrie plader. Det første pladeapparat helt i stål, type BPK, kunne tilbydes i 1933.

Pladeapparater udført helt i rustfrit stål kunne ren-

gøres ad kemisk vej i lukket kredsløb. Ved at anvende ætsnatron (NaOH) og salpetersyre (H_3NO_4) i fortyndinger på 0,7-1,0% kunne såvel fedt som mælkesten fjernes fuldstændigt fra de rustfrie overflader. Herved blev det trivielle, manuelle rengøringsarbejde af plader og rør helt elimineret til glæde for personalet. Men det rustfrie stål betød også en væsentlig forbedring af hygiejnen i mælkebehandlingen.

Rustfrie stål var velegnet til valsning og presning. Fra 1935 kunne firmaet foruden de fræsedede plader også tilbyde pladeapparater med tyndtvådede (ca. 1,2 mm)

pressede plader. De første plader var forsynet med påstøbte gummipakninger. Senere gik man over til formstøbte gummipakninger, der blev fastholdt på pladerne af ombertlede kanter.

Selv om de pressede plader yderligere forbedrede varmetransmissionen i forhold til de fræsedede plader, så var der i kundekredsen et vist forbehold overfor de nye pladetyper. I en periode på næsten 10 år tilbydes og vel at mærke også sælges der pladeapparater af begge typer.

Under krigen 1939-1945 var det vanskeligt at skaffe rustfri stål og produktionen af pladeapparater gik derfor næsten i stå. Kræfterne koncentreredes om at holde mejerierne kørende med det bestående udstyr. Et stort problem var her pakninger til pladeapparater. De fræsedede plader klarede sig på dette punkt bedst. Vel var det til tider vanskeligt at skaffe gummisnor, men umuligt var det ikke.

De pressede plader med de individuelle formstøbte pakninger voldte derimod store problemer. For at holde disse apparater i drift overhovedet, blev der fremstillet formskårne pakninger af bøgetræ! Der skulle både store færdigheder og en væsentlig portion held til for at få et sådant apparat bare nogenlunde tæt.

Materialesituationen under og efter krigen og det hermed forbundne udviklingsmæssige handicap forårsagede særdeles mærkbare leveringsproblemer for pladeapparater. For at afhjælpe disse problemer i genopbygningen efter krigen indgik DDMM et samarbejde med APV, England.

I begyndelsen af halvtredserne kunne DDMM igen levere egne apparater. Det blev typen TK, en presset plade med påsvejsede kantlister. Imellem disse lister dannede en 4 Ø mm gummisnor pakningen. Pladerne var 1,1 mm tykke. Den vanskelige proces med påsvejsede kantlister skyldtes et patent, der fra en anden fabrikant var udtaget på en helpresset pasteurplade.

Da patentet udløb var DDMM klar med en helpresset plade, type 1UK med en transmissionsflade

på 0,17 m². Denne plade løb ind i store patentproblemer. Det viste sig, at nogle understøtningsknopper krænkede en anden producents patent. En minimal, genial ændring af knopperne omgik patentet og den nye plade kunne under typebetegnelsen 10F produceres og sælges. Den blev begyndelsen til en ny æra for DDMMs pladeapparatproduktion.

Men lad os først se på nogle andre forhold, der inden for mejeriindustrien havde betydning for udviklingen.

De lovmæssige krav til den skummetmælk, der returnerede til leverandørerne til foderbrug, var, at den skulle bestå Storchs prøve, d.v.s. en pasteurisering ved 90°C eller en såkaldt højpasteurisering. Fra grydepasteuren ledtes mælken ved de 90°C til et kar og vejedes herfra ud i leverandørens mælkespande. I de kolde vinterdage var det rart for mælkekuskene at sidde på de dejlig varme spande.

På gårdene blev skummetmælken behandlet mere eller mindre lemfældigt med fordøjelsesbesvær for dyrene til følge.

Med introduktion af pladepasteurer blev temperaturen på returskummetmælken reduceret til ca. 30-40°C. Hermed var der skabt mulighed for at syrne mælken på mejeriet. Denne kontrollerede, syrnede returnermælk var af en langt bedre kvalitet end den selv-syrnede skummetmælk.

I 1930-erne havde de fleste mejerier anskaffet syr-

ningsanlæg. Syrningstemperaturen passede godt med, at der kunne anvendes en regenerativ virkning i pladeapparaterne på ca. 70%. På landmejerierne, d.v.s. langt den overvejende del af Danmarks ca. 1400 mejerier, var derfor indtil ca. 1960 pladeapparaterne udført med ca. 70% regenerativvirkning.

Til pasteurisering af konsummælk og ostemælk anvendes en temperatur på 72°C og en holdetid på 15 sec. Denne behandling blev kaldt lavpasteurisering. Lovkravet var, at mælken skulle bestå den såkaldte Forfatase-prøve, d.v.s., at tuberkuløse bakterier var dræbt.

DDMM 1931. Personalet ved indvielsen af den nye fabrik i Olaf Ryesgade.

Ostemælken skulle ledes i ostekarret ved 32-35°C og her passede igen en regnerativvirkning på ca. 70%. Konsummælken skulle derimod tappes ved ca. 4°C og der var derfor behov for højere regenerativvirkninger.

Så længe pladerne udførtes i 1,1 mm rustfrit stål lå den optimale regenerativvirkning på ca. 85%. Ved højere procenter blev apparatet for dyrt og for stort på grund af, at de forholdsvis mange plader, der skulle til. Det var længe før oliekrisernes tid. Energi var endnu rørende billig.

I slutningen af 1950-erne og først i 1960-erne skete der to ting, der fik afgørende betydning for udviklingen af DDMMs pladeapparater.

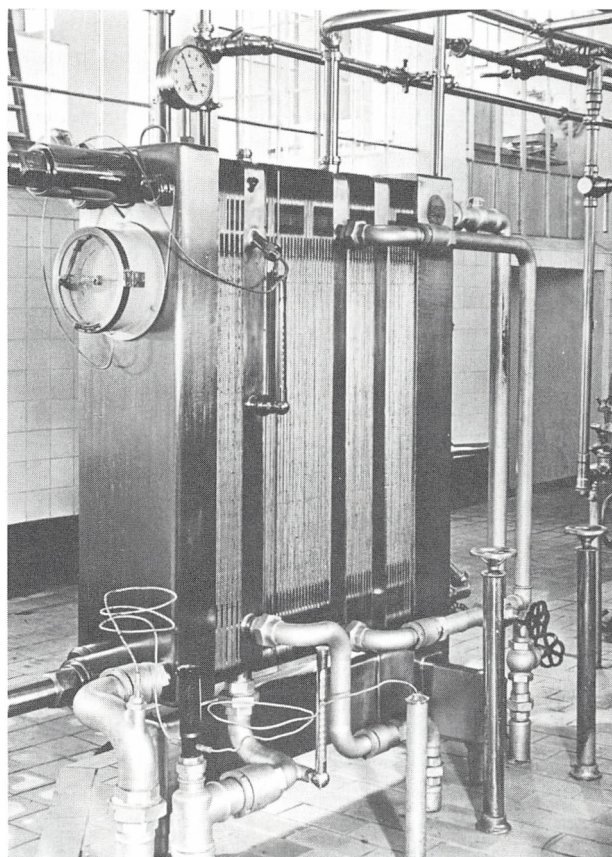
Opfindelsen af den kontinuerlige separator i 1879 betød grundlaget for andelsmejeriernes oprettelse. Fra en beskedne kapacitet på nogle få hundrede liter pr. time, stabiliserede kapaciteten sig på først 3000 l/t og siden 5000 l/t.

Pladeapparaterne tilpassedes disse kapaciteter eller multipla heraf. Med indførelsen af trykcentrifuger var det dog ikke praktisk muligt at arbejde med mere end 2 centrifuger parallelt. Det vil sige, at pladeapparaterne udførtes med kapaciteter på 3000-5000-6000 eller 10000 l/t.

I midten af 1950-erne pressede centrifugefabrikanterne kapaciteten op fra 5000 l/t til 7000 l/t pr. centrifuge. 1958 kom så den første centrifuge med kapacitet på 9000 l/t. Herefter gik det stærkt med stadig større centrifuger. 10000 l/t-12500 l/t-15000 l/t-20000 l/t-25000 l/t op til dagens centrifuger med 40000 l/t kapacitet.

Samtidig indførtes de såkaldte selvtømmende centrifuger. Disse skulle ikke adskilles hver dag for manuel rengøring, men kunne indgå i pladeapparaternes kemiske rensesystem. En yderligere lettelse i personalets daglige rengøringsarbejde.

De stadig større timekapaciteter stillede store krav til pladeapparaterne. Apparaterne blev større og større, længere og længere. DDMM havde i 1957 mar-

Pladeapparat type TK fra 1950. Dette apparat var DDMM's første egenkonstruktion efter krigen. Det var en presset plade med påsvejsede kantlister hvorimellem en 4 mm gummisnor dannede pakningen.

kedsført en ny, helpresset plade, type 10 D med et helt nyt zig-zag plademønster.

Denne plade trykkes i 1,1 mm rustfrit stål og havde et transmissionsareal på 0,37 m². Der kunne i et stativ anbringes ca. 400-420 plader og med de nødvendige mellemlader blev apparatet så 5,5-6 m langt. Et uhyggeligt monstrum.

Ved at nedsætte pladetykkelsen til 0,8 mm opnåede

man en bedre varmetransmission. Herved kunne pladeantallet reduceres og det blev muligt at fremstille pladeapparater op til 25000 l/t og ca. 90% regenerativvirkning. Med sine 4,5-5 m længde stadigvæk et monstrum.

I begyndelsen af 1969-erne kom de første tankbiler, og selv om de i begyndelsen hentede »varm« mælk ved leverandørerne, så var de starten til gårdkøletankenes indførelse. Fra gårdtankene hentedes mælk ved ca. 4°C. Med denne tilgangstemperatur til pladeapparaterne åbnedes der mulighed for langt større regenerativvirkning. Teknisk kunne man nu arbejde med 95% regenerativvirkning.

Oliekriserne i 1970-erne gjorde det pludselig også økonomisk at installere sådanne apparater.

Kravet til pladepasteurerer for mælk var nu 25000 l/t og 95% regenerativvirkning. Ved omlægning til »kold« mælkemodtagelse var der også krav om store pladekølere for mælk. Kravene var 60-100.000 l/t med max. 2° forskel mellem isvandets tilgangstemperatur og mælkens afgangstemperatur. Disse krav kunne DDMM ikke opfylde med 10D-pladen i 0,8 mm og 0,37 m² transmissionsflade. Der måtte en udvikling i gang inden for mælkepasteurer.

Samtidig var der sket en enorm udvikling i anvendelsen af pladeapparater uden for mejeriindustrien. Allerede i 30-erne havde DDMM leveret pladeapparater til f.eks. margarineindustrien, men med introduktionen af 10D-pladen i 1957 kom der for alvor gang i salget til andre industrier.

I 1958 leveredes til Kina en stribe anlæg til pasteurisering af flydende ægmasse. Det gav impulser til at finde nye områder for pladeapparater. Igennem 60-erne opdyrkedes nye markeder såsom: bryggerier, spritfabrikker, frugtjuicer, margarine, spiseolier og fedt, blod, kemisk-teknisk industri, fjernvarme, marine og off shore. De to sidste områder skulle vise sig at være de mest interessante. Det første apparat til fjern-

varme var en olieforvarmer til Kolding Kommunale Fjernvarmeværk.

Med levering af varmevekslere til trykudligningsstationen ved højhusene i Tved ved Kolding indledtes en æra inden for fjernvarme. Her lagdes grunden til de senere leverancer til det hastigt voksende danske fjernvarmenet. Der er sket en enorm udvikling fra de ca. 60 m² transmissionsflade i 1967 til de 1400 m² i de varmevekslere, der i 1987 leveredes til CTR i København. Fjernvarmeapparaterne udføres stadigvæk med plader i rustfrit stål.

Til marineindustrien leveredes de første apparater også med plader i rustfrit stål. Selv om de var molybdänlegeret kunne de dog ikke holde til det stærkt forurenede havnevand. Der skulle andre materialer til. DDMM måtte i gang med at presse plader i andre materialer end rustfrit stål.

Efter et kort bekendtskab med kobber/messingplader gik man over til Titanplader. Titan er meget modstandsdygtigt overfor forurenede saltvand. Til gengæld er det umådelig vanskeligt at deformere. Med en del modificeringer af presseværktøjet lykkedes det dog at presse 10D-plader i Titan. Op igennem 60-erne blev 10D-pladen da også firmaets »arbejdshest« inden for marineindustrien, som den var det inden for mejeri- og levnedsmiddelindustrien.

Ved at udvide pakningsmaterialet fra Nitril, der anvendtes inden for mejeribrugene til materialer som Butyl-EPDM-Viton fandt 10D-pladen anvendelse inden for nye områder.

Det var dog snart klart, at der skulle større plader til. Det var specielt inden for marineområdet kravene kom. 10D-pladen kunne kun klare kølekravene svarende til ca. 5000 HK dieselmotorer. Da det var i supertankernes storhedstid foreslog 10D-pladen som en skrædder et vist sted.

Sidst i 60-erne udvikledes og markedsførtes 2 nye pladetyper til marineformål - 1030 og 1040. Disse kunne leveres i kapaciteter op til 1000 m³/t og driftstryk på

ca. 7 kg/cm². Der udvikledes også en ny plade 1050 primært til brug i mejeriindustrien. Pladen havde et transmissionsareal på 0,55 m² og kunne leveres såvel i rustfrit stål som Titan. Det vil sige, den kunne anvendes i kemisk industri og marine. Alle pladetyper havde zig-zag mønster som 10D-pladen.

Tillige med kravet om større plader voksede også kravet om større driftstryk og større differenstryk (trykforskel mellem to plader). Samtidig var pladeapparatproduktionen blevet en betydelig del af DDMMs egenproduktion. Fra et salg på ca. 50 pladeapparater i 1957 var salget vokset til ca. 400 i 1970.

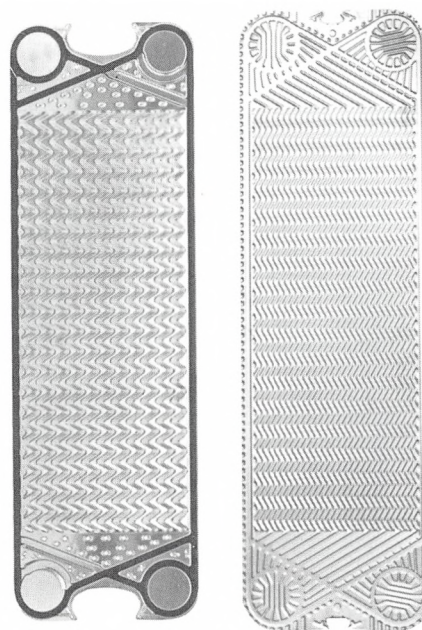
Hele den beskevrne udvikling førte til, at ledelsen i DDMM tog en beslutning, der i dag kan betegnes som skelsættende. Fra at lade behov og tilfældigheder bestemme udviklingen af nye pladetyper og størrelser vedtog man at målrette udviklingen af pladeapparater. Der skulle udvikles en serie højeffektive plader i størrelser op til ca. 2 m². De skulle kunne trykkes i materialer som rustfrit stål, Titan og Hastelloy m.m. De skulle kunne arbejde med høje driftstryk og høje differenstryk.

Som første trin i denne udvikling blev der i begyndelsen af 70-erne etableret et erhvervsforskerprojekt mellem DDMM og DTH, Danmarks Tekniske Højskole.

Grundlaget for dette meget avancerede forskningsprojekt var cirkelteknikken.

Denne teknik fik afgørende betydning for udviklingen af nye principper for pladepresning.

Teknikken er kort fortalt, at der via fototeknik ætzes et cirkelmønster i emnets overflade. Efter prøvepresning og trækning opmåles cirklerne deformation og vandret og lodret plan. Ved hjælp af udviklede formler kan materialets deformeringsgrad nu fastlægges. Projektet gik nu ud på at omsætte denne viden til fremstilling af presseværktøj og kontrol af indkøbte materiale især Titan. Målsætningen var at kunne presse varmevekslerplader i såvel rustfrit stål som Ti-

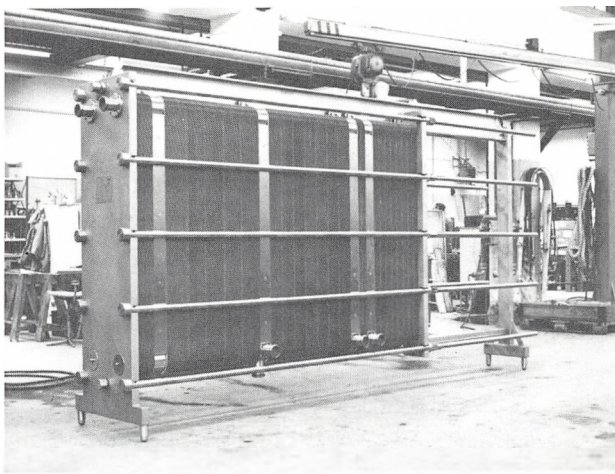

T.v. DDMM plade type D fra 1957. Denne pladetype gav i årene frem til 1970 mulighed for salg til alle formål indenfor levedsmidler, industri og marine, hvortil der i dag sælges varmevekslere. T.h. Pladetype N35. Denne pladetype er typisk for bølgeprofilen som det presses i dag. Pladetykkelse 0,6 mm. Tryk indtil 37 bar.

tan i 0,6 mm tykkelse uden tyndtrækning. Projektet lykkedes og nu var grunden lagt til den ovenfor nævnte udvikling inden for DDMMs varmevekslerproduktion.

I 1974 besluttedes det at flytte pladeapparatproduktionen fra de trange forhold i Olaf Ryesgade til det nye areal på Platinvej. I 1976 indviedes en specialfabrik på 3600 m² på området.

Sideløbende fortsatte udviklingen af de nye pladetyper. Man gik væk fra den hæderkronede 10D - nu

Pladeapparat type K71 udført med stativ RKS. Med denne pladetype er der solgt pladeapparater med ydelser på 50000 l/t mælk og en regenerativvirkning på 95%.

1020 - plade med det karakteristiske dybtrukne zig-zag mønster. De nye pladetyper var stadigvæk med et zig-zag lignende mønster, men nu kun ca. 6 mm i totalhøjde mod det gamle 10Ds mønster ca. 20 mm totalhøjde.

I dag fremstiller PASILAC THERM A/S et pladeprogram, der varierer fra 0,04 m² til 1,9 m² pr. plade. Apparaterne leveres med godkendte totaltryk på op til ca. 25 bar og differenstryk på ca. 25 bar. Rørtilslutninger op til 400 mm i diameter.

I 1986 flyttede PASILAC THERM helt ud på Platinvej i Kolding. Samtidig blev den hidtidige produktion af tanke og unit-anlæg flyttet til Pasilac, Silkeborg.

Der produceres således i dag udelukkende varmevekslere på PASILAC THERMs nye fabrik. Den årlige produktion er på ca. 220.000 plader svarende til ca. 2500 komplette apparater.

Foruden de i denne artikel omtalte mejeri- og industriapparater produceres der i dag bl.a. indirekte

UHT-anlæg. UHT=ultrahøje temperatur - er apparater til produktion af aseptiske produkter. Ved en temperatur på ca. 140°C og en holdetid på 3 sec. opnåes sterilitet. UHT-mælk kan f.eks. holde sig ved stuetemperatur i ca. 3 mdr.

Der produceres også ferskvandsgeneratorer til marine og off shore. Ved hjælp af spildvarmen fra dieselmotorer destilleres saltvand til drikkevand.

Pakninger har altid været et vigtigt element i pladeapparater. Fra de tynde gummisnore over påstøbte gummipakninger, individuelle formstøbte pakninger der i de sidste 30 år har været limet fast i pladernes pakningsnoter, er udviklingen nu nået til de såkaldte snap-in pakninger. PASILAC THERM har udviklet og patenteret en formstøbt pakning - Prestofix - der uden brug af lim kan presses fast i pladens pakningsnot.

1. maj 1987 overtog APV Baker PLC, England, hele aktiekapitalen i PASILAC-DANISH TURNKEY DAIRIES Gruppen.

APV Baker er dermed verdens største producent af varmevekslerplader. Hvor PASILAC THERM især har koncentreret sin udvikling om fjernvarme og marine har APV centreret på den kemiske industri. APV Baker gruppen står derfor i dag med et særdeles bredt og konkurrencedygtigt program.

Den udvikling der i 100 år er sket fra grydepasteur til en specialfabrik for pladevarmevekslere må derfor forudses at ville fortsætte med en yderlig specialisering inden for dette snævre, men særdeles interessante område.

En energihungrende verden er nødt til at optimere energigenindvinding. Hertil skal bruges flere og bedre pladevarmevekslere.

Muntre episoder på DDMM

K. Konstantin-Hansen, den ene af firmaets grundlæggere, så man sjældent uden cigar – og dertil var han en dygtig svømmer. Han kunne den kunst at vippe en tændt cigarstump ind i munden, derefter dykke og blive under vandet en rum tid – og så pludselig dukke op udstødende en gevaldig røgsky. Dette optrin gjorde altid indtryk på de øvrige badegæster.

Dengang blev der sagt om de to chefer: Konstantin ryger og Schrøder rejser!

En maskinarbejder (det var i Låsbygade) klagede engang til værkføreren over, at det var for koldt i værkstedet – og hvis der ikke kom mere varme på, ville han klage til direktøren. Nu havde samme maskinarbejder den vane hver dag – fem minutter før middagsfløjten lød – at klæde om, hvorfor han stod i underbukser ved sin skruestik, da værkføreren »tilfældigt« kom forbi med bemærkningen: »Så forstår jeg sgu bedre, at du fryser«.

I kølemaskinernes barndom var en montør ude på et mejeri for at opstille en sådan »nymodens« ismaskine, nøje overvåget af den lokale smed, der aldrig havde set sådant et apparat før. Maskinen blev startet op, og montøren følte med mellemrum på trykrøret, der skulle være »håndvarmt«. Da smeden også havde følt, udtrykte han sin tvivl om, at der nogensinde ville komme is ud af det anlæg og gik så hovedrystende ud til sin ambolt. Montøren lod den første stang is fra anlægget bringe over til smeden med hilsnen, at det var en julegave og nu kunne han altså selv se o.s.v. »Men det er jo rigtig is«, udbrød smeden forbavset: »Sig til montøren, at han er en to'sk«.

Lige fra første færd var der en udpræget »korpsånd« på DDMM og som holdt sig gennem mange år fra de patriarkalske forhold, firmaet blev startet under. Mange, der havde lært på fabrikken, blev simpelt hen »hængende« efter udstået læretid; andre vendte tilbage efter nogle år – hvilket resulterede i virkelig

mange 25 års jubilæer, slet ikke så få 40 års og enkelte 50 års jubilæer med højtidelig overrækkelse af fortjenstmedaljer i sølv og guld. Et tegn på, at forholdene på arbejdspladsen var gode.

Nogle udenforstående syntes, at det var godt gjort at holde ud så længe på eet sted – mens andre mente, at så havde man nok ikke kunnet bruge vedkommende andre steder!

DDMM var engang Koldings største arbejdsplads, og med mange forskellige ansatte – både oppe og nede – kunne det ikke undgås, at man inden for murene havde øgenavne til mange på grund af deres opførsel, vaner, afstamning og meget andet.

Der var: Sjællænderen, Randers, Ålborg, Spyt-Ole, Professoren, Æ, Gokke Perletand, Fatter Kanin, Pippe, Ping, Den lange, Kærlighedssmeden, Miss Nebel, Lutter løgn, Fup, Den lille, Bageren, Pengehyrden, Kældergeneralen, Sebastian Skrækkenbach, HOS, Kybelbein, Stikkeren (nej, han stak noter!) Ole Asen, Moster Marie, Oskar den Anden, Sovjetten, Greven af Saksen, Den røde løber og mange flere. Ingen nævnt – ingen glemt.

Højskamling 1929

Sommerudflugt til Løverodde 1909

Pinselørdag var der tradition for, at lærlingene med fabrikkens vognmand kørte i skoven for at hente bøgegrene til at pynte værkstederne med. Alle mand blev læsset på lastbilens lad (det måtte man godt dengang) og så kørte man til Stenderup skovene, hvor skovrideren efter aftale havde forberedt ankomsten ved at have et læs bøgegrene parat.

Og så blev værkstederne pyntet; alle maskiner fik bøgegrene stukket ind hist og her; skruestikke, tomme øl- og mælkeflasker fik også grene — til sidst lignede

værkstederne en filial af skoven. Da lørdag blev arbejdsfri dag, døde den gamle smukke skik af sig selv.

En begivenhed, som alle fabrikkens ansatte glædede sig til, var den årlige fabriksudflugt. I »gamle dage« var det jo for mange den eneste lejlighed til at komme »rigtig« i skoven. Man var iført stiveste puds, og især koner og børn skulle tage sig godt ud, når de nu skulle vises frem for kollegerne.

Udflugterne foregik med S/S »FREIA« til steder som Løverodde, Gravenshoved, Fænø (hvor der den-

Sommerudflugt til Graveshoved 1937

gang var traktørsted) og Kongebrogården ved Middelfart, med DSB til Munkebjerg ved Vejle fjord eller med Kolding Sydbaner til Skamlingsbanken. Alle steder var der så kaffebord og forskellige lege, såsom æggvæddeløb, sækkeløb, tovtrækning m.m. Dagen sluttede med spisning og dans, og det var som regel en træt, men munter forsamling, der vendte hjem efter en herlig dag i det fri. (For vejret var altid godt dengang!).

Disse skovture fortsatte til slutningen af fyrreerne,

hvor interessen efterhånden svandt ind — mange fik selv bil, båd eller sommerhus. Der blev så arrangeret firmafester med underholdning og bal eller fælles teaterture. Især besøget på mejeriudstillingen i København i 1953 med særtog og en flerdags bustur til Hannovermessen i 1960 for samtlige ansatte var store succes'er.

En nyansat på tegnestuen fik pr. tlf. fra et mejeri ordre på en reservedel til et gammelt dampanlæg. Efter en længere eftersøgning i arkivet mellem gamle

tegninger og styklister mente man at have fundet nummeret på reservedelen. Nummeret blev overgivet til værkføreren, som ganske kort så på sedlen, hvorpå han udbrød: »De' æ it den del, de' æ et forkert numme' — for æ hæ sjel lawet 'en i 1914«. Episoden foregik i 1946.

»Sjællænderen«, en dygtig bænkarbejder, gjorde altid et stykke arbejde færdig med ordene: »Så — bare ded holder, te ded er yde af døren«.

Firmaets salgssingeniør igennem mange år gik 100% op i sit arbejde — til lands og i luften, som han sagde — og han havde den vane altid lige at kigge ind på alle de mejerier, der lå på vejen til det mejeri, hvor han havde ærinde. Tiden løb derfor ofte fra ham, så der var altid fart på — men, som han sagde, »jeg arbejder jo osse 26 timer i døgnet«. Når man så spurgte, hvordan det skulle forstås, fik man svaret: »Jeg står da bare to timer før op om morgenen!«

Den garvede montør »Lutter Løgn« havde i sandhed været ude for mange sælsomme oplevelser ude på de mange mejerier, som han plejede at komme på, og hvor han altid var velset. Han var ikke bange for at fortælle om sine oplevelser til kolleger og medarbejdere.

Nogle klassikere skal opfriskes her:

»En dag, jeg stod og drøftede en reparation med mejeribestyreren i maskinstuen lød et voldsomt brag og ind igennem den væltede mur kom dampkedlens ene endebund farende gennem rummet og ud igennem den modsatte væg, der selvfølgelig også væltede. Sikken forskrækkelse — og faneme, to minutter efter kom den anden endebund !!!«

Samme montør skulle en tidlig morgen sammen med en ingeniør til mejeriet i Vejle for at samlet et pladeapparat, og det skulle gå stærkt, for mælkevojnene stod udenfor mejeriet i rad og række og kunne ikke komme af med mælken! En situation der var fatal for både mejeri og maskinfabrik. Nå, den lille Ford A-montørbil fik hele armen, og da den kom til den daværende rundkørsel ved Sct. Thomas Apotek, skulle

man hen ad den gade, der nu er gågade. Men »Lutter Løgn« havde travlt, så han kvittede rundkørslen og smuttede straks indenom til venstre. Pladeapparatet blev ordnet og alle var glade. Bagefter sagde montøren: »Der stod forresten en betjent ved rundkørslen, nå, han så os nok ikke.« To dage efter kom montøren op på tegnestuen til ingeniøren: »Ved du hvad, han havde sgu set os — jeg har fået en bøde!«

Under udviklingsarbejdet med at finde frem til en fælles skandinavisk mælkerørsforskruning — en »Union« — tænkte man på at tage det bedste fra »Dansk Standard«, »Svensk Standard« og »Norsk Standard« og konstruere en helt ny forskruning. En tegnestueingeniør foreslog derfor, at den skulle hedde en »Kalmar-Union«.

En salgssingeniør påstod engang: »På DDMM kan vi lave alt — vi kan endda lave gevind på mejeriskorstene.« »Hvad så med de firkantede?« »Dem tager vi bare hjem først og drejer dem af«.

Snedkerværkstedets spånsilo i Olaf Ryesgade fik ved fusionen opsat et stort skilt med Pasilac's røde logo, det stiliserede »P«. Dette skilt var synlig fra den umulige vejudfletning Konstantin Hansens Vej/Olaf Ryesgade/—Seest Bakke/Tøndervej, og vor lune medarbejder »Ålborg« betegnede det da også straks som et trafikskilt visende »firesporet rundkørsel«.

Efter besættelsen, da der så småt kom gang i sagerne igen, blev der lavet tilbud på mange mejeriombygninger, moderniseringer og nybygninger — og de implicerede, driftsassistenten og kalkulatoren havde nok at gøre; møderne endte altid med følgende replikker: »Hvis du nu gætter en pris — så gætter jeg en leveringstid«.

Dette er kun nogle få eksempler på de historier, der cirkulerede og cirkulerer på fabrikken. Det er jo også en del af fabrikkens historie.

Da Grundtvig mistede sin vadsæk og dronningens gunst

Af Thorkild Hamming

Den senere herredsfoged i Kolding Georg Christian Saxild havde en travl sommer i 1844. Han var dengang fuldmægtig hos borgmesteren i Kolding, justitsråd Christian Estrup, der ved siden af borgmestergæringen var kongevalgt medlem af Den Nørrejydske Stænderforsamling i Viborg, hvor han sommeren lang havde hænderne fulde som komiteformand og referent.

Fuldmægtig Saxild måtte derfor træde i borgmesterens sted, hvad der medførte flere opgaver og repræsentative forpligtelser, end han vistnok satte pris på, ikke mindst i forbindelse med Christian VIII's besøg i byen sidst på sommeren. Kongen gjorde uventet ophold i byen på en rejse fra Gram til Boller bl.a. for at se den nye havn, der var blevet indviet i oktober året før.

Havnen var ikke — som kongen havde rådet til — blevet placeret ved kalkovnen, men i Klostermaden nord for åen. Saxild viste kongen rundt på havneterænet og fremhævede ved den lejlighed særlig J.S. Borchs indsats under arbejdet for den nye havn uden at nævne Caspar Müllers fortjenester, hvad denne blev meget fortørnet over.

Senere i livet kunne Saxild nok angre, at hans ubetænksomhed havde medført et mangeårigt uvenskab mellem Müller og Borch, og han kunne ærgre sig over, at han slap mindre godt fra den tale, han som byens fungerende førstemand måtte holde for kongen under frokosten i borgmestergården. Men det kunne kun more ham, at Meir Goldschmidt var blevet brøstholden over, at man havde haft til hensigt at indkvartere ham hos en jøde under københavnerinvasionen i

Kolding i forbindelse med årets sagnomspundne Skamlingsbankemøde og at det skulle være ham — Saxild — der havde givet anledning til, at Goldschmidts berømmelige tale på Skamlingsbanken blev indledt med ordene: »Jeg er en jøde, hvad vil jeg mellem jer« og blev en anden end oprindelig tænkt.

Jacob Saxild skriver i sit afsnit i sønnernes bog om G.C. Saxild, at Goldschmidt »som bekendt i sit Levnet« betegner det som en taktløshed, at man ville have indkvarteret ham hos en jøde. Det står der imidlertid intet om i Goldschmidts »Livs Erindringer og Resultater«, hvor han skildrer, hvordan han under sejlturen fra København til Kolding havde levet ombord i »fuldstændig og ublandet dansk luft« og følt sig »indoptaget i, del af den danske nationalitet, haft en lykkelig dag.« Men sidst på dagen efter det lange samvær med de mange mennesker følte »en vis sindets træthed, en nedstemthed eller sørgmodighed, der forøgedes, da vi nærmede os Kolding og det foreløbige mål fik form, blev mindre eller anderledes, end det var tænkt. Formodentlig blev jeg derved mere modtagelig for det forstyrrende eller skærende, da vi lagde til broen og en mand trådte frem med velkomsthilsen og derpå med høj røst anviste hver af os bopæl, mig hos en jøde.« Han skriver videre, at han naturligvis intet havde imod den ham ukendte blodslægtning, men — selvom det ikke var sådan ment — med sin sensibilitet følte det på den måde, at det nu ikke længere var danske, der skulle til danske, men kristne til kristne, jøder til jøder, hver i sin bås. Og da en af hans rejsefæller, udgiveren af Fyens Avis, redaktør Ove Thomsen

foreslog, at de ikke skulle blive i Kolding, men tage ud til Vonsild »ved foden af Skamlingsbanke,« bestemte han sig for det.

I sine erindringer beretter Goldschmidt, at han næste dag på Skamlingsbanken traf en bekendt, en døbt jøde, der spurgte ham, hvor han var blevet af den foregående aften. Goldschmidt fortalte ham det og tilføjede, at han kunne have lyst til at stige op på talerstolen og råbe til alverden, at han var jøde. Da den anden replicerede, at Goldschmidt ikke turde sige det højt, sprang han få sekunder efter på talerstolen og sagde til de mange tusinde mennesker: »Jeg er en jøde, hvad vil jeg mellem jer?« Det blev mødt med et umådeligt råb: »Jo, jo! Velkommen! og de nærmeste rakte hænderne op imod mig«, skriver Goldschmidt og fortsætter, at det burde have inspireret ham til sand veltalenhed om nationalitet og frihed, men at en feber og disharmoni i hans sind fik ham til at fortsætte med at forklare, hvorfor han som jøde stod der med rette: Fordi han bragte dem ordet »øje for øje, tand for tand«, fordi det ikke gik an, som foreskrevet fra anden side, at vende kinden til, når den blev slået, men slå igen på selsvigholstenerne, hårdt mod hårdt, ondt mod ondt.

I Ove Thomsens avis finder man i en omtale den 9. juli af festen og de mange taler Goldschmidts navn med en *, der henviser til en fodnote, hvori meddeles, at et længere referat af Goldschmidts tale er fjernet p.gr.a. forholdene, d.v.s. fjernet af censor. Fyens Stifts Adressetidene kunne samme dag oplyse, at om »Hr. Goldschmidts Tale vare Meningerne noget delte, især syntes det, at Præsterne toge Anstød derved.« Stiften kunne dog nogle dage senere referere den del af talen, der kunne have givet anledning til, at såvel censor som præsterne — omend ud fra forskellige motiver — havde taget anstød, og den 16. juli bragte Fædrelandet talen in extenso med den begrundelse, at den havde givet anledning til flere ubegrundede rygter. »På langt hold,« skriver Goldschmidt, »gav talen på Skamlingsbanke et stød til fortællingen En Jøde.«

Uden at ane, hvilken kædereaktion han havde været med til at sætte igang, stod Saxild, efter at Goldschmidt og Thomsen havde forføjet sig, tilbage med sin indkvarteringsliste og de mere end hundrede københavnerne, som vel alle var rejsetrætte. Der foreligger dog intet om, at indkvarteringerne forvoldte yderligere komplikationer; tværtimod fremhæver Grundtvig i »Skovhornets Klang mellem Skamlings-Bankerne«, at koldingenserne var »både Aften og Morgen, ikke blot så giestmilde, men saa giestprude ved det »Unge Danmarks« og den gammelagtige Skjalds Hjemøgelse.«

»Hjemøgelsen« var sat i værk af det nystiftede skandinaviske selskab. Den 15. juni kunne man læse i Fædrelandet, at selskabets bestyrelse har:

»søgt at forskaffe en deel af Selskabets medlemmer en beqvem Adgang til at besøge den til den 4de Juli berammede Fest paa Skamlingsbanke. Ved Grosserer Sass's beredvillige Forekommenhed, ser den sig nu istand til at tilbyde 100 Selskabsmedlemmer, saafremt et saadant Antal tegner sig inden Udgangen af næste Uge, for 6 Rbd. pro persona med Dampskibet »Christian VIII« at blive ført hen og tilbage saaledes, at man afgaaer herfra Tirsdagen den 2den Juli Kl. 4 Efterm., ankommer til Kallundborg den paafølgende Morgen Kl. 6, og seiler derfra til Aarhus og fremdeles til Kolding eller Snoghøi, hvor man skulle tilbringe Natten fra Onsdag til Torsdag. Paa denne Dag holdes Festen paa Skamlingsbanken, og Skibet retournerer da enten Torsdag Aften eller Fredag Morgen til Kjøbenhavn. I den nævnte Pris er baade Dampskibets Leie og Drikkepenge til Mandskabet indbefattet, og da hele Reisen saaledes vil kunne gjøres overordentlig billigt, anmode vi dem, som vil deltage i samme, om snarest muligt at indtegne deres Navne og løse Billetterne hos det skandinaviske Selskabs Kasserer, Tobaksfabrikør Bech (Frederiksberggade Nr. 20) fra næstkommende Mandag og

indtil Løverdagen den 22de d.M. fra Kl. 8-11 Form. og Kl. 4-6 Efterm.«

I begyndelsen gik det »så trent med Tegningen, at Forehavenets Fremme maatte synes tvivlsom,« — skrev Orla Lehmann til Grundtvig den 28. juni, men fortsætter:

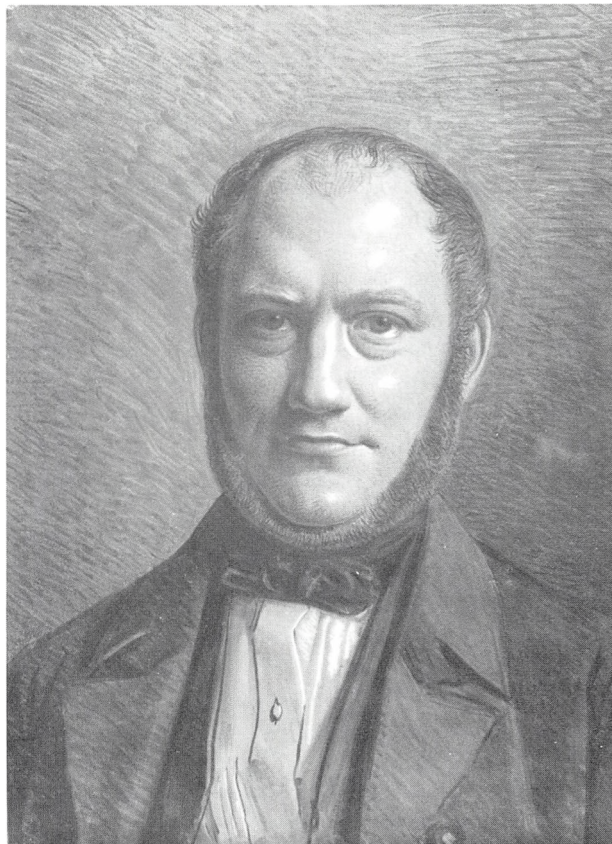
»Da Tallet nu er fuldt, er det mig en kjær Pligt at kunne forsikre Dem, at, hvis De vil modtage vor Indbydelse, baade Deres Reisefæller og de Venner, vi skulle gæste, ville kappes om at vise Dem, hvor levende de Danske paaskjønne, hvad De er for den sag, i hvis Navn dette Stævnemøde finder sted.«

Den næste dag svarede Grundtvig Lehmann:

»Da jeg alligevel, naar blot det Skandinaviske Selskab vilde tilstæde mig Adgang, havde besluttet at gøre Reisen med til Skamlings-Banken, og ryste deres Hænder, som vil ærlig staa Last og Brast med gamle Danmark og Modersmålet, saa er det med dobbelt Glæde jeg modtager Selskabets ærefulde Indbydelse, som det bedste Varsel for den Sags Udfald, vi er Alle lige gode om, og som nødvendig maa sejre, naar »Een for Alle og Alle for Een« er vort Løsen! Jeg beder Dem derfor ved første Leilighed at bevidne Selskabet min Taknemmelighed og den deraf nødvendig udspringende Redebonhed til at gøre Alt hvad jeg kan mægte, til gamle Danmarks Gienfødelse og Nordens forening i Kæmpe-Aandens klare bevidsthed.«

Sagen var det danske sprogs skæbne i Sønderjylland og den strid om brugen af dansk i det offentlige liv i hertugdømmet, der var brudt ud i lys lue efter, at Peter Hiort Lorenzen i november 1842 havde talt dansk i stænderforsamlingen i Slesvig og var »vedblevet dermed.« Og det skabte det helt store røre, da det med sprogpatentet af 29. marts 1844 blev resolveret, at det danske sprog kun måtte benyttes i den slesvigske stænderforsamling af dem, der afgav erklæring om, at de »ikke tiltroe sig at være det tyske Sprog tilstrække-

lig mægtige.« Selvom kongen først efter svare betænkeligheder og grundige overvejelser lod sprogpatentet offentliggøre den 10. maj, »vidste man undenhånden,« hvad patentet gik ud på uger i forvejen, for også dengang sivede hemmeligheder fra regeringskontorerne. Så mændene bag Det Skandinaviske Selskab sad længe klar til at rykke sønderjyderne til undsætning, men ventede på et initiativ fra dem. Det kom med den udtalelse, der blev vedtaget på generalfor-

Digteren Carl Ploug. Tegning af Constantin Hansen på Museet på Koldinghus.

samlingen i deres forening den 12. juni. Allerede den 14. juni blev udtalelsen offentliggjort i Fædrelandet, der øjeblikkelig blev beslaglagt.

Men Carl Ploug kunne altså alligevel dagen efter bringe Det skandinaviske Selskabs tilbud om rejsen til Skamlingsbanken i sit blad. Sønderjydernes udtalelse, der slutter med en forventning til, »at danske Mænd og Quinder fra hele Riget ville møde paa Skamlingsbanke næstkommende 4. Juli,« kom i flere provinsaviser, der alle som én blev tiltalt, men mange af deres læsere stævnedes til Skamlingsbanken.

De 120, der havde meldt sig under fanerne i København, blev den 1. juli i Fædrelandet under overskriften »Det skandinaviske Selskabs Tour til Skamlingsbanke« informeret om, at »Afreisen skeer imorgen (Tirsdag) Eftermiddag kl. 4 slet fra Toldboden med Dampskibet »Christian VIII« og Bestemmelsesstedet er Colding. Dhrr. Deltagere, som ikke behøve Pas fra specielle Autoriteter, ville erholde deres Passer ombord, mod at erlægge det sædvanlige Gebyr.«

Den 6. juli kunne Fædrelandet berette:

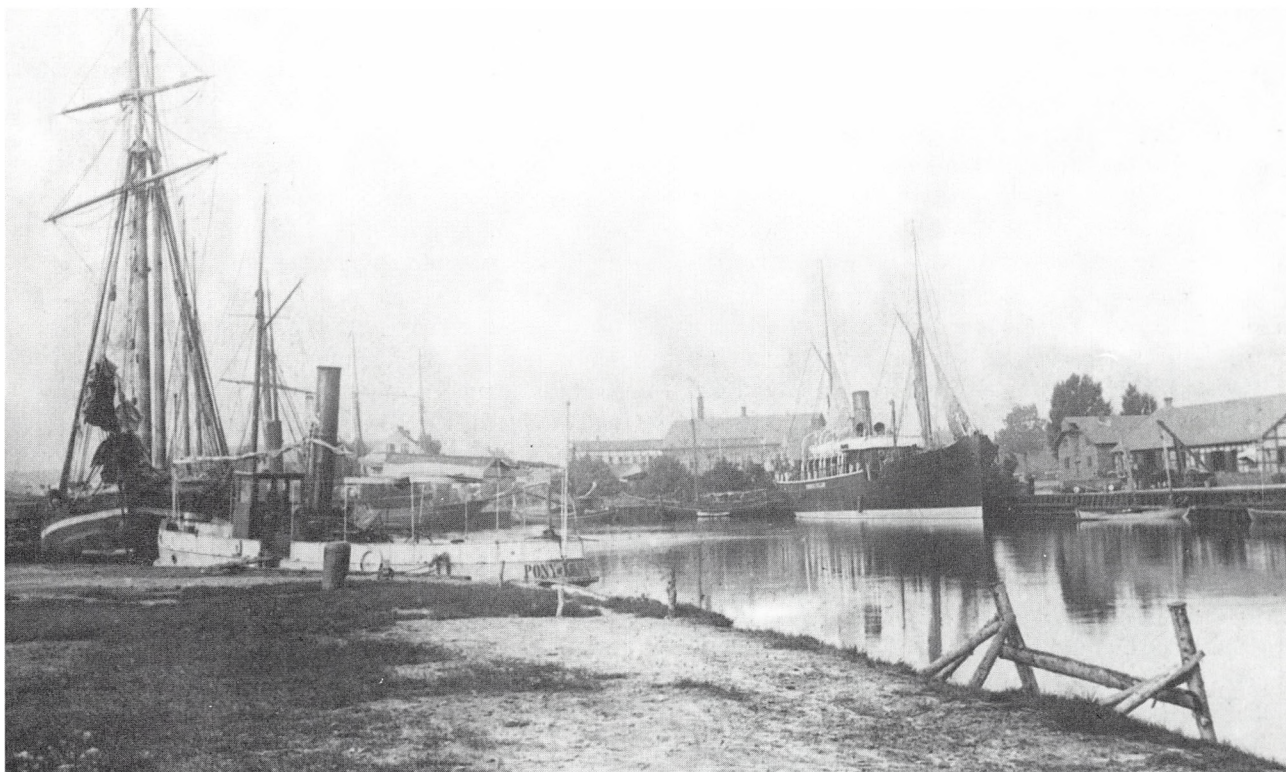
»Det skandinaviske Selskabs Tour til Skamlingsbanke har i enhver Henseende saa langt overgaaet selv de største Forventninger, at Traditionen derom sikkert næste Aar vil fremkalde en hel Udvandring ogsaa her fra Kjøbenhavn, som fra alle Landets øvrige Egne til det punkt, som fra Naturens Haand er et af de mest storartede og dog tillige yndige, vort Fædreland eier, og som for Udviklingen af vort Folkeliv allerede har og endnu mere i Aarenes løb vil erholde en Betydning saa rig og saa smuk, som intet andet.«

Artiklen fortsættes med en skildring af »Christian VIII«s afsejling fra Københavns Toldbod, hvor en stor menneskeskare var samlet og med tusinde jubelråb ønskede de rejsende held og lykke med deres fædrelandske ærinde. Ruten gik over Kalundborg til Kolding. Om den annoncerede afstikker til Århus er blevet opgivet, får vi ingen besked, men det berettes, at

skibet flere steder undervejs, bl.a. fra de høje banker på sydsiden af Samsø, blev hilst med flagning, kanon-salut og hurraråb. Da skibet efter 30 timers sejlads nærmede sig Kolding, blev det hilst med fyrværkeri, og da det lagde til kaj i den nye havn, blev selskabet modtaget af en deputation med den konstituerede borgmester i spidsen, og københavnernes blev indkvarteret hos byens mest ansete borgere og embedsmænd, der med aldeles mageløs gæstfrihed modtog og beværtede de gæster, der var dobbelt kærkomne, fordi de kom i fædrelandets navn.

Mange aviser bragte iøvrigt, i det omfang censuren lod det slippe igennem, lange beretninger om stævnet og om de mange deltageres rejseruter. Talerne blev udførligt refereret, nogle af dem endog gengivet i deres fulde ordlyd. En del af dette stof er samlet i Jakob Petersens fyldige jubilæumsskrift, der trods nogle småfejl og mangler er meget spændende og givende læsning. Man kan her bl.a. læse den for eftertiden bevarede del af de mange ord, der fra talerstolen flød ud over de næsten 12.000 mennesker, der var forsamlet ved det første folkemøde, der blev holdt i Danmark på Amerikas frihedsdag.

Hovedparten af de mange stævnedeltagere var selvfølgelig danske sønderjyder, men der kom også mange mennesker fra næsten alle egne af kongeriget, hvad der afspejles i lokale aviser og i memoirer fra tiden. I Orla Lehmanns »Efterladte Skrifter«, der er udgivet af Carl Ploug, berettes i et tillæg, der tilsyneladende er skrevet af udgiveren, om københavnernes færd med omtrent samme ordvalg som i Fædrelandet, hvor reportagen også bærer præg af, at det er Ploug, der har ført pennen. Desværre nævnes der hverken her eller i mine andre kilder ret mange navne på andre deltagere end dem, der besteg talerstolen. Det ville ellers have været spændende at få kendskab til, hvilke notabiliteter, der i de bevægede julidage i 1844 besøgte den lille by ved slottets fod og var med i det vogntog, der den 4. juli kl. 8 om morgenen kørte »ind i den Del af Landet,

Kolding havn fotograferet ca. 1870-80.

der i mere end et Aartusinde har været Tvistens Æble mellem de dertil samstødende Nationaliteter.« Ploug, der var blandt talerne, har sikkert være passager i en af vognene og iøvrigt blandt dem, der aftenen før stod på kajen i Kolding for at modtage de mange gæster, for han have »alt i nogen Tid, for sin Sundheds Skyld, opholdt sig i sin Fødeby.« Den unge forstkandidat Jacob Brønnum Scavenius Estrup, der var borgmesterens nevø, var også med og selvfølgelig talerne Goldschmidt, Grundtvig og Lehmann. Endvidere Frederik Barfod, A.F. Tscherning og J.W. Marckmann der ne-

top i 1844 udgav sin højt berømmede »Fortegnelse over Skrifter til Læsning for Menigmand«. Op ad formiddagen ankom de københavnske gæster til festpladsen, der med musik i spidsen førte dem til bakkens top, »nedenfor hvilken Talerstolen var anbragt i en bred Fordybning, som gjorde det let for de Forsamlede at høre Talerne.«

Mødet blev åbnet af et medlem af bestyrelsen »en aldrende Bonde, Kay Hansen, der i 26 aar har været sognefoged i Vonsild. (Han) fremtraadte ... på den festligt smykkede Talerstol og hilsede med

blottet Hoved den umaadelige Folkeskare, som i alvorlig Forventning opfyldte den store Dal og Bjergets høje Sider, med disse Ord, der tydeligen kunne høres selv af de Fjernetstaaende: Som medlem af Bestyrelsen er mig overdraget at udtale et hjerteligt Velkommen til vore danske Brødre og øvrige Venner, der er komne for at forherlige vor Fest med deres Nærværelse. Vi paaskjønne dette bevis paa venskabeligt Sindelag mod os, og vi ere overbeviste om, at den Aand, der besjæler Nordlesvigerne, ogsaa vil udtale sig i denne Folkefest, der saaledes til evige Tider skal blive et Bevis paa vor faste og urokkelige Kjærlighed til det fælles Fædreland. Gud lade denne Fest, saalænge Bjerget staaer, samle Danske og Slesvigere til Troskab og Enighed.«

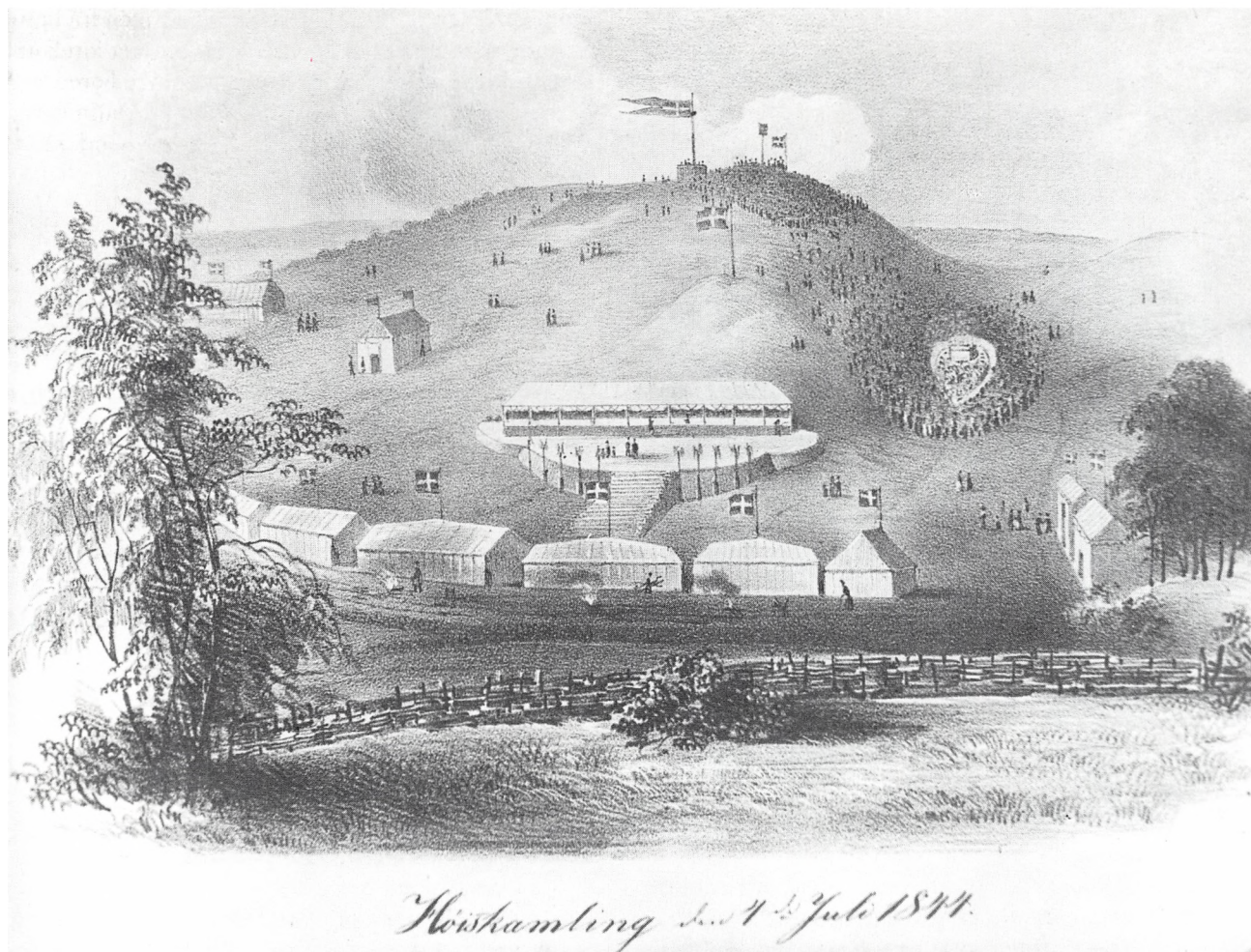
Det er ikke her stedet at opregne, endsige referere de mange taler, der blev holdt i dagens løb. Men det kan være værd at citere, hvad »Danmarks lærdeste bonde,« Bækkekredsens folketingsmand N.J. Termansen i 1879 erindrede om festen, som han deltog i som 20-årig bondekarl. Han skriver bl.a., at han længe havde længtes efter at se sønderjydernes talsmand Laurids Skau.

»Som jeg der saa ham i hans simple Bondedragt, saadan tænker jeg mig ham altid, naar hans navn bliver nævnet. Jeg saa med beundring op til den unge Bonde, der jo kun var en 7 á 8 Aar ældre end jeg selv. Hvert Ord i hans Tale var som ud af mit eget Indre; men alligevel blev jeg ikke varm derved. Det blev jeg derimod ved Lehmanns gløden- de, taarebevægede Tale og ved Plougs: »Held, Hæder, Frihed og Sejr for hele Norden!« Barfods med stort Eftertryk Udtalte Vers ... kunde jeg paa Stedet udenad. Men først og fremmest var det Grundtvigs Tale, der slog Ild og Funke af min Sjæl. Endnu staar hans Skikkelse, som jeg den Gang saa den, saa levende for mit Øje, som om det ikke var 27 Aar, men kun én Dag siden. Ikke et

eneste Øjeblik vendte jeg Øjet og Tanken fra ham under det 5 Kvarter lange, men, som det forekom mig, kun ligesaa mange Minutter lange Foredrag, og jeg synes endnu, jeg sér og hører Dannebrog vifte over hans Hoved i den friske Vestenvind. Hver en Streng i mit Indre gav Genlyd, og jeg glemte næppe noget Ord ... Aldrig før var Ordets Magt blevet mig saa klar, aldrig før var den fædrelandske Luftning strømmet saa hjærtelig og med saa frisk et Aandepust hen over mit Indre.«

At Termansen mente, at han næppe glemte noget ord og i lange tider efter kunne gentage dem for sig selv i sine stille arbejdstimer, som de forfriskede og oplivede, skal nok ikke tages helt bogstaveligt. Og selvom Grundtvig lod talen, eller rettere dens »opskrift«, som er hans eget ord for manuskriptet, trykke i Skov-Hornets Klang, »betegnes derved kun meget svagt baade hvad jeg følte og hvad jeg sagde i de stive fem kvarter ... jeg skal have talt,« skriver Grundtvig, »men Meningen seer man dog strax deraf, og Meningen med en Tale er nu engang Alt, hvad de kan faae at see paa Papiret, som ikke selv har hørt den. For de opmærksomme tilhørere, og af dem har jeg aldrig havt saa mange, vil her derimod være meget, som de, ved at see Tegnet, halveis høre igien, men ogsaa fattes Meget, baade Alvor og Gammen, der lever og dør sammen med det lydelige, det fuglevingede Ord, som jeg aldrig har fundet saa let, saa flydende, saa kiækt, saa forvoent og saa lykkeligt paa mine Læber, som mellem Skamlings-Bankerne, saa det kostede kun Overvindelse at holde op, og kan, hvad det saa skulde koste, hverken forglemmes eller fortrydes!« Grundtvig har næppe, mens det fuglevingede ord bar ham mellem Skamlingsbankerne, tænkt på, hvad det kunne koste ham, men da han besørgede »opskriften« i trykken, svævede han i uvished om, hvorvidt han ville genvinde sin dronnings gunst.

Christian VIII's dronning, Caroline Amalie, der var Grundtvigs velgører og beskytter og som tilhørte den

Litografi fra mødet på Skamlingsbanken den 4. juli 1844.

lille flok, der med hjertet hang ved ham, var meget utilfreds med, at Grundtvig havde deltaget i og oven i købet talt på Skamlingsbankestævnet, ligesom hun som sin gemal så med den største uro og misfornøjelse på den drejning, som det folkelige røre i Sønderjylland og opbakningen i kongeriget havde taget, og hun

nægtede ham i flere uger audiens og undlod at svare på hans breve. Allerede den 9. juli skrev Grundtvig til dronningen, at det ville være ham en lyst at fortælle hende om de ti tusinde på Skamlingsbanken, hvis han ikke havde vidst, at dronningen havde lidt skade på det øre, der vender mod Slesvig-Holsten. Og så skriver

N.F.S. Grundtvig efter tegning af Vilh. Gerner 1844.

han iøvrigt løs om sønderjydernes trængsler og deres kamp for modersmålets sag og slutter med at bedyre, »at ligesom jeg aldrig har talt til saamange Øren paa een Gang, aldrig talt med Dannebrog vaiende, Bøgeskoven sjungende og Øster-Søen bølgende for mine Øine, aldrig talt saa længe og dog så mageligt, saa muntert og dog saa lynende, saa har jeg heller aldrig talt for bedre Øren.« Ugen efter sendte han dronningen en redegørelse for sin deltagelse i Skamlingsbankefesten, men heller ikke den kunne formilde hans kongelige veninde, ligesom senere breve om andre

emner forblev ubesvarede. Selv på fødselsdagen den 8. september måtte skjalden savne en hilsen fra sin dronning. Først da han sendte hende sin nye bog Bragesnak om græske og nordiske Myther og Oldsagn, kom Caroline Amalie ud af busken med et brev fra Boller den 26. september, hvori hun skriver, at hun egentlig slet ikke ville skrive til ham

»førend vi havde seets, thi jeg har en Dadel paa mit hjerte, som mit venskab byder mig ikke at tie med og sligt langt bedre gjøres mundtlig end skriftlig. Men Mythe-Bogen med dens mig så smigrende Dedication, ledsaget af et saa velsignet Brev, tillader mig ei længere at gjøre Vold paa min inderlige Lyst at skrive Dem til, og derfor her min skriftlige aller hjerteligste Tak. Hvad nu min Utilfredshed med Dem angaaer, saa bestaaer den i deres Reise til Skamlingsbanke, og den Tale De der har holdt. Havde jeg ikke været saa gyselig uvidende om den hele færd, Dagen De fortalte mig at De den næste reiste til den Fest, jeg havde gjort alt i Værden for at bevæge Dem til at lade det være. Naar man allenfalds som Digter og muligen endnu som Historiker kan undskylde denne Reise og denne Tale, da kan man ikke undskylde det hos Herrens Tjener, og jeg er overbeviist at Vor Herre ei billiger denne Fremfærd.«

Så var det kommet til orde, og hun kunne slutte brevet med »Nu Guds Fred!« Et senere brev slutter hun »Med sand Højagtelse og Hengivenhed« og endnu senere svinger hun sig op til »Deres hjertelig hengivne Veninde«, hvad hun vedblev at være til hans dages ende.

Da Grundtvig sendte dronningen redegørelsen for sin deltagelse i Skamlingsbankefesten, skrev han i et følgebrev, at han så vidt han ved »er den eneste Navnkundige mellem de gamle Kongelig-Sindede, som kan tiltale Ungdommen, vil lade den vederfares ret, og bære over med dens naturlige skrøbeligheder, men tør dog bestemt afvise Dens ubillige Krav og revse

Dens Kaadhed, saa glæder jeg mig inderlig ved enhver levende berøring, hvori jeg kan komme med den.« Og han var kommet i meget levende berøring med denne ungdom på færden med »Christian VIII«. Navnlig på hjemrejsen den 5. juli flokkedes ikke mindst studenterne, der deltog i stort tal, om den aldrende skjald, der, da afskedens time nærmede sig, sprang op på en bænk på dækket og fortalte sine unge rejsefæller, at han meget for tidligt havde sørget over, at han sikkert kom til at tage broderparten af gamle Danmarks arv og odel med sig i graven, for nu mærkede han, at der i den unge slægt var både bejlere og medbejlere nok til alt, hvad der er smukt og ædelt, højt og dybt, åndigt og hjerteligt og efterhånden lyst og klart, »og sagde de ikke Alle: Ja, saa var jeg stokdøv.« Og tidligere, da skibet passerede Sjællands Odde, havde studenterne sunget Grundtvigs »gamle Vise om Willemoes for Piger smaa,« og rorgængeren var blevet så henført af Weyses dejlige toner, at skibet nær var gået på grund, mens Grundtvig kvitterede for sangen med at recitere det vers, han skrev til mindestenen over fædrenes værdige sønner, der faldt i kampen ved Sjællands Odde i 1808.

I den euforiske stemning, som Grundtvig befandt sig under hjemrejsen fra Kolding, faldt det ham ikke ind, at færden kunne koste ham dronningens gunst og han skænkede end ikke sin vadsæk, som han havde glemmt i Kolding en tanke. Og som venskabet med dronningen blev genoprettet, fik han også den forlorne vadsæk tilbage. Den ankom nogle dage efter til Lille Tuborg med et brev fra Saxild, hvori han opkastede sig til tolk for den lille by og dens omegns følelser og takkede Grundtvig, fordi han uden at tage hensyn til en lang sørejses besværligheder glædede indvånerne ved sin nærværelse, hvorved mangfoldige fik lejlighed til at lære at kende eller i det mindste se en mand, hvis navn ikke vil glemmes, så længe den danske tunge er til. Og samme dag, som Grundtvig skrev til majestæten, der havde lidt skade på det øre, som vendte mod

Herredsfoged Georg Christian Saxild.

Slesvig-Holsten, skrev han til den konstituerede borgmester i Kolding:

»Højstærede Hr. Saxild!

Hvor behageligt det end var mig med Deres meget ærede Brev af 5te dennes at modtage det eneste, jeg havde tabt paa en Rejse, saa rig paa Vinding, at Tabet var ubetydeligt, saa var dog Brevet selv mig

endnu langt behageligere, og nu glæder det lille Uheld mig overordentlig, da det gav mig den bedste Lejlighed til at bevidne Dem og gennem Dem hele Kolding By min varme, uskrømtede Tak paa egne og paa gamle Danmarks Vegne for den altid sjældne og i Danmark længe mageløse Venlighed og Gjæstmildhed, hvormed Byen modtog saa mange personlig ubekjendte, blot fordi de kom som Børn af den fælles Moder, for at ære hendes Maal og hendes Minde! Aldrig skal jeg glemme, at Kolding var den første By i Fædrelandet, der rakte den gamle Daneskjald en Krans af bedre Blade end Lavrbærtræets, ja en Krans af Bøgeblade, som fra Hedenold ikke blot dirrede ved hvert Greb i Modersmaalets Guldharpe, men hvævede en Løvsal over Fuglereden, saa den fandt Læ for de skarpe Vinde, der i alle Lande har truet Folkesangen med Ødelæggelse.

Med Taksigelse
og sand Høiagtelse
N.F.S. Grundtvig.«

Litteratur:

- Bjerger, Poul: Den jydske Bonde Niels Jokum Termansen. Aarhus 1892.
Breve fra og til N.F.S. Grundtvig. Bd. 2 1821-1872). Udg. af Georg Christensen og Stener Grundtvig. Kbh. 1926
Clausen, H.N.: Optegnelser om mit Levned og min Tids Historie. Kbh. 1877.
Goldschmidt, Meir: Livs erindringer og resultater. Kbh. 1964.
Grundtvig, N.F.S.: Skov-Hornets Klang mellem Skamlings-Bankerne. Kbh. 1844.
Jensen, Hans: De danske Stænderforsamlingers Historie. 1830-1848. Kbh. 1931-34. Bd. 1-2,
Jørgensen, A.D.: 40 fortællinger af fædrelandets historie. Kbh. 1981.
Kyrre, Hans: M. Goldschmidt. Kbh. 1919. Bd. 1-2.
Lehmann, Orla: Efterladte Skrifter. 4. del. udg. af Carl Ploug. Kbh. 1874.
Petersen, Jakob: Skamlingsbanke 1843-1943. Kbh. 1943.
Ploug, Hother: Carl Ploug. Hans Liv og Gerning. 1. del (1813-48). Kbh. 1905.
Rosendal, Hans: Nikolaj Frederik Severin Grundtvig. Et Livsbillede. 2. opl. Kbh. 1923.
Saxild, Georg og Jacob Saxild: Georg Christian Saxild. Aarhus 1911.
Schrøder, Ludvig: N.F. S. Grundtvigs Levned. Kbh. 1901.
Skovmand, Roar: Folkestyrets fødsel. 1830-1870. Politikens Danmarkshistorie bd.11. 3. udg. Kbh. 1985.
Berlingske Tidende, Fyens Avis, Fyens Stiftstidende. Fædrelandet og Københavnsposten, juni og juli 1844.
Th. Hammings artikel:

Søren Kjær, borgmester og tolder i Kolding

Af Susanne Vogt

Søger man oplysning om Søren Kjær i de sædvanlige opslagsværker, vil man finde ham omtalt som Søren *Sørensen* Kjær. Han kaldes også Søren Skriver, og hans navn ses desuden latiniseret til Severinus Paludanus med tilføjelsen Ripensis, »fra Ribe«. Ligesom han i kilderne optræder under flere forskellige navne, havde han i livet flere højst forskellige beskæftigelser. Han havde, foruden de officielle hverv som borgmester og tolder, hvortil kom en tilladelse til at holde vinkælder, også tid til at udfolde sig som forfatter og oversætter af latinske og tyske skolekomedier.

Der skal her gøres rede for, hvad man kan udlede om Søren Kjærs familieforhold og tidlige karriere, inden han optræder som gift mand i Kolding 12. januar 1548 ¹⁾.

I efteråret 1551 blev der i Ribe anlagt ikke mindre end tre sager mod en borger i byen, Iver Nielsen, hvis gård i Grønnegade var stridens æble. Sagsøgerne var:

1. Søren Mortensen, borgmester i Kolding, som krævede en fuld broderdel til sig og sine medarbejdere efter deres salige bror, Hr. Morten Mortensen (der altså må have været præst).

2. Hans Skriver, borger i Odense, på sin hustrus vegne, en fuld søsterdel i samme gård.

3. Søren Mortensen, borgmester i Kolding, på sin forældreløse søsterdatter, den i Varde fødte Marine Jensdatters vegne. Hendes forældre var Jens Christensen og Marine Mortensdatter, og der tilkom hende en søsterdel i gården efter hendes mor. Da hendes farbror og rette værg, Frands Skrædder, borger i Kolding var en »tongferdige mand«, d.v.s. tungfør, dårligt

gående, og ikke kunne føre hendes sag på tinge, havde han ved en erklæring af 9. oktober 1551 i Kolding overgivet værgemålet til hendes morbror Søren Skriver, borgmester i Kolding ²⁾.

Erklæringen, der kopieredes i dombogen, var desuden beseglet af Niels Clementsen, borgmester i Kolding, og af rådmændene sammesteds Anders Persen, Poul Jensen og Søren Christensen. Niels Clementsen findes ikke nævnt som borgmester hos Eliassen, men er vel identisk med den Niels Clementsen, der nævnes i grundejerlisten fra midten af 1500-tallet. Også Frands Skrædder er nævnt i denne liste ³⁾.

Iver Nielsen tabte 27. oktober 1551 alle tre sager, da han ikke kunne bevise at have købt de omstridte parter i gården. Dette kan måske have ansporet »beskeden mand« Jørgen Hansen i Egense på Fyn til 25. september 1553 at anlægge endnu en sag imod ham på sin hustru Marine Mortensdatters vegne. Han krævede hendes arv, som var en halvsøster-lod i Iver Nielsens gård ⁴⁾. Iver Nielsen fremlagde et afkaldsbrev, hvor to ribeborgere, Svend Nielsen og Anders Olsen, på Ribe byting havde sagt sig at være gjort fuldmyndige af Oluf Kjær, Marine Mortensdatters lavværg, til at give afkald på arven efter hendes far, Morten Skrædder. Han hævdede endvidere, da han af retten blev afkrævet disse fuldmagter, at han havde været tilstede, da Oluf Kjær gjorde mændene fuldmyndige for borgmester Lang Laurids ⁵⁾. Oluf Kjær, som vel er en bror til Morten Skrædder, synes ikke at have boet i Ribe, da han på et tidspunkt siges at være kommet til byen, og derpå at være blevet sagsøgt af Iver Nielsen.

Denne tabte nu også den sidste sag, da han hverken kunne fremlægge de førnævnte fuldmagter eller bevise, at han havde fået Marine Mortensdatters stedfar, Jens Overskærers minde, endstige at han havde givet noget for hendes arveret.

Man kan på denne baggrund forsøgsvis opstille følgende oversigt over Søren Kjærs forældre og søskende:

Faderen var antagelig Morten Skrædder, som må have været en velhavende ribeborger, da han havde råd til at lade to sønner studere. Han må være død senest i slutningen af 1530'erne, sandsynligvis noget før, idet en indførsel, som dateres til slutningen af 1520'erne og 1530'erne, ⁶⁾ omtaler en jord ved Grønnegade, »som Morthen Screders arffuinge i være hafue«. Det passer tidsmæssigt med, at Oluf Kjær skulle have udnævnt fuldmægtige for en borgmester, der kendes fra 1528.

Morthen Skrædder må have været gift to gange, men man kender ikke hans hustruers navne. Den første kone hed måske Marine, da hans datter af andet ægteskab bærer dette navn, og han i det første ægteskab allerede havde en datter af samme navn. Gården i Grønnegade synes at have været hustruens, og Iver Nielsen kan have været en slægting af hende. Morten Skrædders anden kone overlevede ham og giftede sig igen med Jens Overskærer.

Morten Skrædders børn af første ægteskab var:

1. Hr. Morten Mortensen, han var død 27. oktober 1551.

2. *Søren Mortensen Kjær*, også kaldet Søren Skriver, borgmester og tolder i Kolding. Han må være født senest omkring 1510, da han allerede optræder som rigens skriver 1536 (se nedenfor), og han døde 23. marts 1582 i Kolding. Han blev gift før 12. januar 1548 med Anna Knudsdatter Thuresen, som døde ottendedagen efter sin mand 30. marts eller 31. marts 1582. Hun var datter af koldingborgeren Knud Skriver og dennes hustru Johanne. Dette ægtepar fik 10. juli 1528 og

igen 10. november 1536 brev på en otting jord. Knud Skriver levede endnu 15. oktober 1537, da han på Stidsgård, en nu nedlagt gård i Tyrsting sogn beseglede et mageskilte, ⁷⁾ men var død 12. januar 1548. Hans hustru overlevede ham.

3. En datter, gift med Hans Skriver, borger i Odense; begge levede 27. oktober 1551. Da Hans Skriver kun betegnes som borger, kan det ikke afgøres, om der er tale om den samtidige rådmand af dette navn.

4. Marine Mortensdatter, gift med Jens Christensen, der havde en bror, Frands Skrædder i Kolding. Hun og hendes mand var begge døde 27. oktober 1551. De efterlod en datter, Marine Jensdatter, som var født i Varde.

Morten Skrædders barn af andet ægteskab var:

5. Marine Mortensdatter, gift med Jørgen Hansen i Egense på Fyn, vel sognebyen i Sunds herred. Begge levede 25. september 1553.

Hvordan er det da gået til, at man i så lang tid har kunnet læse, at Søren Kjærs patronym (navn afledt af faderens fornavn) var Sørensen?

Følger man kildehenvisningerne i Dansk Biografisk Leksikon tilbage til Paludan 1926 og Rørdam 1885, ender sporet ved rektor Erik Gjørup Tauber, der 1817 udgav Aarhus Katedralskoles historie og i et afsnit behandlede skolekomedierne og mændene bag dem. Han nævner her som den fremmeste »Præsul Coldingensis Severinus Severini«, og den tilhørende note står i citationstegn: »Om Abrahams Liff og Leffnet, en Leeg udsat paa Dansk af Seffren Seffrensen Borgemester udi Colding« ⁸⁾.

Noten synes at være et »nedkøgt« citat fra Peder Hegelunds epilog til hans skuespil »Susanna« fra 1578. ⁹⁾ Her omtales tre »Lege, som bleve legte vdi Ribe Anno 1576«. Om nummer to af disse hedder det: »Om ABRAHAMS Liff oc Leffnet, En Leeg Georgij Rollenhagen, huilcken Seffren Scriffuer, Borgemester vdi Kolding, vdsatte aff Tydsk paa Danske«. Én eller

anden, måske Tauber selv, må på et tidspunkt have læst Seffrensen for Scriffuer og således bragt misforståelsen til verden.

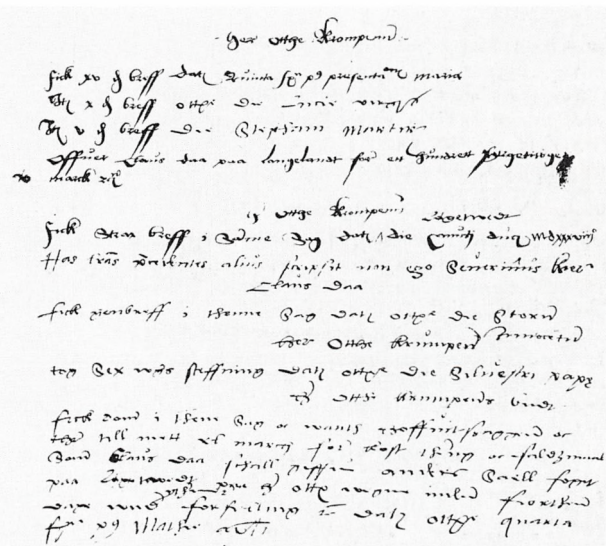
I Kolding kirke fandtes endnu 1730 Søren Kjærs ligsten. Af dens indskrift fremgik det indirekte, at han havde været byens borgmester i 33 år. Toldembedet tiltrådte han kyndelmisse dag (2. februar) 1550 og beholdt det til sin død 23. marts 1582 ¹⁰⁾.

Med hensyn til tiden forud for hans koldingperiode har man været henvist til en bemærkning hos Claus Lyschander (1558-1624), som kalder ham »Danici regni olim Notarius«. ¹¹⁾ Det betyder »tidligere Danmarks riges skriver«, og det har gennem årene affødt mange gætterier om hans stilling. Men med udgivelsen af Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger er mysteriet løst. Søren Kjær var ganske enkelt fra 1536 rigens skriver; hans arbejde bestod i at føre Rigens Dombog og Rigens Forfølgningsbog, samt at udfærdige forfølgningernes dombreve. Han var i sit embede tilknyttet rigens kansler, ledede den ene afdeling af rettertinget, og han boede ligesom denne mest på Fyn, når han ikke ledsagede kansleren på rettertingsrejse medbringende rettertingets protokoller og segl ¹²⁾.

Det vides ikke hvordan Søren Kjær er blevet rigens skriver. Muligvis har det forbindelse til hans søstres fynske ægteskaber. Men de kan naturligvis være indgået efter hans udnævnelse. Indflydelsesrige personer må have haft kendskab til ham og have regnet ham for en pålidelig mand for det nye styre, velegnet til at medvirke ved retsvæsenets genopretning efter Grevens Fejde og reformationens indførelse. Han, der fremtræder som en studeret mand og sikkert har været bestemt til at blive præst som sin bror, har da foretrukket den mulighed for en verdslig karriere, som her bød sig. Denne mulighed må han siges at have udnyttet fuldt ud, og han synes at have været en højt værdsat, vellidt og respekteret person. Måske var han for flink. Det dog efter hans død arvingerne næsten to år at

inddrive toldembedets restancer, der beløb sig til omtrent 9.000 dlr.

Men selvom Søren Kjær ikke blev hovedrig, endsi-ge adlet, som visse kolleger i Helsingør tidligere var blevet det, er hans navn alligevel ikke blevet glemt. Han formåede ved sin indsats som salmedigter og oversætter at skabe sig en plads i litteraturhistorien. Erasmus Lætus (1526-82) siger om ham: »Hvem andre end Paludanus har Phoebus Apollo givet første- retten til at grundlægge poesien på modersmålet? In- gen anden lærdere end ham har givet fremragende vers en bedre vægt; efter at han var blevet borgmester i Kolding, forestod han embedet med stor fortjeneste; og han oppebar af sine studier den berettigede ære, som dygtigheden giver«.

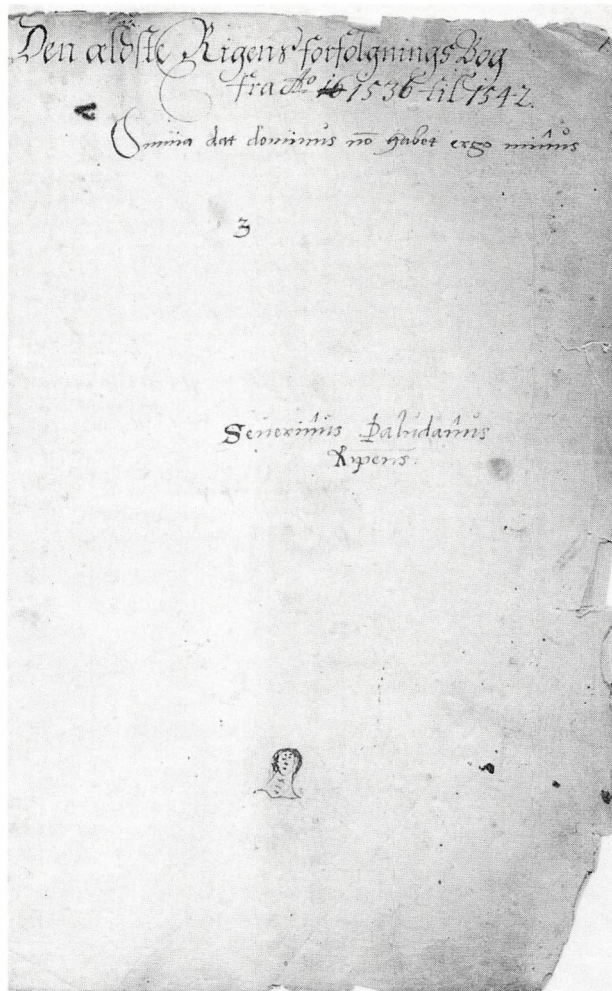
Side af Rigens Forfølgningsbog 1536-42, fol. 79v. Her har Søren Kjær midt i teksten indskudt en bemærkning på latin lige efter omtalen af et straksbrev til hr. Olle Krumpen. Oversat skriver han: Dette foranstående brev har en anden skrevet, ikke jeg, Seuerinus Kier. Søren Kjær kunne altså selv anvende den danske form af sit slægtsnavn i en latinsk tekst. Gengivet efter original i Rigsarkivet. Kbh.

Noter:

1. KancReg 1535-50 s. 377.
2. RibeRåd s. 35 ff. Kroman har læst »tongfærdig«, men n og u skrives i originalen ens, og kun »tongfærdig« giver mening, s. 38 i originalen fol. 35v-36r.
3. Eliassen s. 241 ff og 530
4. RibeRåd s. 44 f. Kroman har læst halv søster lod, men originalen har de-letegn mellem halv og søster, der står på næste linie, fol. 41r, linie 9 og 10.
5. Laurids Nielsen, borgmester 1528-43, Kinch II s. 60.
6. I Ribe Bys Jordebog s. 64.
7. FriReg s. 161 og KancReg s. 27. Heise, Dipl. s. 175 f.
8. Tauber s. 86 og s. 87.
9. Udg. 1888-1890 s. 142.
10. KancBrevb 1584-88 s. 22. Ligstenens tekst er gengivet hos Fyhn s. 63.
11. Udg. 1868, s. 302.
12. Ifølge KRD II, indledningen s. XII og noten opholdt rigens kansler og skriver sig på Fyn enten i Odense eller på rigskanslerens gård, og varetog herfra forretningerne angående rigens forfølgninger. Jørgen Quitzow til Sandager var rigens kansler til sin død 4. juli 1544, og senest 15. april 1545 havde Antonius Bryske til Langesø overtaget embedet.

Litteratur:

- Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg. bd. 7, Kbh. 1981. H.A. Paludans artikel om Søren Kjær er overført næsten uændret fra 2. udg., Kbh. 1937. (DBL).
- P. Eliassen, Kolding fra Middelalder til Nutid, Kolding 1910.
- Kong Frederik den Førstes danske Registranter, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1881-82. (FriReg.).
- Jens Jørgen Fyhn, Efterretninger om Kjøbstaden Kolding, Kbh. 1848.
- Peder Hegelund, Susanna og Calumnia, udg. S. Birket Smith, Kbh. 1888-1890.
- A. Heise, Familien Rosenkrantz's Historie II, Diplomatariet, Kbh. 1882.
- Kancelliets Brevbøger 1584-88, udg. L. Laursen, Kbh. 1906. (KancBrev).
- Danske Kancelliregistranter 1535-1550, udg. Kr. Erslev og W. Møllerup, Kbh. 1879. (KancReg).
- J. Kinch, Ribe Bys Historie og Beskrivelse II, Odder 1884.
- Det Kongelige Rettertings Domme og Rigens Forfølgninger fra Christian III's tid, udg. Troels Dahlerup, Kbh. 1959-69. (KRD).
- Holger Fr. Rørdam, Klavs Christoffersen Lyskanders Levned samt hans Bog om Danske Skribenter, Kbh. 1868.
- Erasmus Lætus, Rer. Dan. lib VIII; passagen gengivet hos Fyhn s. 153, note 2, hvorfra den er oversat fra latin af dr. phil. Bent Jørgensen 1987.
- Hans Aage Paludan, En Gammel Dansk Psalmedigter, EDDA bd. 26, s. 322, Oslo 1926.
- Ribe Bys Jordebog, udg. Ingrid Nielsen under tilsyn af Thelma Jexlev, Esbjerg 1979.
- Ribe Rådstuedombøger 1527-1576 og 1580-1599, udg. Erik Kroman, Kbh. 1974. Originalen i Landsarkivet i Viborg eftersat for relevante passagers vedkommende.
- Holger Fr. Rørdam, Brudstykker af et dansk-norsk Forfatterlexicon fra Tiden før 1660, Personalhistorisk Tidsskrift VI, s. 158, Kbh. 1885.
- Erico Giørup Tauber, Historia Scholæ Cathedralis Arhusiensis, Århus 1817.

Første side af den ældste Rigens Forfølgningsbog, anlagt 1536. Midt på siden har Søren Kjær prentet sit navn i dets latiniserede form, Seuerinus Paludanus Ripensis. Nederst på siden er tegnet et lille hoved, der synes at se fromt opad, måske efter den fromme sentens øverst på siden. Der kendes ingen portrætter af Søren Kjær, og dette hoved er — om det nu skal forestille en mand eller en kvinde — det eneste, man kan sætte i forbindelse med ham. Gengivet efter original i Rigsarkivet. Kbh.

Klip fra avisen

1. september 1986 - 31. august 1987

Af Inge Ladegaard

Bibliotek og arkiv

På initiativ af Vejle amts Biblioteksforening afholder amtets biblioteker 27/10-9/11 1986 en omfattende kampagne. I Kolding omfatter programmet kunst-udstillinger, foredrag, børneteater, film og oplæsning kulminerende med søndagsåbent 9/11 1986.

Som et led i kommunale besparelser reduceres fra 1/1 1987 hovedbibliotekets ugentlige åbningstid med 3 timer, Nørmarksbiblioteket lukker om fredagen og bogbusdriften indstilles om lørdagen. (9/12)

Som den første provinsby opretter Kolding et stadsarkiv ved en sammenlægning af Kolding kommunebibliotekers lokalhistoriske samling med Kolding kommunes arkiv. (27/12)

Kulturlivet får en central rolle i det planlægningsseminar, byrådet afholder i juni 1987. (18/6)

Det fremgår af en spørgeskemaundersøgelse om kulturlivet, at langt de fleste af Koldings indbyggere benytter bibliotekerne. (15/7)

Kirker

Fem præster i Kolding går i samarbejde om et nyt kirkeblad, der skal udkomme

4 gange om året. Man sigter mod arbejdsmæssige og økonomiske besparelser og fyldigere artikler om det kirkelige stof. (14/12)

En stor 6 millioner kroners tilbygning til *Kristkirken*, der skal rumme undervisnings- og mødesal samt køkken og kontor, omtales i sognets kirkeblad for maj måned og i Kolding Folkeblad. (16/3)

Dalby sogn, der for et par år siden blev udskilt fra Vonsild, skal nu bygge ny præstebolig på et areal i Gl. Tved. (4/5)

Sognepræst Ole Jørgensen, *Skt. Nikolaj kirke*, tager første søndag efter pinse en ny grøn messehagel i brug, udformet af væveren Grethe Sørensen, Vamdrup. (19/6)

Efter en langvarig diskussion opnåes i juni 1987 enighed mellem stiftsøvrighed, menighedsrådet for *Skt. Nikolaj kirke* og Kolding kommunes tekniske forvaltning om AAB's byggeri på den tidligere Bredgadeplads med facade mod *Skt. Nikolaj kirke*. (25/6)

Foreninger

Sdr. Bjert og Sønder Stenderup Husholdningsforening får tilsagn om 150.000 kr. til støtte for et projekt om, hvordan vi støtter hinanden. Pengene er

bevilget af Undervisningsministeriet. (4/1)

En række af Koldings foreninger står fra april 1987 uden tag over hovedet, når foreningernes hus »Bøgelund« på Bramdrup Skovvej skal ombygges til børneinstitution (11/2). Senere ændres planerne for Bøgelund, dog stadig i socialforvaltningens regi.

Foreningen af Haandværkere og Industridrivende fylder 125 år. Det fejres med en fest og udgivelse af et jubilæumsskrift. (4/5)

En ny grundejerforening med arbejdstitlen Kolding Hovedgade, (senere ændret til Koldinghusgaderne) dækkende Låsbygade, Låsby Banke, Adelgade, Akseltorv og Markdannersgade dannes. (16/6)

Fagforeninger

Et par hundrede ansatte ved HK's afdelinger i provinsen demonstrerer i Koldings gader den 24/10 1986 i protest mod afskedigelsen af den faglige sekretær ved HK's Koldingafdeling. Ved en ekstraordinær generalforsamling 9/12 genvinder formand Tove Karlsen sit mandat og får sin position i bestyrelsen styrket. En opmandskendelse giver 13/1 HK-bestyrelsen ret til at afskedige

den faglige sekretær, omend med 6 måneders varsel.

Beklædningsarbejdernes fagforening i Kolding markerer sine 100 år ved en reception. (27/10)

Ved Arbejdernes Fællesorganisations generalforsamling trækker Tage Andersen sig tilbage som formand. I stedet vælges frisør Jette Storm Thomsen til formand. (19/11)

De yngre læger på Kolding Sygehus strækker i protest mod amtsrådsforeningens holdning i lønforhandlingerne. (2/5)

Dansk Kommunalarbejderforbund fejrer sine 60 år ved en jubilæumsreception på Industrien. (6/5)

Flygtninge

Koldings lokale Komité for Flygning 86 stiftes 11/9 1986. Hovedopgaven er at gennemføre Kolding-delen af landsindsamlingen 5/10 1986. Den store husindsamling suppleres 14/11 med et stort show på »Industrien«, hvor borgmesteren er konferencier. Landsindsamlingen gennemføres under betydelig offentlig debat. Pengene bruges til flygtningehjælp uden for Danmark. (13/9 og 15/11)

Kolding Flygningevenners formand, K.E. Reddersen udtaler, at man godt kunne ønske sig flere kontaktfamilier efter foreningens første år. (14/3)

Kolding kommune

Skatteyderne i Kolding kan indstille sig på et skattechock i 1987, idet budgetfor-

liget indebærer en skattestigning på 2,3% til 21,9%. (17/9)

Ved efterårets budgetforlig blev politikerne enige om at skaffe ca. 400 nye daginstitutionspladser for at gøre noget ved de lange ventelister. Det resulterede i etableringen af følgende nye daginstitutioner: Dalby skoles skolefritidsordning (1/1), Lyshøjskolens skolefritidsordning (1/2), Fynsvej skolefritidsordning (1/2), udvidelse af Strandhuse fritidshjem (1/3), Den integrerede institution Julivænget (6/4), Ålykkeskolens klub (15/5), Klubben på Møllegårdsvej (15/5) og Den integrerede institution Fynsvej (6/7).

Kolding Gasværk, der er en af landets ældste kommunalt ejede forsyningsvirksomheder, fylder i september 1986 125 år. (21/9)

Ved den årlige uddeling af forskønnelsespriser i Kolding kommune bliver 3 byggerier præmieret, nemlig: Andelsboligerne i Æblehaven, Søndertorv (specielt p.g.a. de ydre rammer på torvet) og bofællesskabet Abildgården i Sønder Bjert, der modtager førstepriisen, og hvis arkitekt Poul Fræhr Hansen, Haderslev, for anden gang modtager kommunens anerkendelse for sin arkitektur. (27/9)

Kreditforeningen Danmarks byfornyelsespris (25.000 kr.) tilfalder i 1986 Kolding. Det er specielt byfornyelsen i Låsbygade, der er medvirkende til beslutningen. Kolding kommune giver pengene videre til Koldinghusmuseets Venner, som bidrag til en vandkunst i Koldinghus Slotsgård. (8/10)

Byrådsmedlem Lars Møller-Sørensen modtager en europæisk pris, Robert Schumanns mindemedalje i sølv, der gives til personer, der har gjort en speciel indsats for Europa-sagen. (10/10)

På et møde 4/11 1986 vedtager Teknisk udvalg i Kolding at tilbyde et areal ved Skamlingevejen til Selskabet for Dyrenes Gravplads. (5/11)

Viceborgmester Alex Jentsch fylder 60 år i november 86. Han har 24 års ubrudt byrådsarbejde bag sig. (22/11)

Kolding kommune sælger dobbelt så meget fjernvarme som beregnet i 1986 og i 1992 regner man med, at alle fjernvarmerør efter den vedtagne varmeplan er nedlagt. (29/12)

Byrådsmedlem Hanne Skov, Venstre, ønsker at træde ud af byrådet. Hendes afløser bliver kordegn Carl Sørensen. (30/12)

Kolding kommune siger farvel til teknisk direktør Hans Wahlgreen og goddag til en ny teknisk direktør Hans-Jørgen Bøgesø. (30/12)

Kolding havn har i 1986 sit bedste år nogensinde. Regnskabet viser indtægter på 7,3 millioner kr. (16/1)

Kolding byråds partiforeninger har premiere på en række borgermøder på Bramdrup skole, hvor ca. 100 mennesker mødes til en livlig debat. (5/3)

Formanden for Teknisk udvalg, Alex Jentsch erklærer på kommunens vegne et kæmpestort væksthuis i Den Geografiske Have for åbnet. (9/4)

Det nye væksthus i den Geografiske Have kunne også bruges til afholdelse af vælgermøde i forbindelse med folketingsvalget den 8/9 1987. Fra venstre ses Villy Søvdal (SF), Bernhard Tastesen (S), Jens Bilgrav (B), Bo Kristensen (C), Britta Schall Holberg (V) og ordstyreren viceborgmester Alex Jentsch. (Foto: Peter Thastum)

29 politikere, kommunale embedsmænd og repræsentanter for politi og erhvervsliv er indbudt til byrådets studierejse til Tyskland og Holland for at studere trafikplanlægning. (21/4)

Kolding kommune overtager i midten af 1986 Koldingfjord (det tidligere Julemærkesanatorium) fra Vejle amtskommune, men sælger det senere til en Odense-entreprenør for 15 millioner. (23/6)

Avisskriverier om rod på bistandskontoret i Kolding, og påstande om sociale

klinters misbrug af systemet præger avisdebatten i foråret og sommeren 1987.

Havnemester Poul Klaaborg siger farvel til jobbet på Kolding havn efter 31 år. Hans efterfølger, Kurt Rye Damkjær, møder på arbejdspladsen i juli 1987 blot for at meddele, at han alligevel ikke er interesseret i jobbet. I stedet ansættes Per B. Jensen. (13/7)

På 100-årsdagen for planteskoleejer Aksel Olsens fødsel rejses en mindesten for ham i Den Geografiske Have. (7/8)

Se også bibliotek og arkiv, skoler, socialvæsen, miljø, bybilledet.

Skoler

»Fingrene væk fra Parkskolen« hedder det i en overskrift i forbindelse med planer om nedlægning af denne specialskole. (21/10)

Elever fra Kolding Gymnasium og Munkensdam Gymnasium deltager i Operation Dagsværk arrangeret af Folkekirkenes Nødhjælp og Dagværkskomiteen. I stedet for at bruge dagen med almindelig undervisning, bruges den som arbejdsdag på arbejdspladser eller hos private. Lønnen går i en pulje til et velgørende formål i det land, der er udtaget til at modtage pengene. (7/11)

Specialarbejderskolen for Trekantområdet er ved at tabe pusten over den store tilmelding af elever, der udspringer af en lang række Kolding-virksomheders behov for uddannelse af arbejdskraft. (26/11)

Inspektør ved Parkskolen, Gunnar Slot, træder tilbage efter 24 år ved Kolding kommunale skolevæsen. (29/12)

Vinterens snemasser giver store problemer for skolerne i området. Flere må lukke i en eller flere dage. (12/1)

Kolding Naturskole, der har haft til huse i Skovløberhuset i Bramdrup skov, må slutte sine aktiviteter til nytår 1987.

På Kolding Gymnasium, der opførtes for godt 10 år siden i en forholdsvis ny konstruktion, kræves nu store investeringer

til vedligeholdelse, specielt af de flade tage. (1/2)

Bakkeskolen i Seest modtager fra flere af byens pengeinstitutter og fra Saxildhusfonden tilskud til udsmykning af skolen. Initiativet kommer fra forældreforeningen. Elever fra Kunsthåndværkerskolen deltager i projektet. (14/3)

Teknisk Skole i Kolding får overrakt et legat fra Industriforeningen i anledning af foreningens 125 års jubilæum. (5/5)

Koldingegnens Idrætsefterskole er blevet meget populær, og det oplyses, at der flere år frem i tiden ikke bliver problemer med at få elever til skolen. (13/5)

I 1972 etableredes *Kolding Højskole* efter et oprør på Askov Højskole. 15-års jubilæet markeres bl.a. ved artikler i aviserne. (17/5, 20/5)

Et forslag om lukning af *Dalby skole* fremkalder vældige protestaktioner fra beboere i Dalby. (18/6)

Det er også omtalt, at *Harte skole* muligvis skal lukke, men det lader til, at skolen stadig vil bestå. (20/6, 16/8)

Kolding Realskoles bestyrerpar gennem 31 år, Solveig og Bent Christensen-Dalsgaard, træder tilbage. Arvtagerne på lederposten er Kirsten og Peter Christensen-Dalsgaard. (13/8)

Social- og sundhedsvæsen

Socialudvalget holder åbent hus i en af de nye handicap- og plejeboliger på Tøndervej i Munkensdam. (18/11)

I regn og blæst afsløres en ny og smuk skulptur »Livets Spejl« ved Kolding Sygehus, udført af kunstneren Børge Jansberg. (27/11)

Ruth Speedtsberg Petersen, leder af Børnehaven i Vifdam, har ved årets udgang været 40 år ved faget og tager nu sin afsked. Efterfølgeren bliver Marie Baggesen. (3/12)

Amtsplejehjemmet »Marielund« går fra sygehusets administration til amtets social- og sundhedsforvaltning. (3/2)

Kolding-kunstneren, Hans August Andersen, bliver af Vejle amt opfordret til at lave en udsmykning til en af amtets institutioner. Det bliver til 4 relieffer på »Nordhøj«, Niels Bohrsvej i Kolding. (19/2)

Den 1. april 1987 får Løveapoteket ny chef, idet cand.pharm. Jørgen Jørgensen, der kommer fra Birkerød Apotek, efterfølger apoteker Helge Christensen. (28/2)

Det nye sociale udviklingscenter i Låsbygade 55 er nogle timer hver dag tilholdssted for 30-40 belastede unge. (23/3)

Socialforvaltningen i Kolding holder reception, da sundhedsplejen i kommunen har 50 års jubilæum. (1/4)

Børnehaven »Legestedet« på Kolding Højskole kan fortsætte uændret efter overenskomst med Kolding Kommune. (14/4)

Overmarksgården fejrer i april 70 års

jubilæum med åbent hus og udgivelse af jubilæumsskrift. (4/4)

Sundhedsstyrelsen har udbudt ejendommen på hjørnet af Akseltorv og Jernbanegade, der bl.a. rummer Løveapoteket, til salg. (17/5)

Børnehjælpsdage afholdes i Kolding i dagene 22-24. maj 1987. Sct. Georgs Gilderne står som sædvanlig for arrangementet. Alt overskud anvendes til socialt arbejde.

I 30 år har sundhedsplejerske Ellen Löwert ledet ferieugen for handicappede på feriehuset Frydenborg ved Lillebælt. (16/6)

Plejehjemsbestyrer Jakob Larsen på Låsbyhøj trækker sig tilbage efter 25 år på posten. (18/7)

Den nyoprettede stilling som sundhedsinspektør i Vejle amt tiltrædes af professor, cand. oecon., Kjeld Møller Nielsen. (3/8)

Plejehjemmet Solgård i Harte fejrer 25 års jubilæum ved reception. (4/8)

Fjernelsen af asbestlofter i skoler og børneinstitutioner bliver meget omtalt i aviserne, bl.a. bliver asbestlofterne i Red Barnets Børnehave på Junghansvej fjernet. (13/8)

Miljø

Munkevængets skole er udpeget som forsøgsprojekt for en større undersøgelse af indeklimaet. (18/11)

Koldings miljøteknikere har travlt med

at føre 2.000 virksomheder over på EDB. Nyansat i Kolding kommune er miljøtekniker, Eva Pirk. (28/11)

22000 specialarbejdere i Vejle amt får ny konsulent, som udelukkende skal beskæftige sig med arbejdsmiljø ansættes i Vejle amt til februar 1987. Samtidig ansættes en konsulent, som skal arbejde med at kortlægge transport af farligt gods. (20/12)

7.000 kubikmeter slam i Koldings inderhavn volder kommunen store problemer, idet det giver vanskeligheder for trafikken i havnen. Et byrådsflertal fastholder, at slammet dumpes længere ude i havnen. (27/1)

Den planlagte losseplads i Seest giver anledning til stor debat i aviserne. (12/3)

Virksomheden »Hård-Krom« angribes hårdt i aviserne for udledning af giftstoffer. Kolding kommune indgiver politianmeldelse mod virksomheden. (9/7)

Unge fra 9 nationer deltager i et ugelangt miljøtræf på Houens Odde i Kolding fjord. (25/7)

Erhvervslivet

I oktober 1986 er det 25 år siden, at GK startede sin første legetøjsforretning i Kolding. I dag har firmaet 14 butikker fordelt over det meste af Jylland og Fyn. (7/10)

Familieaktieselskabet Kolding Most- og Frugtsaft fejrer 31/10 50 års jubilæum. Poul Hedemann, der grundlagde mosteriet i Låsbygade, har siden flyttet

firmaet til Tvedvej. For ca. 10 år siden afhændedes firmaet til Erik Klindt Larsen. (30/10)

Nørre Bjert Maskinfabrik skal levere to forsøgs-vindmøller til Kina. (20/11)

Konrad Jørgensens Bogtrykkeri slutes sammen med Midtjysk Bogtryk i Grindsted. Trykkerierne får navnet Jyske Trykkerier og har bygget nyt stort trykkeri på Virkelyst i Bramdrupdam. (26/11)

Årets Kolding-borger 1987, udnævnt af Kolding Træf blev fabrikant N.O. Ehrenskjöld, Gori. (Foto: Ludvig Dittmann)

Firmaet Anni og Bent Knudsens sølvmedie markerer 30 års jubilæet ved en reception på Museet på Koldinghus. (26/11)

Den fynske ølkoncern, Albani, køber Koldings ældste virksomhed, Slotsmøllen, for 25 millioner kroner. Overtagelsen vedtages på en ekstraordinær generalforsamling den 9/12 1986.

Murer- og entreprenørfirmaet Andreasen og Nielsen fejrer 60 års jubilæum men må i 1987 standse betalingerne. (9/12)

Lige før jul drejer barber og frisør H. Wiese nøglen om til den gamle forretning i Søndergade. (10/12)

Boligselskabet Lejerbo udnævner fhv. borgmester Bent Rasmussen til regionschef. (15/12)

Diskussion i aviserne om striden mellem ejeren af Saxildhus og bager Ahlmann Koch om lejemålet af bageriet. (20/12)

Næsten 44 år efter grundlæggelsen er kage-grossistfirmaet, VENO, Lærkevej, Kolding, solgt til organisationen De forenede kagegrossister, der har hovedsæde i Århus. (28/12)

Efter 15 år i Søndergade trækker købmand Prip Bonnesen sig tilbage. Firmaet bliver overtaget af Jonna Vagner. (29/12)

Erhvervschef Erling Winther meddeler den 8/1 1987, at der i årets løb er solgt 312.000 kvm. erhvervsarealer, hvilket er

Ved den ekstraordinære generalforsamling i Bryggeriet Slotsmøllen den 9/12 vedtoges det at sælge bryggeriet til Albani. (Foto: Peter Thastum)

en meget kraftig stigning i forhold til sidste år.

Lige efter nytår har den administrerende direktør for Hans Hansen Sølv A/S, Ole Hartmann Berg 25 års jubilæum. Han trækker sig senere på året tilbage. (18/1)

Koldings nye store erhvervsareal, Birke-dam Erhvervsby ved Esbjergvej, bliver indviet den 21/1.

Den portugisiske landbrugsminister besøger Kolding og S.A. Christensens malkemaskinefabrik 30/1.

Koldings erhvervspris for 1986 tildeles AB-Electric, Sønder Bjert. (25/2)

Tre direktører for koncernen Cold Stores med hovedsæde i Kolding forlader virksomheden. (28/2)

Brugtbilfirmaet Helle, med hovedsæde i Silkeborg, åbner afdeling i Kolding i marts 1987. Det vil skaffe flere kunder til Koldings bilmarked. (28/2)

Efter 17 år som formand for Låsbygade-foreningen trækker købmand Arnold Pedersen sig tilbage. (21/3)

»Landsbysnedkeren« i Sdr. Stenderup

satser på klassiske træmøbler. En ny virksomhed har taget en gammel tradition op. (25/3)

Speditions- og transportfirmaet H. Daugaard åbner datterselskab i Luxembourg 1/4 1987.

Industrirådet opretter sin første provinsfilial i Kolding. Direktør for afdelingen bliver Verner Puggaard. (3/4)

Nyt makkerpar i den lokale arkitektbranche: Erik Madsen og Jens Chr. Roskjær. (4/4)

Peugeot-forhandlingen i Kolding-området bliver overdraget til N. Aunsbjerg Nielsen, Lunderskov, der bygger ny salgshal på Platinvej i Kolding. (11/4)

Faxe Bryggeriernes designpris tildeles Bent Knudsen (firma Anni og Bent Knudsen) for hans papirklip, der er kendt i mange lande. (13/4)

Ingeniøraktieselskabet Milton Andersen åbner et nyt lokalcenter, Albuen 58. (13/4)

Akademiingeniør Gynther Nissen, Bioteknisk Institut, modtager en pris på 10.000 kr. (18/4)

Fordforhandler H.G. Nielsen overdrager forretningen til sønnen Mogens Nielsen. (4/5)

A/S Th. Petersen overtages af Claus Sørensens-gruppen, Esbjerg. Firmaet fortsætter under samme navn og som et selvstændigt aktieselskab. (25/5)

Trekantområdet får et nyt sproginstitut

med erhvervstilpassede kurser. Lederne er Gitte Wessmann og Lone vor der Sandt. (7/5)

Virksomheden Pasilac Therm sælges til den britiske konkurrent APV Baker PLC. (11/6)

Den 12/6 1987 tager Jydsk Telefons distriktchef, ingeniør Johs. Lindegaard sin afsked efter næsten 40 år på posten. Han efterfølges af den hidtidige sektionchef i Århus, ingeniør Dan Sørensen.

Kolding-fabrikken Elektrogeno købes af Peter Nielsen A/S. (18/6)

Møbelforretningen Indbo køber i sommeren 1986 den gamle vandmøllebygning på hjørnet af Marielundsvej og Ndr. Ringvej. Nogle beboere protesterer i aviserne. (24/6)

Rotationspressen på Kolding Folkeblad kører for sidste gang. Bladet trykkes i fremtiden hos Central-Tryk i Taulov. (27/6)

Den administrerende direktør for A/S Th. Petersen, H.J. Damkjær træder tilbage efter 44 år i firmaet og efterfølges af firmaets prokurist Jørn Høgh Nielsen. (13/7)

Byens handelsforhold er et af årets mest debatterede emner. De vanskelige trafik- og parkeringsforhold får en del af skylden for at Koldings bymidte synes at have en mindre handelsandel end naboerne. Som et led i bestræbelserne på at forbedre handelsforholdene planlægges oprettelsen af Kolding Handelsråd som paraplyorganisation for

Handelsforeningen, Cityforeningen, gadeforeninger, brancheforeninger m.v. (4/2, 22/8). Fra kommunal side gives plads for flere byggerier af handelscentre i udkanten af centrum. (21/5, 1/8)

Bolighuset JOBØ på Albuen fejrer 25 års forretningsjubilæum samtidig med en større udvidelse. (8/8)

Firmaet Interforex, der har specialiseret sig i vejledning om valuta- og værdipapirhandel har slået sig ned på Pakhus-torvet. (11/8)

KH Beton, der er et datterselskab af F.L. Smidth, overtager RMC Betonvarer midt i august 1987. (17/8)

Udstillinger

På udstillingen i Fyns Kunstmuseum, der slutter 22/2 1987 præsenteres malerier og tegninger af kunstneren Paul Klose, der stammer fra Kolding, men i en årrække har boet i Venezuela. (17/1)

Særudstillingen »Kolding Sømandsforening 100 år« åbnes på Koldinghus af borgmester Per Bødker Andersen. Samtidig udnævnes to æresmedlemmer af foreningen, havnemester P. Klaaborg og tidligere museumsinspektør Sigvard Skov. (27/2)

Kolding står i keramikens tegn i foråret 1987 med udstillingerne »Keramik i Kolding« på Koldinghus, på Trapholt, på Klostergården, hos Jacob Feldballe, i Galleri Langhoff og på Hovedbiblioteket i Jernbanegade. Udstillingen åbnes af borgmesteren på Koldinghus 8/4 87. Besøgstallet er stort, og omtalerne i de landsdækkende dagblade meget rosede. (8/4, 9/4, 12/4, 21/4)

Udstillingen »Keramik i Kolding« blev en stor succes. Her ses Christian Poulsen-udstillingen i Kirkesalen på Koldinghus. (Foto: Ludvig Dittmann)

Kolding-fotografen Lillian Hansen bliver præsieret for et af sine portrætter i en international konkurrence, udskrevet af det kinesiske fotografforbund. (21/8)

Grafikeren Knud Hegnet udsmykker Grønlands mest mondæne hotel, Hotel Hans Egede i Nuuk. (22/8)

Teater

Ved indvielsen af Dorothea teatret i Borns gård i Låsbygade/Zahnsbgade 14/11 ankommer Dronning Dorothea standsmæssigt i hestevogn (og silende regn). Hun bliver budt velkommen af borgmesteren, der officielt åbner teatret, og takker Koldings Festspls Venner for, at Kolding kan videreføre sin tradition som teaterby. Første forestilling på det nye teater bliver Jul i Nøddebo Præstegård med skuespilleren Kjeld Høegh som instruktør. (15/11)

Årets Kolding-revy (på Industrien) bliver anmeldt som et kulørt show. Scenografien er af Henning Kurt, instruktøren af Ulla Dueholm. (16/2)

Årets eventyrspil i Den Geografiske Have bliver »Snehvide og de syv små dværge«. Instruktør er Ulla Dueholm, musikken af Michael Benthholm. Det er et led i Kolding-Træf arrangementerne. (17/7)

Festspillene i år bliver efter flere års fravær igen henlagt til slotsgården på Kol-

dinghus. En flot og folkelig »Farinelli«, opføres af Koldings Festsplis Venner med skuespiller Finn Bredahl Jørgensen som instruktør. (20/6)

Diskussioner om en ny og stor teatersal eventuelt placeret ved Hotel Scanticon er emne for diskussion i aviserne i årets løb.

Musik og sang

Der er megen omtale af Kolding Musikskoles aktiviteter i aviserne i maj og juni. Man frygter for, at elevbetalingen i fremtiden vil stige væsentligt.

Händels Watermusic fremføres af Kolding Kammerorkester, netop i de rigtige omgivelser — på Slotssøen. (24/8)

10.000 hører Kim Larsen i Den Geografiske Have, hvorimod kun 600 møder op for at høre Jodle Birge optræde samme sted. Begge koncerter er arrangeret af Kolding Træf. (3/8 og 12/8)

Sport

Kolding Badmintonklub fejrer sine 50 år 15/11 bl.a. med et interview med formanden Inger Kjærgaard. (8/11)

Med stort rykind hos Harte Gymnastik- og Idrætsforening indvier foreningen 29/11 1986 sit klubhus, der ligger direkte ned til boldbanerne ved Stubdrupvej i Harte.

Der er 125.000 kr. til fordeling, da Bikuben hædrer en række af de mest energiske sportsledere og aktive unge sportsudøvere i Kolding for indsatsen. (11/2)

KIF's håndboldmestre takkede efter sejren deres publikum ved at klappe af dem. (Foto: Peter Thastum)

Efter 2 finalekampe mod Helsingør bliver K.I.F.'s håndboldhold for første gang i klubbens historie danske mestre. (22-23/4)

Kolding-båden Vitesse kommer først i mål i sejladsen Fyn Rundt, efterfulgt af endnu en Koldingbåd, Peugeot. (1/6)

Sydjydsk Boldspilunion, der består af ca. 150 klubber, heraf hovedparten fra Kolding-området, fejrer 20 års jubilæum. (30/7)

Både K.I.F.'s og K.B.'s fodboldhold skal have ny træner fra sæsonen 88. Den tidligere førsteholdsmålmand Poul Mai-

land skal træne K.I.F.'s 3.-divisionshold (31/7) og Kurt Ross K.B.'s Danmarks-seriehold. (7/8)

Den 5/8 er der sort af mennesker på Axeltorv, de er kommet for at se en flok cykelryttere fra det klassiske Tour de France-løb.

Bo Lilja fra Kolding-Bramdrup Skytteforening og Kim Rud fra Kolding Orienteringsklub får legater, der sikrer ture til for-OL og VM. (12/8)

Bybilledet

Den bornholmske billedhugger Ole Christensen bliver af kulturudvalget

udpeget til at udsmykke Vester Torv med store granitskulpturer, når Bredgadebebyggelsen står klar til indvielse i 1988. (11/10)

City-arkaden med de nye Bredgadebutikker har rejsegilde i november, og i stueetagen åbnes i foråret 1987 13 butikker og en café. Oven over disse forretninger indrettes kontorlokaler og øverst ejerboliger i to etager. (17/10)

Om Bredgade, der ved det nye byggeri bliver væsentlig smallere, udtalte borgmesteren et: »Hovsa, den blev da vist lige smal nok.« Et bevinget ord, der i mange afskygninger figurerer i aviserne sidenhen. (14/11)

Ved rejsegildet på Sydcentret i Sydbanegade ønsker borgmesteren Peter Nielsen til lykke med byggeriet, og redegør for det historiske forløb af sagen, der har medført at kommuneplanen måtte ændres. (15/12)

En konkurrence, udskrevet af malerlauget i Kolding resulterer i et stort gavlmaleri på Sparekassens Bikubens ejendom ved Bredgade. Vinderforslaget kommer fra malersvend Bente Bunk, Egtved. (14/2)

Fabriksbygningerne, der husede Novoplastic i Tved, er genstand for total ombygning til ejerlejligheder under navn af Fjordterrasserne. Bygherren er Danalit i Ålborg. (17/2)

»Ungbo« står for forvandlingen af det gamle pakhuis, Låsbygade 71, der gør det muligt for ca. 20 unge mennesker at flytte ind her. Restaureringen er sket

under hensyntagen til bygningens gamle facade. (19/2)

Modtagere af årets Træpris, arkitektparret Inger og Johannes Exner har i høj grad sat deres præg på bybilledet i forbindelse med restaureringen af Koldinghus. (18/6)

Forsikringsselskabet Winterthur-Borgen har for 25 mill. kr. overtaget de nye torvehuse ved Buen og Sdr. Havnegade. Den 7/7 flytter torvehandelen tilbage til Pakhustorvet, hvor man samtidig ved megen festlighed fejrer færdiggørelsen af randbebyggelsen. »Et sjældent fint erhvervs- og miljømæssigt smørhul«, kaldes det i en avisomtale. (8/8)

Jydske Tidendes bygningskompleks, Jernbanegade 46-52 i Kolding, er nu solgt, og skal gennemgå en omfattende renovering. (10/6)

DSB indvier den nye kombiterminal på et 6.000 kvadratmeter stort areal langs jernbanesporene, og Kolding knytter således vej og jernbane sammen. (28/8)

Løst og fast

Et enigt klagenævn under kulturministeriet omstøder det afslag på sendetilladelse til Kanal Kolding, som lokalradio-nævnet har givet. Kanal Kolding er hermed en realitet som den tredje lokalradio i Kolding. (30/10)

Koldings julemærke kommer i handelen mandag 3/11 86. Det er udformet af grafikerne Knud Hegnet. Overskuddet går til almennyttigt arbejde i Kolding. (1/11)

Hotel Kolding fylder 100 år, og der bliver holdt åbent hus 14/11 86. Priserne er for en kort stund sat tilbage til prisniveauet for 1887. (12/11 og 13/11)

Kolding og Vejle bliver særlig hårdt ramt af snevejret først i januar 1987.

En dalende hvid due, symbolet på liv og fred er motivet på et nyt, rundt pinsemærke — tegnet af grafikerne Verner Schmidt. (18/5).

29/5 starter salget af Koldingmønten i Sparekassen Sydjylland. Motivet er i år Johannes Bjergs »Gry«.

Den tidligere borgmester, Bent Rasmussen bliver skarpt kritiseret for anskaffelse af en stor BMW til brug for sit arbejde i »Lejerbo«. (30/5)

18 pensionister fra Flora-Klubben i Kolding bliver lettere kvæstet ved en bilulykke i den hollandske by Arnhem. (13/5)

40 spanske skoleelever fra venskabsbyen Huescar får overrakt en Kolding-uro ved en modtagelse i byrådssalen. (2/6)

I Koldinghus Slotsgård uddeler Danmarks-Samfundet, som sædvanlig på Valdemarsdag, flag og faner til en række foreninger i Kolding og omegn. Årets taler er Bengt Burg fra Danmarks Radio. (16/6)

I dagene 30/6-3/7 fejrer Forbundet af Danske Foreninger i Canada deres årsmøde i Kolding. Arrangør er Skandinavisk-Canadisk Venskabsforening. Den canadiske ambassadør, Dorothy Armstrong og undervisningsminister Bertel

Haarder deltager i arrangementet, der også omfatter en parade gennem byens gader og en udstilling på Koldinghus om New Denmark.

Omkring 5.000 koldingensere møder op til Fagenes Fest på Stadion 16/8 87. Festtaler er formanden for Specialarbejderforbundet, Hardy Hansen.

Nye bøger

Skt. Nikolaj Kirke Kolding. Udgivet af menighedsrådet med tekst af Tove Jørgensen, Poul Dedenroth-Schou og Vivi Jensen. 236 s., ill.

Register til Koldingbogen 1970-85. Udarbejdet af Inge Ladegaard. 16 s.

Overmarksgården 1917-87. Med tekst af Axel Hjort-Enemark, Ole Thisgaard og Birgitte Dedenroth-Schou. 92 s., ill.

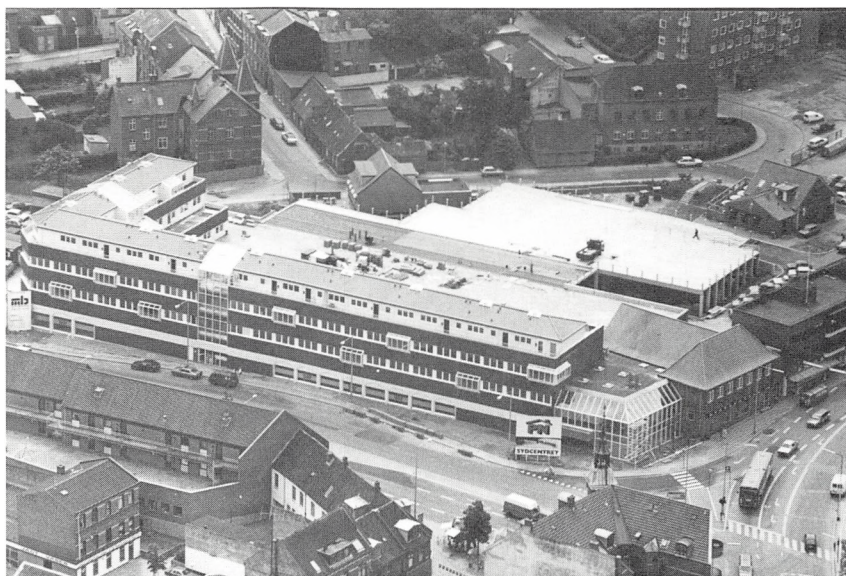
Vejle Amts Årbog 1986. Redigeret af K.E. Reddersen m.fl. 180 s., ill. (Heri bl.a. artikel af Bent Pedersen om Sct. Michaels Kirke).

Husene i Østergade. Af Hanne-Mette Pedersen. 87 s., ill.

Husene i Søndergade. Af Hanne-Mette Pedersen. 147 s., ill.

Koldinger'n. Udgivet af Kolding Flisepudserlau. 27 s., ill.

Dansk lokalbibliografi. Vejle Amt. Bd. 1-2. Udarbejdet af Bendix Bech-Thostrup, Anne-Meta Brunsborg, Inge Ladegaard og Bodil Sølling.

Sydcentret kort før den endelige færdiggørelse. (Foto: Ludvig Dittmann)

Aksel Olsen. 6. august 1887-1987. Udgivet af Havebrugshistorisk Selskab i samarbejde med Kolding kommune. 18 s., ill. + 4 farvebilag.

Om Carl Ploug. Af Torben Geill (med bidrag af J. Kisbye Møller). 32 s., ill.

Foreningen af Haandværkere og Industridrivende i Kolding 1862-1987. Af Poul Dedenroth-Schou, 43 s., ill.

Vonsild-Dalby tillysningsbog 1678-1683. Udgivet af Landbohistorisk Selskab ved Hans H. Worsøe. 178 s., ill.

Arbejder i Kolding 1910-25. Af Jørgen Fastrup. 92 s., ill.

Kolding Flyveklub. Klubbens historie

1937-87. Ved Eddie Troelsgaard. 97 s., ill.

Søsmænd i Kolding. Sømandsforeningen 1887-1987. Af Sigvard Skov. 56 s., ill.

— Summa summarum —

Et år gik hen, tilbage blev på tryk i byens blade en afglans af et dagligliv, af folk på vej og gade. Aviserne blev nu'ets tolk af bysbørns travle færden, på stedet, der for Kolding-folk, blev deres del af verden.

**Kolding
Kommune**

Kulturudvalget